

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Diplomová práce

2019

Tereza Nováková

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Tereza Nováková

**Rekonciliační procesy v polsko-německých
vztazích po roce 1945.
Případová studie:
vztahy SRN a Polska v době první vlády PiS
(2005-2007).**

Diplomová práce

Praha 2019

Autor práce: **Tereza Nováková**

Vedoucí práce: **PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2019

Bibliografický záznam

NOVÁKOVÁ, Tereza. *Rekonciliační procesy v polsko-německých vztazích po roce 1945. Případová studie: vztahy SRN a Polska v době první vlády PiS (2005-2007)*. Praha, 2019. 117 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.

Abstrakt

Práce se zabývá rekonciliačními procesy v polsko-německých vztazích po roce 1945. Předpoklady pro proces smíření definuje ve svém konceptu Lily Gardner Feldman. Její koncept představuje čtyři pilíře, důležité pro proces rekonciliace: vzpomínání na minulost, chování čelních představitelů států, instituce a mezinárodní kontext. I když polsko-německé vztahy prošly dlouhým vývojem a obě strany mezi sebou vybudovaly stabilní a pevný vztah, je možné v rámci čtyř jmenovaných kategorií pozorovat změny. Cílem práce je nastínit proces smíření v polsko-německých vztazích po roce 1945 a zachytit kvalitativní změny ve vzájemných vztazích v prvním období vlády strany Právo a spravedlnost mezi lety 2005 a 2007, které představovalo změnu v kurzu polské zahraniční politiky vůči Německu od roku 1989. V první části práce ukazuje, jak se v rámci zmíněných kategorií vyvíjely polsko-německé vztahy do konce 90. let a v druhé části práce je posléze zmíněný koncept aplikován na „zlomové období“ první vlády PiS (2005-2007) se zaměřením na nejdiskutovanější otázky. V závěrečné části práce následuje zhodnocení platnosti použitého konceptu a jeho funkčnosti a práce odpovídá na otázku, zda poměrně pevné základy polsko-německých vztahů obstály i v „zatěžkávacím období“ mezi lety 2005-2007.

Abstract

The thesis deals with the process of reconciliation in Polish-German relations after 1945. Lily Gardner Feldman's invented a concept which defines the prerequisites for the reconciliation process. In her concept she defines four essential pillars of the reconciliation process – history, leadership, institutions and international context. Although Polish-German relations have undergone a long development and both sides

have built up a stable and firm mutual relationship, it is possible to see changes within the four categories mentioned. The aim of this thesis is to outline the process of reconciliation in Polish-German relations after 1945 and capture the qualitative changes in mutual relations during the first rule of the Law and Justice party between 2005 and 2007, which represented a critical point in Polish-German relations and a change in the Polish foreign policy towards Germany since 1989. In the first part the thesis discusses the development of the Polish-German relations until the end of the 1990s, and in the second part of the thesis, the concept is applied to the Law and Justice party government's "critical" period (2005-2007), focusing on the four categories mentioned and on the most discussed topics. In the final part of the thesis there follows an evaluation of the validity of the used concept and its functionality, and the chapter answers the question whether the relatively stable foundations of Polish-German relations has "stood the test" during the rule of the first Law and Justice party between 2005-2007.

Klíčová slova

Německo, Polsko, rekongiliace, polsko-německé vztahy, Právo a spravedlnost, polská 4. republika, Centrum proti vyhánění, Nord Stream, Ústava pro Evropu

Keywords

Germany, Poland, reconciliation, Polish-German relations, Law and Justice party, Polish 4th Republic, Centre against expulsion, Nord Stream, Constitution for Europe

Rozsah práce: 208 628 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne: 4.1.2019

Tereza Nováková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda srdečně poděkovala PhDr. Miroslavu Kunštátovi, Ph.D. za vedení práce a konstruktivní připomínky ke zpracování tématu, které mi pomohly práci zdárně dokončit. Ráda bych stejně srdečně poděkovala svému partnerovi Ondřejovi a své rodině za veškerou podporu během mého studia.

TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno:

Tereza Nováková

E-mail:

tn.terezanovakova@gmail.com

Semestr:

letní 2018

Akademický rok:

2017/2018

Název práce:

Rekonciliační procesy v polsko-německých vztazích po roce 1945. Případová studie: vztahy SRN a Polska v době první vlády PiS (2005-2007).

Předpokládaný termín ukončení (semestr, školní rok):

zimní 2019

Vedoucí diplomového semináře:

PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.

Vedoucí práce:

PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.

V čem se oproti původnímu zadání změnil cíl práce?

Vzhledem ke změně tématu se cíl práce změnil. Cílem práce je zachytit kvalitativní změny v německo-polských vztazích v období vlády strany Právo a spravedlnost, neboť vláda této strany mezi lety 2005 a 2007 představovala v polsko-německých vztazích a v politickém konsenzu v polské zahraniční politice od roku 1989 určitý předěl. Práce má na základě konceptu Lily Gardner Feldman ukázat, jak se ve vzájemných vztazích projevilo a projevuje vzpomínání na minulost, jak je ovlivňují političtí činitelé, mezinárodní kontext nebo vládní a nevládní instituce.

Jaké změny nastaly v časovém, teritoriálním a věcném vymezení tématu?

V teritoriálním vymezení neproběhly žádné změny - práce se zaměřuje především na Polsko a Německo a částečně na bývalý východní blok, časové vymezení se změnilo vzhledem ke změně tématu. Práce se zaměřuje na vývoj po druhé světové válce do roku 2005 a pak ve své stěžejní části na období mezi lety 2005 až 2007. Vzhledem ke změně tématu se změnilo i věcné vymezení, které se zaměří na zkoumání rekonciliačních procesů v polsko-německých vztazích od druhé světové války až po první vládu PiS mezi lety 2005-2007.

Jak se proměnila struktura práce (vyjádřete stručným obsahem)?

1. úvodní část – obor „peace studies“, představení dimenze rekonciliace v německo-polských vztazích
2. koncept rekonciliace od Lily Gardner Feldman a jeho čtyři pilíře
3. proces rekonciliace v polsko-německých vztazích do roku 2005

(rozděleno podle čtyř zmíněných kategorií)

4. „přelomové“ období za vlády PiS, 2005-2007, problematické otázky

(stavba Nord

Streamu, schvalování Ústavy pro Evropu, posléze Lisabonské smlouvy, stavba

Centra

proti vyhánění v Berlíně) a odcizení

<p>Jakým vývojem prošla metodologická koncepce práce? Metodologicky se bude jednat o interpretativní případovou studii, která má za úkol ověřit funkčnost zmíněného konceptu v polsko-německých vztazích ve zmíněném období.</p>		
<p>Které nové prameny a sekundární literatura byly zpracovány a jak tato skutečnost ovlivnila celek práce? Především publikace a články od Prof. Dr. Dietera Bingena daly práci nový rozměr, protože nabídly nový a jiný pohled na německo-polské vztahy než má v některých otázkách autorka konceptu Lily Gardner Feldman. Přínosem byla také kniha od autorky Yinan He, zabývající se rekonciliací mezi Německem a Polskem a Japonskem a Čínou, která klade důraz především na vyrovnání se s minulostí, v čemž se mírně liší od představeného konceptu, bylo tedy možné vytvořit polemiku s použitým konceptem.</p>		
<p>Charakterizujte základní proměny práce v době od zadání projektu do odevzdání tezí a pokuste se vyhodnotit, jaký pokrok na práci jste během semestru zaznamenali (v bodech): Zásadní změnou bylo nové téma. Struktura práce byla díky načtení nové literatury prohloubena a konkretizována. Díky konzultacím se konkretizoval použitý metodologický přístup - použití interpretativní případové studie. Díky hlubšímu nastudování literatury se případová studie v práci bude zaměřovat na tři sporná témata polsko-německých vztahů v období 25-2007 a těmi jsou projekt centra proti vyhánění v Berlíně, stavba plynovodu nord Stream a vyjednávání o Ústavě pro Evropu.</p>		
<p>Podpis studenta a datum:</p>		
Schváleno:	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		

Obsah

OBSAH	1
ÚVOD	3
CÍLE PRÁCE.....	4
METODOLOGIE A METODY	4
STRUKTURA	5
ZHODNOCENÍ LITERATURY	6
1. K TEORETICKÉMU VYMEZENÍ POJMU REKONCILIAČE	11
1.1 DEFINICE POJMU REKONCILIAČE V MEZINÁRODNÍCH VZTAŽÍCH	13
1.2 CHARAKTERISTIKA KONCEPTU LILY GARDNER FELDMAN	16
1.2.1 <i>Historie</i>	16
1.2.2 <i>Leadership</i>	18
1.2.3 <i>Instituce</i>	19
1.2.4 <i>Mezinárodní kontext</i>	21
2 POLSKO-NĚMECKÉ VZTAHY MEZI LETY 1949 A 1990	22
2.1 VZTAHY MEZI NDR A POLSKEM (1949-1989).....	22
2.2 ADENAUEROVA ÉRA (1949-1961)	27
2.2.1 <i>Vnitropolitický a mezinárodní kontext</i>	27
2.2.2 <i>Historie</i>	30
2.2.3 <i>Leadership</i>	31
2.2.4 <i>Instituce</i>	32
2.3 PRVNÍ SNAHY O SBLÍŽENÍ A „POLITIK DER BEWEGUNG“ (1961-1969).....	33
2.3.1 <i>Vnitropolitický a mezinárodní a kontext</i>	33
2.3.2 <i>Leadership</i>	34
2.3.3 <i>Instituce</i>	35
2.3.4 <i>Historie</i>	37
2.4 WILLY BRANDT, OSTPOLITIK, VLÁDA HELMUTA SCHMIDTA (1969-1982).....	39
2.4.1 <i>Vnitropolitický a mezinárodní kontext</i>	39
2.4.2 <i>Helmut Schmidt (1974-1982)</i>	43
2.4.3 <i>Vnitropolitický a mezinárodní kontext</i>	43
2.4.4 <i>Leadership</i>	46
2.4.5 <i>Historie</i>	47
2.4.6 <i>Instituce</i>	48
2.5 HELMUT KOHL (1982-1989)	50
2.5.1 <i>Vnitropolitický a mezinárodní kontext</i>	50
2.5.2 <i>Leadership</i>	53
2.5.3 <i>Historie</i>	54
2.5.4 <i>Instituce</i>	56
3 REKONCILIAČNÍ PRINCIPY V 90. LETECH	56
3.1 „NOVÝ ZAČÁTEK“ V POLSKO-NĚMECKÝCH VZTAŽÍCH.....	57
3.2 SMLOUVA O DOBRÉM SOUSEDSTVÍ A PŘÁTELSKÉ SPOLUPRÁCI	59
3.3 LEADERSHIP A SYMBOLICKÁ GESTA	61
3.4 POLSKO-NĚMECKÉ INSTITUCE	63
3.5 HISTORIE	66
4 PŘÍPADOVÁ STUDIE: POLSKO-NĚMECKÉ VZTAHY V OBDOBÍ VLÁDY PIS (2005-2007) 68	
4.1 VOLBY V POLSKU 2005, VOLBY V NĚMECKU 2005 A NĚMECKO-POLSKÉ VZTAHY	70
4.2 HISTORIE A INSTITUCE	75
4.2.1 <i>Kontroverze ohledně Centra proti vyhánění v Berlíně</i>	76
4.3 SPORNÉ TÉMA NORD STREAM	81
4.4 POLSKO-NĚMECKÉ ROZDÍLNÉ ZÁJMY: DEBATA O ÚSTAVĚ PRO EVROPU	87

4.4.1	<i>Pozice Polska</i>	90
4.4.2	<i>Pozice Německa</i>	93
4.4.3	<i>Rozdílné pozice Polska a Německa</i>	95
ZÁVĚR		97
SUMMARY		103
SEZNAM ZKRATEK		106
POUŽITÁ LITERATURA		107

Úvod

Vyrovnaní se s vlastní minulostí je téma, přítomné v rámci německé společnosti už od konce druhé světové války. Toto téma a také téma usmíření s dřívějšími nepřáteli, se kterými rozdělené Německo sdílí ponurou minulost se promítlo i do německé zahraniční politiky (tzn. politiky Spolkové republiky Německo, dále SRN), jejíž hlavní charakteristikou se od 50. let stala právě snaha o rekonciliaci, tedy usmíření.¹

„Někteří lidé v Německu chápali rekonciliaci v náboženském smyslu, ve smyslu hledání odpuštění. Většina ovšem vnímala rekonciliaci jako politický prostředek k vytvoření dlouhotrvajících mezinárodních přátelství. To vyžadovalo vyrovnaní s minulostí, poučení se z ní a na základě této lekce vytvoření nových struktur pro vzájemné vztahy. Rekonciliace se jako koncept i praxe rozšířila z modelu, aplikovaného na vztahy se Západem ve strategii, aplikovanou i na vztahy s Východem, později směřující k vytvoření celoevropské identity.“²

Proces rekonciliace mezi Německem a Polskem je považován za dlouhodobě úspěšný a jeho výsledek za stabilní. Lily Gardner Feldman přichází ve své knize *Germany's foreign policy of reconciliation: from enmity to amity*³ s konceptem, který se mimo polsko-německých vztahů zabývá i německo-francouzskými, německo-izraelskými a německo-československými (později německo-českými) vztahy a představuje jakýsi ideální model rekonciliace, postavený na čtyřech pilířích – vyrovnaní se s minulostí, vytvoření institucí, iniciativě politických lídrů a příznivém mezinárodním kontextu.

Předložená diplomová práce se zaměřuje na proces rekonciliace v polsko-německých vztazích od jeho počátků, přes fázi „zlatých časů“ v 90. letech a posléze se

¹ Lily Gardner Feldman, *Germany's foreign policy of reconciliation: from enmity to amity* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2012), 18.

² „Some in Germany have given reconciliation a religious purpose, seeking forgiveness, but for the most part reconciliation has been a political means to develop durable international friendships. It required acknowledging the past, learning from it, and structuring new relations from those lessons.

Reconciliation as concept and as practice evolved from a framework for relations with the West to a framework for relations with the East and the constitution of an all-European identity.“ Lily Gardner Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 69.

³ Lily Gardner Feldman, *Germany's foreign policy of reconciliation: from enmity to amity* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2012).

zabývá první porevoluční větší krizí ve vzájemných vztazích, obdobím, které by se dalo nazvat zatěžkávací zkouškou pro polsko-německé vztahy a pro proces rekonciliace.

Teritoriálně se práce zaměřuje na území dnešní Polské republiky a dnešní Spolkové republiky Německo, rozdělné od roku 1949 do roku 1990 na dva německé státy. Jelikož ale práce zkoumá i historický vývoj polsko-německých vztahů zaměřuje se i na území bývalého východního bloku, protože zkoumané vztahy do značné míry ovlivnila také politika Sovětského svazu (dále SSSR). Práce se nejdříve zabývá poválečným vývojem vztahů od roku 1945 do roku 1990 a posléze podrobněji zkoumá období mezi lety 2005 až 2007.

Z hlediska časového vymezení se práce nejdříve zaměřuje na polsko-německé vztahy v období 1949-1990 a posléze ve třetí kapitole na období 90. let, které bylo v mnohých ohledech zlomové. Případová studie sleduje období mezi lety 2005-2007, které bylo v kontrastu s politickým konsenzem v polské zahraniční politice vůči Německu, charakterizujícím vývoj od 90. let.

Cíle práce

Předložená práce si klade za cíl na základě modelu Lily Gardner Feldman zachytit rekonciliační procesy v polsko-německých vztazích po druhé světové válce se zvláštním zaměřením na období první vlády PiS mezi lety 2005-2007 a na jeho dopady. Cílem práce je ověřit nosnost zmíněného teoretického modelu právě na zmíněném období, které by se dalo označit za krizi nebo zatěžkávací zkouškou ve vzájemných vztazích a je tedy vhodným případem pro otestování funkčnosti konceptu.

Na základě těchto cílů si práce klade následující výzkumné otázky:

- Jak probíhal proces rekonciliace mezi Polskem a oběma německými státy a posléze sjednoceným Německem?
- Do jaké míry znamenal nástup PiS do vlády v roce 2005 „zhoršení“ polsko-německých vztahů a jaká témata byla příčinou nedorozumění mezi oběma partnery? Přineslo toto období nějaké změny ve vzájemných vztazích?
- Obstály polsko-německé vztahy mezi v zatěžkávací zkoušce v období 2005-2007?

Metodologie a metody

Diplomová práce má za cíl otestovat teoretický model Lily Gardner Feldman na konkrétním případě první vlády PiS v Polsku mezi lety 2005-2007 a dopad tohoto období na

vzájemné vztahy. Model, který Feldman vyvinula, je v podstatě rozbohem německé zahraniční politiky od 50. let. Úspěšný proces reconciliace mezi dříve zneprátelenými státy je podle něj postaven na čtyřech pilířích – vyrovnání se s historií, dobrých vztazích mezi politickými lidry, strukturované spolupráci v rámci bilaterálních i multilaterálních institucí a příznivém mezinárodním kontextu. Po naplnění těchto čtyř kritérií by měly státy ve vzájemných vztazích dosáhnout usmíření a vyvinout mechanismy pro udržení stabilních vztahů a pro řešení případných konfliktů. V tomto ohledu je hlavním způsobem výzkumu testování teorie v souladu s doporučeními, která uvádí Beneš a Císař⁴, na příkladu zmíněné konkrétní případové studie.

V práci je postupováno podle metod tzv. vysvětlujícího výzkumu. V rámci tohoto výzkumu je hlavní snahou otestovat funkčnost teoretického modelu tak, aby bylo do budoucna možné určit, zda je model šířeji aplikovatelný a zda vystihuje některé „obecné zákonitosti fungování mezinárodních vztahů“.⁵ Ambicí tohoto způsobu výzkumu je zároveň ověřit, zda teorií předpovězený vývoj odpovídá výsledkům, zjištěným prostřednictvím případové studie.

Metodický postup spočívá v analýze historického vývoje polsko-německých vztahů a dále analýze vybraného období první vlády PiS mezi lety 2005-2007 na základě modelu Lily Gardner Feldman. Tento rozbor se odehrává vždy v rámci čtyřech zmíněných kategorií, esenciálních pro úspěšný proces reconciliace.

Struktura

Diplomovou práci tvoří čtyři kapitoly. V první kapitole je nejdříve představen širší kontext zkoumání procesů reconciliace – kapitola představuje obor tzv. peace studies, která se mj. zabývá prostředky a procesy vytváření stabilního míru. Dále se kapitola věnuje vysvětlení významu pojmu reconciliace a posléze představuje již zmíněný zvolený teoretický model, podle kterého jsou v další kapitole analyzovány polsko-německé vztahy od začátku 50. let. V této části jsou také blíže představeny kategorie, na které se práce v rámci pojednání o vývoji polsko-německých vztahů zaměří – vzpomínání na minulost, leadership, instituce a mezinárodní kontext.

Ve druhé kapitole jsou nejdříve krátce tematizovány vztahy Německé demokratické republiky (dále NDR) a Polské lidové republiky (dále PLR) od 50. do 90. let 20. století. Dále je pak možné sledovat a analyzovat průběh procesu reconciliace mezi

⁴ Petr Drulák a Vít Beneš, eds., *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích* (Praha: Portál, 2008), 23.

⁵ Ibid., 26.

SRN a PLR ve zmíněném období v rámci jednotlivých definovaných kategorií. Třetí kapitola pak představuje „zlaté období“ polsko-německých vztahů a procesu rekonciliace v 90. letech, kdy vzniklo mnoho iniciativ a institucí, přispívajících ke vzájemnému sblížení a smíření. Druhá a třetí kapitola jsou důležité, protože umožňují čtenáři získat představu o fázích a intenzitě rekonciliačních procesů a také o výchozí situaci pro období zkoumané ve stěžejní, čtvrté kapitole.

Čtvrtá kapitola je věnována případové studii, která se zaměřuje na období „zatěžkávací zkoušky“ pro vzájemné vztahy, které přišlo s první vládou PiS mezi lety 2005-2007. Kapitola se nejdříve věnuje obecnému přehledu o politické situaci v obou zemích, prioritám zahraničních politik a prioritám obou zemí v bilaterálních i multilaterálních vztazích. Tématem čtvrté kapitoly jsou dále tři sporná témata, která způsobila v polsko-německých vztazích mnohá nedorozumění – spor o Centrum proti vyhánění v Berlíně, o plynovod Nord Stream nebo rozdílné perspektivy na vyjednávání o budoucí Ústavě pro Evropu. V závěru pak práce hodnotí, zda koncept Lily Gardner Feldman obstál a odpovídá na otázku, zda dříve vytvořené základy polsko-německých vztahů obstály v této zatěžkávací zkoušce.

Zhodnocení literatury

Proces rekonciliace v polsko-německých vztazích se zaměřením na nedávnou minulost, tedy období mezi lety 2005-2007 doposud nebyl zpracován v rámci rozsáhlejší monografie či sborníku. Lily Gardner Feldman⁶ vytváří jedinečný koncept, který definuje čtyři úrovně procesu rekonciliace a posléze ho aplikuje na polsko-německé vztahy, na období první vlády PiS se však zaměřuje jen poměrně stručně. Tato práce má ambici na monografii od Feldman navázat. Autorčin koncept je tedy v úvodu práce krátce nastíněn a posléze je podle něj podrobněji analyzován proces rekonciliace v polsko-německých vztazích po druhé světové válce a ve stěžejní kapitole práce pak v období mezi lety 2005-2007.

První kapitola, věnující se teoretickému vymezení pojmu rekonciliace vychází ze sekundárních zdrojů. Pro základní charakteristiku oboru "mírových studií", která představují širší kontext pro zkoumání samotného procesu a principů rekonciliace, byla využita publikace autorů Ulricha Eckerna, Leonie Herwartz-Emden a Rainera-Olafa

⁶ Lily Gardner Feldman, *Germany's foreign policy of reconciliation: from enmity to amity* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2012).

Schultzeho⁷, která nastiňuje celosvětovou historii tohoto oboru a posléze představuje vývoj oboru v kontextu SRN. Obor tzv. *Peace studies* je multidisciplinární a jako takový je zastoupen na mnoha amerických i evropských univerzitách, kde se tématy spojenými s řešením konfliktů a vytvořením míru zabývají akademici v rámci institutů, zabývajících se mj. i rekonciliací. Za zmínku rozhodně stojí sborník, který dvakrát ročně vychází na George Mason University ve Virginii s názvem *International Journal of Peace Studies*⁸, který je dostupný i v online verzi. Z evropských institucí, které se zabývají procesem rekonciliace v mezinárodních vztazích je nezbytné zmínit *Jena Center for Reconciliation Studies*, které pravidelně publikuje sborník *Research in Peace and Reconciliation*⁹ (nejnovější vydání z února 2018 se zabývá právě rekonciliací mezi státy bývalého Sovětského svazu a střední a východní Evropy). Mezi odborníky, přispívajícími do publikací centra v Jeně patří právě i Lily Gardner Feldman, jejíž koncept je v práci použit.

K tématu rekonciliace mezi státy vyšly v minulosti různorodé publikace, které si jako případy ke zkoumání vybírají státy v různých fázích procesu rekonciliace. Některé se zaměřují na stát, kde ke konfliktu došlo poměrně nedávno, jako například organizace IDEA, spadající pod OSN, která vydala příručku o tom, jak iniciovat proces rekonciliace například v Kambodži nebo Rwandě¹⁰. Pro účely této práce byl ale vybrán koncept rekonciliace mezi dvěma státy, který představuje Lily Gardner Feldman a který se jako jeden z mála zabývá dlouhodobým procesem rekonciliace mezi Německem a Polskem. Na tyto dva státy se ve své práci zaměřuje také americko-japonská autorka Yinan He¹¹, jejíž publikace je ale metodologicky zaměřena především na zkoumání vyrovnání se s historií jako předpokladu pro úspěšný proces rekonciliace. Dále se konkrétně tématem rekonciliace mezi Polskem a Německem ve své knize zabývá Jerzy Wiatr¹², jeho publikace však nakonec nebyla v práci využita, protože je celkem stručná a neobsahuje poznatky, které by v práci již nebyly zahrnuty. V teoretické části tedy práce představuje

⁷ Ulrich Eckern, Leonie Herwartz-Emden a Rainer-Olaf Schultze. *Friedens- und Konfliktforschung in Deutschland: eine Bestandsaufnahme*. (Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften, 2004).

⁸ „Mission“, Oficiální internetová stránka časopisu *The international Journal of Peace Studies*, <http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/mission.htm> (navštíveno 27.12.2018).

⁹ „RIPAR (Research in Peace and Reconciliation)“, Oficiální stránka *Jena Center for reconciliation studies*, https://www.jcrs.uni-jena.de/www_jcrs_uni_jena_de_publication.html (navštíveno 27.12.2018).

¹⁰ IDEA je zkratka pro „The International Institute for Democracy and Electoral Assistance“ spadající pod OSN, „About us“, oficiální stránka organizace, <https://www.idea.int/about-us> (navštíveno 20.9.2018).

¹¹ Yinan He, *The search for reconciliation: Sino-Japanese and German-Polish relations since World War II* (New York: Cambridge University Press, 2009).

¹² Jerzy Wiatr, *Polish-German Relations, The Miracle of Reconciliation*, (Opladen: Barbara Budrich Publishers, 2014).

především koncept Lily Gardner Feldman, který nastiňuje ve své knize. Definice procesu rekonciliace v něm vychází z vědních oborů historie, religionistiky, ale i mezinárodních vztahů.

Druhá kapitola představuje proces rekonciliace od 50. let až do 90. let a opírá se především o sekundární zdroje, zabývající se historií polsko-německých vztahů. V první, stručně pojaté části, jsou tematizovány vztahy mezi NDR a PLR ve zmíněném období. Toto téma ve své rozsáhlé publikaci zpracovává Hermann Wentker¹³. Téma vztahů mezi SRN a PLR se zaměřením na německou zahraniční politiku vůči Polsku podrobně představuje Dieter Bingen¹⁴, který se tématem polsko-německých vztahů a vývojem německé zahraniční politiky vůči Polsku dlouhodobě zabývá. Tématem vývoje polsko-německých vztahů od druhé světové války se ve své monografii zabývá také Katarzyna Stokłosa¹⁵, jejíž kniha věnující se tomuto tématu je neméně obsáhlá. Výstižný sborník k polsko-německým vztahům a německé zahraniční politice sestavili také Karl Cordell a Stefan Wolff¹⁶. Již zmíněná publikace autorky Yinan He posloužila v práci také jako doplnění kapitol, týkajících se historie, neboť se zabývá především vývojem vzpomínání na minulost jak v Německu, tak v Polsku. Fázemi vývoje vzpomínání na minulost v Německu se ve svých článcích zabývají také autoři Norbert Frei¹⁷ a Edgar Wolfrum¹⁸ a velmi přínosný je v tomto ohledu také sborník Erica Langenbachera a Yossiho Shaina¹⁹. Polsko-německým smířením v další dílčí oblasti, mezi představiteli církví obou zemí se zabývá mj. článek Miroslava Kunštáta²⁰ nebo Roberta Žurka²¹.

¹³ Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen. Die DDR im internationalen System 1949-1989* (München: Oldenbourg Verlag, 2007).

¹⁴ Dieter Bingen, *Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949-1991* (Baden-Baden: Nomos, 1998).

¹⁵ Katarzyna Stokłosa, *Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011).

¹⁶ Karl Cordell and Stefan Wolff, *Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic: Ostpolitik Revisited*, (Oxford: Taylor & Francis Group, 2004). ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=182747> (staženo 2.5.2018).

¹⁷ Norbert Frei, „Deutsche Lernprozesse NS-Vergangenheit und Generationenfolge seit 1945“, in *1945 und wir. Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*. München: C.H.Beck, 2005), 23-41.

¹⁸ Edgar Wolfrum, „Die beiden Deutschland“, in *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*, ed. Volkhard Knigge a Norbert Frei (München: C.H.Beck, 2002), 33-49.

¹⁹ Eric Langenbacher a Yossi Shain, *Power and the Past: Collective Memory and International Relations* (Washington D.C.: Georgetown University Press, 2010).

²⁰ Miroslav Kunštát, „Role křesťanských církví v rekonciliačních procesech ve střední Evropě – polsko-německý a česko-německý případ“, *Mezinárodní vztahy 44*, (březen 2009): 5-32.

²¹ Robert Žurek, „Avantgarde der Versöhnung“ *Dialog Magazin 72-73*, <https://www.dialogmagazin.eu/leseprobe-ausgabe-72-73-briefwechsel-bischoefe.html> (staženo 3.6.2018).

Třetí kapitola pojednává o polsko-německých vztazích v 90. letech. Ke zpracování této části jak primární zdroje, jako například *Smlouvu o dobrém sousedství a přátelské spolupráci*²² nebo dokumenty z webových stránek německého Spolkového sněmu²³. K získáním informací o polsko-německých institucích dostatečně posloužily webové stránky Německého velvyslanectví v Polsku²⁴ a Polského velvyslanectví v Německu²⁵ a webové stránky jednotlivých institucí. Dále byla kapitola vytvořena pomocí článků autorů, kteří se polsko-německými vztahy dlouhodobě zabývají. Mezi ty se řadí například Kai-Olaf Lang²⁶ nebo již zmíněný Dieter Bingen²⁷.

Čtvrtá kapitola se zaměřuje na vztahy mezi Polskem a Německem v období první vlády PiS, tedy mezi lety 2005-2007 a vyjadřuje se k tématům, která byla v tomto období diskutována. Polsko-německé vztahy nebyly v tomto období zpracovány v rámci jedné publikace, odborné články se zaměřují spíše na dílčí témata vzájemných vztahů ve zmíněném období. Přehled o vývoji německé zahraniční politiky po roce 1990 a vztahy SRN k vybraným evropským státům představuje sborník *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*²⁸, který nabízí celistvý přehled o směřování německé zahraniční politiky. Velmi dobrý přehled o tématech polsko-německých vztahů včetně statistických údajů je možné získat prostřednictvím Deutsches Polen-Institut, který pravidelně publikuje tzv. Polen-Analysen.²⁹

Co se týče dílčích témat čtvrté kapitoly, ucelený pohled na téma polsko-německých vztahů v kontextu členství v EU poskytuje sborník Thomase Jägera a Darii

²² Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit vom 17. Juni 1991, dostupná z oficiálních stránek německé spolkové vlády <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/vertrag-zwischen-der-bundesrepublik-deutschland-und-der-republik-polen-ueber-gute-nachbarschaft-und-freundschaftliche-zusammenarbeit-786742> (navštíveno 20.6.2018).

²³ Oficiální stránky německého Spolkového sněmu, www.budestag.de (navštíveno 2.1.2019).

²⁴ Oficiální stránky německého velvyslanectví v Polsku, <https://polen.diplo.de/pl-de> (navštíveno 2.1.2019).

²⁵ Oficiální stránky polského velvyslanectví v Německu, <https://berlin.msz.gov.pl/de/> (navštíveno 2.1.2019).

²⁶ Kai-Olaf Lang, „Německo a Polsko“ in *Vztahy Spolkové republiky Německo ke státům střední Evropy od roku 1990*, ed. Vladimír Handl et al. (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998), 145-161.

²⁷ Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft Deutschland und Polen 1991–2011“, *Osteuropa* 5-6, (2011): 23-40.

²⁸ Basil Kerski, „Polen“ in *Handbuch zur deutschen Aussenpolitik*, eds. Siegmund Schmidt, Gunther Hellmann a Reinhard Wolf (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007), 405-421.

²⁹ „Polen-Analysen“, Analýzy na polsko-německá témata, zpracované odborníky z Deutsches Polen-Institut, <http://www.laender-analysen.de/polen/> (navštíveno 2.1.2019).

W. Dylly³⁰ nebo Krzysztofa Malinowského³¹, dobrý přehled poskytují také odborné články Karl Cordella³², Alexandra Wochnika³³ nebo Samuela Salzborna³⁴ (kontroverze ohledně Centra proti vyhánění v Berlíně). Téma energetiky a polsko-německých vztahů v několika článcích tematizuje časopis *Osteuropa*³⁵. Téma vyjednávání o Ústavě pro Evropu z polského pohledu zmapoval jakožto editor sborníku Maurizio Carbone³⁶ nebo článek Macieje Wilgy³⁷. Dále se k těmto tématům vyjadřují například články deníků *Die Zeit* nebo *Der Spiegel*.

³⁰ Thomas Jäger a Daria W. Dylla, *Deutschland und Polen: die europäische und internationale Politik* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008).

³¹ Krzysztof Malinowski, *Polska i Niemcy w Europie (2004-2014). Różnice interesów – uwarunkowania i konsekwencje* (Poznań: Institut Zachodni, 2015).

³² Karl Cordell, „The Federation of expellees and the impact on memory on German-Polish relations“, *German Politics and Society* 109/31, č. 4 (zima 2013): 102–120.

³³ Alexander Wochnik, „Non-State Actors, Political Opportunity Structures and Foreign Relations: The Case of Germany's Federation of Expellees and the ‘Foundation Flight, Expulsion and Reconciliation’“, *German Politics* 23, č. 3, (2014): 213-230, <http://dx.doi.org/10.1080/09644008.2014.967222> (staženo 20.6.2018).

³⁴ Samuel Salzborn, „Geschichtspolitik in den Medien: Die Kontroverse über ein „Zentrum gegen Vertreibungen““ *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 12, 51. Jahrgang (2003): 1120-1130, dostupné z <http://salzborn.de/txt/zfg1203.pdf> (staženo 20.10. 2018).

³⁵ Kirsten Westphal, „Handlungsbedarf. Die Energiepolitik der Europäischen Union“, *Osteuropa* 54, č. 9–10 (2004): 39–54.

³⁶ Maurizio Carbone et al., eds., *National Politics and European Integration From the Constitution to the Lisbon Treaty* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010).

³⁷ Maciej Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty: a short story about a ‘square root’?“, in *The Rise and Fall of the EU's Constitutional Treaty*, ed. Finn Laursen (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 225-249.

1. K teoretickému vymezení pojmu rekonciliace

Koncepty zabývající se procesy rekonciliace mají blízko k vědnímu oboru, který se v německém kontextu nazývá „Friedensforschung“, tedy „mírová studia“, v anglicko-jazyčné literatuře se pak objevuje pojem „peace studies“ nebo „peace research“. Představení tohoto oboru by mělo sloužit k pochopení širšího kontextu zkoumání usmiřování mezi státy nebo společnostmi.

Stejně tak, jako existuje několik definic toho, co je to mír a co je konflikt nebo válečný stav, existují také různé směry ve zkoumání míru a různé perspektivy. Právě proměnu těchto definic a jejich konkurenci a celého oboru zkoumá konstruktivistický proud v rámci tzv. Friedensforschung. „Mírová studia“ mají různé směry, obecně se ale dá říci, že se přístupy ke zkoumání míru/konfliktů dělí na ty normativně-kritické, které zpracovávají analýzy a vytváří hypotetické scénáře a kategorie konfliktů a empiricko-analytické, které se zabývají konflikty a přichází s konkrétními strategiemi. Dále se zkoumání míru dá rozdělit podle oblastí na historické, teologické, sociálně-vědní, juristické a přírodně-vědní (zabývá se např. zbraněmi).³⁸

Dnešní podoba „mírových studií“ se vyvinula v 50. letech 20. století v poválečném kontextu a také v reakci na studenou válku spojenou s hrozbou atomových zbraní. První instituce, zabývající se tímto tématem vznikly v USA, a později například ve Švédsku, Nizozemsku nebo Norsku, v roce 1964 pak vznikla mezinárodní organizace International Peace Research Association, Ve Spolkové republice vznikly první instituce na přelomu 60. a 70. let. V 90. letech prošel obor krizí, způsobenou změnou politického uspořádání, rozděleného doposud na dva bloky a také povahou možných konfliktů, které již nebyly založené jen na soupeření dvou států dosud známými prostředky, ale objevily se nové typy hrozeb, jako například terorismus apod. Zároveň také vznikly mezinárodní platformy a posílily instituce, které se mírovým řešením konfliktů zabývaly (např. OSN). Krize oboru a jeho percepce se posléze stabilizovala a v dnešní době je tento obor vnímán jako jakási nadstavba mezinárodních studií, zabývající se způsoby, jak vybudovat mírové uspořádání a vytvořit struktury, které budou zaručovat nenásilné řešení konfliktů mezi státy. V aktuálním globálním kontextu a je zastoupen např. v podobě institutů na mnoha univerzitách.³⁹

³⁸ Základní definice míru jako negativní, pozitivní atd. jsou uvedeny viz. Ulrich Eckern, Leonie Herwartz-Emden a Rainer-Olaf Schultze, „Friedens- und Konfliktforschung in Deutschland“, 13-17 a 23-27.

³⁹ Ulrich Eckern, Leonie Herwartz-Emden a Rainer-Olaf Schultze, „Friedens- und Konfliktforschung in Deutschland“, 28, 49, 53.

Právě zmíněná mírová studia nám mohou přiblížit i kontext odborných prací, zabývajících se tématem rekonciliace. Do češtiny by se dal anglický pojem „reconciliation“ přeložit jako smíření nebo usmíření. Původně byl tento termín spojován s teologií a s náboženským porozuměním procesu smíření, zahrnující v sobě i akt pokání a odpuštění.⁴⁰ Tento pojem se ale v používá i v jiných vědních oborech než jen v teologii, například v mezinárodních vztazích. Jak můžeme tento pojem v rámci mezinárodních vztahů chápat? Rekonciliace je pojem, který označuje proces i výsledek, přechod od nepřátelství mezi dvěma aktéry, v případě zkoumaného tématu mezi národními státy, k vytvoření stabilních přátelských bilaterálních vztahů. Smíření mezi dvěma státy z politologického pohledu nemusí (na rozdíl od teologického vnímání tohoto fenoménu) splňovat prerekvizitu odpuštění a úspěšnost procesu záleží především na „pachateli zla“ a jeho vztahu k „oběti“. Je důležité si však uvědomit, že toto kategorizování není jednoduché a oběti mohou být zároveň pachateli a naopak, někdy je tedy potřeba oboustranného procesu rekonciliace.⁴¹

Koncepty, které se zabývají fungováním rekonciliačního procesu, se liší se do jisté míry tím, ke kterým státům, ve kterém stádiu tohoto procesu a jakému politickému uspořádání se vztahují. Řada prací a praktických příruček vzniká na téma rekonciliace například v oblastech Kambodži, Jižní Afriky nebo ve Rwandy, přičemž se tyto koncepty liší na základě konkrétních faktorů v daných zemích. Jeden takový koncept vydala například i organizace IDEA⁴², spadající pod OSN. V něm tematizuje fáze smíření mezi dvěma státy, důležitost demokratizace politického režimu, tematizování otázek minulosti a vybudování vzájemné důvěry, roli institucí a ochotu „obětí“ spolupracovat s „pachateli zločinů“. ⁴³

Lily Gardner Feldman⁴⁴ nabízí jedinečný model, který se zabývá procesem smíření SRN se čtyřmi státy (Německo s Francií, Izraelem, Československem, později

⁴⁰ Tím je myšleno primárně křesťanské chápání tohoto pojmu.

⁴¹ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 2, stejně tento proces obecně definuje i IDEA (David Bloomfield, Teresa Barnes a Luc Huyse, *Reconciliation after violent conflict, A Handbook*. (Stockholm: IDEA, 2003), 12.)

⁴² IDEA je zkratka pro „The International Institute for Democracy and Electoral Assistance“ spadající pod OSN, „About us“, oficiální stránka organizace, <https://www.idea.int/about-us> (navštíveno 20.9.2018).

⁴³ Příklady využití pojmu a konceptu rekonciliace viz. David Bloomfield, Teresa Barnes a Luc Huyse, *Reconciliation after violent conflict*, 10-17, 77-89.

⁴⁴ Autorka knihy v současné době působí v Institutu pro současná německá studia AICGS na John Hopkins University v Marylandu. Dříve působila také např. na Harvardově univerzitě nebo na univerzitě v Goegetownu. Je také členkou pracovní skupiny zabývající se rekonciliací v Evropském centru pro zkoumání rekonciliace na univerzitě v Jeně. „Lily Gardner Feldman“, Oficiální stránky AICGS, <https://www.aicgs.org/by-author/lily-gardner-feldman/> (navštíveno 10.9.2018), „European Center for

Českou republikou a Polskem), probíhajícím již téměř sedmdesát let, který prošel několika fázemi. Německo navíc dospělo ke znovusjednocení a Polsko k demokratizaci politického režimu, a celý proces se tak po dlouhém vývoji dostal do fáze, kterou Yinan He nazývá „deep reconciliation“, tedy hluboké smíření.⁴⁵

1.1 Definice pojmu rekonciliace v mezinárodních vztazích

Jak bylo zmíněno výše, obecná definice rekonciliace spočívá ve vzájemném smíření mezi dříve zneprátelenými subjekty, ve vytvoření přátelského prostředí, kterému předcházela konflikt, nebo extrémní křivda a újma.⁴⁶

Důležitou charakteristikou procesu rekonciliace je, že vyžaduje ochotu k jednání jak na straně „pachatelů“, tak na straně „obětí“. Mezi akademiky, zabývajícími se rekonciliací panuje také shoda ohledně toho, že pro úspěšný proces rekonciliace je důležité tematizování traumatických otázek minulosti tak, aby se obě strany nebály traumatická témata minulosti otevřít a aby vzájemné vztahy nebyly do budoucna zatěžovány tematizováním historických traumat. Výsledkem procesu rekonciliace by tak měla být harmonická spolupráce mezi bývalými nepřáteli.⁴⁷

Podle Yinan He⁴⁸ je klíčem k úspěšnému smíření vnímání historie jako společné a týkající se obou států a také společenská debata o sdílené historii a posléze vyrovnání se s ní a ukotvení v kolektivní paměti.⁴⁹ Dlouhodobý mír mezi dřívějšími nepřáteli spočívá ve schopnosti řešit aktuální otázky a problémy a nebát se otevírat i citlivá témata,

Reconciliation Research“, Oficiální stránka Jena Center for Reconciliation Studies, <https://www.jcrs.uni-jena.de/Research/European+Center+for+Reconciliation+Research.html> (navštíveno 10.9.2018).

⁴⁵ He, „The search for reconciliation“, 12.

⁴⁶ „Termín „rekonciliace“ obecně označuje proces vytváření vzájemných smírlivých vztahů mezi (dříve) zneprátelenými skupinami nebo osobami. Tento pojem často označuje relativně přátelský vztah, v typickém případě navázaný po nějakém konfliktu včetně extrémní újmy na jedné osobě nebo skupině a nebo vzájemných křivd. (Kriesberg, 1998).“ Charles Lerche, „Peace building through reconciliation“ *International Journal for Peace Studies* 5, č. 2 (zima 2000), http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol5_2/lerche.htm (navštíveno 10.9.2018).

⁴⁷ Ann L. Phillips, „The politics of reconciliation: Germany in central-east Europe“ *German Politics* 7, č.2 (1998): 64-85, <https://doi.org/10.1080/09644009808404512> (staženo 3.5.2018), 66. A dále viz. Charles Lerche, „Peace building through reconciliation“.

⁴⁸ He je autorkou knihy „The search for reconciliation: Sino-Japanese and German-Polish relations since World War II“, ve které se zabývá srovnáním rekonciliace mezi Německem a Polskem a Japonskem a Čínou.

⁴⁹ Ve své knize odkazuje na Richarda Niebuha, který tvrdí, že když společná paměť obou zemí chybí, nemůže být vytvořena opravdová komunita a vzájemná důvěra. Téma národní identity a komunity, která se utváří v návaznosti na kulturu vzpomínání a kulturní kolektivní paměť tematizují ve svých knihách např. Aleida a Jan Assmannovi nebo Astrid Erll, Peter Hallama. Viz např. Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik* (Bonn: Bpb, Bundeszentrale für Politische Bildung, 2007) nebo Astrid Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen: Eine Einführung* (Stuttgart: J. B. Metzler, 2005).

kteřá brání v průběhu procesu rekonciliace. Autorka proces rekonciliace dělí na tři fáze – absenci rekonciliace, povrchní rekonciliaci a rekonciliaci hlubokou. Koncept hluboké rekonciliace, který představuje Yinan He staví na dvou základních předpokladech – že mezi oběma státy panuje stabilní mírové uspořádání a přátelská atmosféra, která se nezrcadlí pouze ve vztahu politických lídrů, ale ve společnosti v obou zemích s čímž opět souvisí i faktor historie jako vyřešeného tématu, které nezpůsobuje napětí. Hluboká rekonciliace je dlouhodobým procesem, který má být odpovědí na hluboké trauma z minulosti.⁵⁰

Z hlediska politologie se proces rekonciliace projevuje ve dvou oblastech, a to skrze proces demokratizace a vytvoření stabilní mírové politické situace a dále skrze fungování stabilních mezinárodních nebo bilaterálních institucí, a vytvoření udržitelného míru („sustainable peace“)⁵¹ a „politické kultury“.⁵² Začátkem procesu rekonciliace bývá uznání křivd vůči druhé straně (případně omluva). Politické vědy, a hlavně ty historické se zabývají i tím, jak se s minulostí vyrovnat a zabývají se jak perspektivou oběti, tak i perspektivou pachatele. Politické usmíření je proces, ale i podmínka k navázání bilaterálních vztahů, které se obnovují na základě toho, že spolu státy chtějí spolupracovat, i když například nemají stejné „národní zájmy“ nebo mají jiný pohled na různá témata.⁵³

Smíření jako proces v mezinárodních vztazích v sobě obsahuje zpravidla jak morální, tak pragmatický motiv, zároveň se dají vyzorovat určité univerzální mechanismy, jak smíření dosáhnout – skrze omluvu „pachatele“ nebo skrze odpuštění „oběti“, což se většinou odehrává skrze politické kroky nebo gesta, nebo v rámci různých institucí s tím, že ideálním zakončením je potom udržitelný a stabilní vztah.⁵⁴

⁵⁰ Podle autorky Yinan He je právě vyrovnání se s historií nejdůležitějším předpokladem k tomu, aby proces rekonciliace vůbec mohl probíhat. He, „The search for reconciliation“, 12.

⁵¹ Takto to definuje Yinan He a myslí tím stav, při kterém je pravděpodobnost ozbrojeného konfliktu mezi dvěma aktéry tak malá, že tato možnost ani jeden z aktérů absolutně nebere v potaz. He, „The search for reconciliation“, 2.

⁵² Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 10. Gabriel Almond a Sidney Verba vydali v roce 1963 přelomovou studii *The Civic Culture* (Občanská kultura). Jednalo se o jednu z prvních mezinárodních politologických komparativních studií, ve které představili tři typy politické kultury: Participující – občané se zajímají o politiku a aktivně se zapojují do politických a dobrovolnických organizací, Podmaněná – občané dodržují politická pravidla, ale téměř se nezapojují, Parochiální – občané nemají ani znalost, ani zájem účastnit se na politice. Zdenka Vajdová, „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum“ *Sociologický časopis* 32, (březen 1996): 340-341, http://sreview.soc.cas.cz/uploads/052b84f7ba4a8cd57e316b1b50f2359a0ef396db_299_339VAJDO.pdf (navštíveno 27.12.2018).

⁵³ Lily Gardner Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 11.

⁵⁴ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 2.

Fenomén rekonciliace jako prostředek pro znovunavázání vztahů mezi dvěma aktéry (národy, státy, národními státy apod.) a různé formy tohoto fenoménu ve svých studiích tematizuje několik akademiků⁵⁵, v této práci bude pozornost upřena zejména na jeden koncept, který ve své monografii *Germany's foreign policy of reconciliation: from enmity to amity* vysvětluje Lily Gardner Feldman, která na základě čtyř příkladů procesu rekonciliace (smíření mezi Německem a Francií, Izraelem, ČR a Polskem) a jejich komparaci představuje univerzální model, postavený na čtyřech pilířích, které jsou pro úspěšnost celého procesu zásadní.⁵⁶

Zmíněný koncept byl vybrán, protože komplexně představuje několik úrovní, ve kterých proces rekonciliace mezi Polskem a Německem probíhal. Tento koncept byl také v renomovaném sborníku *German Politics* označen za nejdůkladnější analýzu německé politiky smíření.⁵⁷ Nejen, že tematizuje politické kroky a interakci mezi politickými lídry v mezinárodním i vnitropolitickém kontextu, zabývá se vyrovnáním s minulostí v obou zemích a jejich národní paměti, velmi důležité pro odbourávání vzájemných předsudků a prohlubující zájem o druhou zemi, ale také zkoumá, jak se na procesu rekonciliace podílely instituce, například i v době, kdy mezi politickými lídry docházelo k nedorozuměním. Autorka vyvinula specifický a inovativní model, který se zabývá vztahy Německa ke čtyřem zemím, které s Německem pojí ponurá minulost.

Jak uvádí Feldman ve své knize, charakteristickým nebo dokonce určujícím znakem pro německou zahraniční politiku je právě princip rekonciliace⁵⁸, a proto je zajímavé skrze tento princip německou zahraniční politiku zkoumat. Model Feldman stojí na pevných historických a teoretických základech, které jsou představeny v prvních dvou kapitolách. Zároveň byl vytvořený přístup této renomované odbornice nejen na německou zahraniční politiku oceněn v několika odborných recenzích a hodnocen jako přínosný a ukazující novou perspektivu na německou zahraniční politiku a německé poválečné bilaterální vztahy.⁵⁹

⁵⁵ Lerche, "Peace building through reconciliation".

⁵⁶ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 12-17.

⁵⁷ Wochnik, „Non-State Actors“, 215.

⁵⁸ „Stavebním kamenem a možná nejcharakterističtější definicí německé zahraniční politiky po druhé světové válce se postupně stala rekonciliace.“ Lily Gardner Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 18.

⁵⁹ Lorena De Vita, recenze knihy *Germany's Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity*, Lily Gardner Feldman, *German History* 32, č. 3 (2014): 505–507. Nebo např. Simon Koschut, recenze knihy *Germany's Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity*, Lily Gardner Feldman, *The Journal of Friendship Studies* 2, č.1 (2014): 83-84.

1.2 Charakteristika konceptu Lily Gardner Feldman

Koncept, který autorka vytvořila směřuje při pozitivním vývoji ve všech čtyřech oblastech k hluboké rekonciliaci (přičemž jako minimální definici rekonciliace autorka popisuje politické smíření a koexistenci v míru). Tato práce se zaměří právě na onen ideální model, který se bude snažit detailně rozebrat právě na příkladu německé zahraniční politiky vůči Polsku. Jak už bylo zmíněno, Lily Gardner Feldman se na základě strategie a postupů německé zahraniční politiky snaží se zachytit úspěšnost modelu rekonciliace ve čtyřech případech bilaterálních vztahů s Francií, Izraelem, Polskem a Československem, později Českou republikou. Autorka ve svém modelu zpracovává proces rekonciliace od jeho počátku až do roku 2009 a zachycuje proměnu mezinárodního i vnitrostátního kontextu, přičemž tento proces zkoumá ve čtyřech kategoriích. Těmi jsou: vyrovnání se s historií; leadership neboli vzájemné vztahy politických lídrů, ale také jejich vize zahraniční politiky; vybudování a fungování institucí, které se podílí na rozvoji vzájemných vztahů a také mezinárodní kontext.⁶⁰

1.2.1 Historie

„The past must be addressed in order to reach the future. Reconciliation is the means to do that.“⁶¹

V souladu s jinými autory⁶², zabývajícími se tímto fenoménem Feldman tvrdí, že stěžejním předpokladem pro smíření a navázání bilaterálních vztahů je vyrovnání se s historickými událostmi, pravidelné oficiální vzpomínání na tyto události, uctívání obětí a začlenění vzpomínání do oficiální vzpomínkové kultury.⁶³

Snaha oživit téma minulosti místo toho, aby bylo zapomenuto, zdůraznit vzpomínání na oběti na kolektivní i individuální úrovni je určující pro jakékoliv interakce mezi dvěma státy, které se chtějí usmířit. Smíření, které následuje po ukončení konfliktu se dělí ve vztahu ke zpracování historie podle zkoumaného konceptu do třech fází – historie jako stimul, impuls, vyzývající diskusi, kontaktu, společné komunikaci o historických tématech; uvědomění si vzájemných křivd a „zpřítomnění minulosti“ – připomínání historických událostí v přítomnosti.⁶⁴

⁶⁰ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 2.

⁶¹ „Musíme se zabývat minulostí za účelem dosažení budoucnosti. Rekociliace je prostředek, jak toho dosáhnout.“ David Bloomfield, Teresa Barnes a Luc Huyse, Reconciliation after violent conflict, 15.

⁶² Například zmíněné publikace Yinan He nebo Ann L. Phillips.

⁶³ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 12.

⁶⁴ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 14.

Obsah pojmu „Erinnerungskultur“ (tzn. různé formy vzpomínání na minulost), který je jako takový šířeji používaný v akademickém diskurzu až od 90. let⁶⁵, je pro německou společnost něco, co ji provází už od konce druhé světové války. Jde o proces utváření vzpomínkové kultury a vyrovnání se s minulostí a zároveň o ustálení způsobu, jak na minulost vzpomínat a jak historické události interpretovat. V Polsku samozřejmě také probíhala určitá forma vyrovnání se s minulostí, avšak pod vlivem komunistického režimu byl výklad historie upraven tak, aby byl v souladu s tehdejší politikou.⁶⁶

Proces rekonciliace mívá zpravidla v první fázi jak pragmatické, tak morální důvody, což ovlivňuje také to, jaký je důraz na vyrovnání se s historií. I u polsko-německých vztahů můžeme vidět samozřejmě především morální, ale také pragmatické důvody, proč proces usmiřování zahájit. Yinan He zkoumá proces a motivy rekonciliace a aplikuje dvě teorie – realistické chápání zahraničně-politické strategie, které se projevuje většinou na začátku navazování bilaterálních vztahů a tzv. national mythmaking theory, tedy teorii, která zkoumá, jak se formuje kolektivní paměť, jaká témata ovlivňují usmiřování mezi dvěma státy a jak ovlivňují zahraniční politiku.⁶⁷

Za základní předpoklad toho, aby se proces rekonciliace opravdu započal lze považovat uznání zločinů, (spáchaných v tomto případě nacistickou diktaturou). Opuštění není předpokladem pro proces rekonciliace, gesto přijetí omluvy ze strany „obětí“ je ale jakýmsi minimálním předpokladem pro další pozitivní vývoj a navázání formálních vztahů a dialogu. Ve třetí fázi „zpřítomnění minulosti“ jde o to, doplnit již probíhající proces rekonciliace o další formy vyrovnávání se s historií – vzdělávání, budování pomníků, dialog o minulosti – to by mělo sloužit k tomu komunikovat a diskutovat o odlišných historických narativech.⁶⁸

Součástí popsaného vývoje, který se skládá ze tří fází je ale vyrovnávání se s historií v rámci daného národního státu. Téma vyrovnání se s minulostí provází německou společnost od konce druhé světové války a je dodnes aktuální. Po druhé světové válce západní Německo přiznalo odpovědnost za zločiny spáchané nacismem a snažilo se o rehabilitaci německého národa, ale také Německé spolkové republiky na

⁶⁵ Christoph Cornließen, „Erinnerungskulturen“, Docupedia Zeitgeschichte http://docupedia.de/zg/Erinnerungskulturen_Version_2.0_Christoph_Corneli%C3%9Fen (navštíveno 31.3.2018).

⁶⁶ Viz. např. Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit* 29, 36.

⁶⁷ He, „The search for reconciliation“, 9. Autorka uvádí, že pro německo-polské vztahy byla velmi důležitá spolupráce historiků z obou zemí v rámci tzv. učebnicové komise, která vedla postupně k tomu, že se rozdíl ve vnímání historie zmenšovaly, a to již v období před rozpadem východního bloku.

⁶⁸ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 14.

mezinárodní úrovni právě skrze smířování s evropskými státy a oběťmi nacismu. Při hledání motivů rekonciliace si musíme uvědomit, že Spolková republika neměla jiné možnosti než se se svou minulostí vyrovnat.⁶⁹

1.2.2 Leadership

Dalším pilířem, který je součástí modelu rekonciliace jsou vazby a vztahy mezi politickými lídry obou zemí. Političtí aktéři bývají pro své politické a zahraničně-politické vize někdy inspirováni a motivováni společenskými hnutími nebo skupinami (jako například církev, mládežnické organizace apod., které jejich jednání mohou iniciovat). Pro proces rekonciliace, zejména v jeho počáteční fázi, je nicméně nutná určitá dávka odvahy učinit i nepopulární politické kroky. Idea rekonciliace podle Feldman zároveň musí najít podporu mezi veřejností i politickou reprezentací, nejde totiž o smíření pouze mezi politickými lídry obou zemí a o spolupráci bilaterálních organizací, ale i o veřejnou podporu této činnosti. Důležitou roli hrají političtí představitelé zejména v obdobích krize vzájemných vztahů, kdy veřejnost a média velmi citlivě vnímají právě jednání politických lídrů.⁷⁰

Političtí představitelé realizují své vize skrze formování zahraniční politiky daného státu. Zahraniční politika podléhá jak mezinárodním, tak vnitrostátním pravidlům. V Německu spadá zahraniční politika primárně pod kompetence Spolku, (i když spolkové země mají podle tzv. Lindauer Abkommen (smlouvy z Lindau)⁷¹ na úrovni Evropské unie v některých oblastech také vlastní kompetence a mohou uzavírat mezinárodní smlouvy). Formování zahraniční politiky, uzavírání smluv a zastupování Německa v mezinárodních institucích je výsadou exekutivy, tedy vlády v čele s kancléřem. Německý kancléř disponuje tzv. Richtlinienkompetenz – v souladu s koaličními partnery a celou vládou udává směr zahraniční politiky a má za ní také zodpovědnost. Ministr zahraničí, zpravidla z jiné strany, než je ta vítězná ve spolkových volbách, pak v souladu se směřováním vlády vede ministerstvo. Spolkový prezident svou kompetenci uzavírání mezinárodních smluv

⁶⁹ Phillips, "The politics of reconciliation, 67.

⁷⁰ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 14-15.

⁷¹ Tato smlouva byla podepsána v roce 1957 viz „Verständigung zwischen der Bundesregierung und den Staatskanzleien der Länder über das Vertragsschlußrecht des Bundes (sog. „Lindauer Abkommen“ vom 14.11.1957)“, Uni Saarland, https://www.uni-saarland.de/fileadmin/user_upload/Professoren/fr11_ProfGiegerich/lehre/staatsrechtIII/StaatsRIII_LindauerAbk.pdf (navštíveno 5.6.2018).

zpravidla převádí na vládu, stát reprezentuje navenek a podepisuje mezinárodní smlouvy, podle mezinárodního práva reprezentuje stát a jmenuje velvyslance.⁷²

V Polsku je utváření zahraniční politiky v kompetenci Rady ministrů, navenek zastupuje Polsko v zahraničních vztazích prezident a premiér a také ministr zahraničí. Ministr zahraničí má za úkol koordinovat zahraniční politiku vlády, je šéfem polské diplomacie a zastupuje zájmy Polska navenek.⁷³

1.2.3 Instituce

Klíčovou rolí pro stabilní vztahy mezi zeměmi mají instituce. První dva jmenované pilíře rekongiliace se mohou do jisté míry měnit – vyrovnání se s minulostí se sice vyvíjí dlouhodobě a stabilně, nicméně některé citlivé či kontroverzní otázky z minulosti mohou ve vzájemných vztazích i přes intenzivní dialog o těchto tématech, vyvolat rozbroje a antipatie ve společnosti. Druhý jmenovaný faktor – vztahy politických lídrů je do jisté míry také nestabilním faktorem, závislým na programu a prioritách konkrétní vlády. Dlouhodobě lze považovat polsko-německé vztahy stabilní, právě i díky mnoha institucím je neohroží menší konflikt názorů, nicméně dobré vztahy mezi čelními představiteli obou zemí podněcují nové iniciativy a spolupráci v různých oblastech – horší vztahy znamenají, že je vztah obou států stabilní, nicméně nedochází k intenzivnější interakci. Zároveň také platí, že vedení institucí může být mj. z politické vůle obměněno, takže i jejich směřování se může měnit.⁷⁴

Institucionalizovaná transformace vzájemných vztahů je mj. i z výše zmíněných důvodů jedním z klíčových předpokladů úspěšného procesu rekongiliace. Mezi tyto instituce se řadí mezinárodní i bilaterální mezivládní organizace, ale i nevládní mezinárodní a bilaterální organizace, které umožňují oběma stranám vyjednávat v rámci institucí jako rovnocenným partnerům. Feldman uvádí u organizací čtyři stádia jejich vývoje⁷⁵ a také důležité faktory, které ovlivňují funkčnost a efektivnost práce institucí a

⁷² Gunther Hellmann, Wolfgang Wagner a Rainer Baumann, *Deutsche Außenpolitik: Eine Einführung* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2014), 46-47. „Deutsche Demokratie“, Stránky Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/deutsche-demokratie/39360/bundespraesident?p=all> (navštíveno 5.6.2018).

⁷³ „Polityka zagraniczna“, Ministerstwo spraw zagranicznych, https://www.ms.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/ (navštíveno 5.6.2018).

⁷⁴ „Dva aspekty jsou v rámci mezinárodního systému relevantní pro rekongiliaci. Robustní, institucionalizovaný mezinárodní rámec pomáhá rekongiliaci, protože garantuje, že se partneři (strany) musí setkávat a také, že spolu musí jednat jako rovnocenní partneři.“ Lily Gardner Feldman, „German-Polish Ties: Special Relationship, Friendship, or Reconciliation?“, in *Friendship and International Relations*, Simon Koschut, Andrea Oelsner eds. (London: Palgrave Macmillan), 129-130.

⁷⁵ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 15.

těmi jsou: vztah mezi vládními a nevládními organizacemi a společná stanoviska vůči zahraničnímu partnerovi v rámci bilaterálních vztahů a druhý, vztah společností a vládních iniciativ. Zmíněné instituce mohou mít různou úlohu – některé fungují jako katalyzátory vzájemných vztahů, některé jako součást oficiální politiky daného státu, jiné jako prostředníci mezi oběma státy anebo jako „soupeři“, kteří provádění oficiální politiky naopak ztěžují.⁷⁶

Zároveň je u institucí důležité, zda se jedná o vládou zřízené nebo dotované organizace nebo o organizace nevládní. Daphné Josselin a William Wallace definují „nevládní aktéry“ jako organizace, z většiny nebo zcela autonomní a nezávislé na vládě daného státu – na jeho financování nebo kontrole. Pracují v rámci státu, ale jejich činnost zároveň přesahuje hranice jednoho státu, jednají tak, že to ovlivňuje politická rozhodnutí, buď v rámci jednoho státu anebo i v rámci mezinárodních institucí. Těmito institucemi jsou například církve, národnostní menšiny, spolky (jako německý Bund der Vertriebenen tedy Svaz vyhnanců, dále BdV), obchodní společnosti nebo například i teroristické skupiny apod. Podle Joselin a Wallace je ale možné je základně rozdělit na ty společnosti „prospěšné“ a „neprospěšné“.⁷⁷

V začátcích budování dobrých vztahů hrají důležitou roli právě především nevládní organizace, tzv. „katalyzátory“ – např. mládežnické organizace nebo církve, jejichž činnost zastupuje společenskou snahu o navázání dobrých vztahů. Instituce, které jsou považovány za prostředníky oficiální politiky státu, mohou být buď nezávislé nebo různým způsobem navázané na vládu – skrze veřejné finance, skrze rámec pro instituci, který je daný např. nějakou mezinárodní smlouvou nebo skrze svou činnost, která je závislá na rozhodnutích vlády (Komise historiků, zabývající se školními učebnicemi). Německo má navíc jeden unikátní druh institucí, a to jsou politické nadace, financované Spolkem, ne jednotlivými stranami – řadí se do kategorie „prostředníků“ v bilaterálních vztazích, jsou součástí oficiální politiky státu, i když vláda přímo nezasahuje do jejich činnosti. Působí v duchu strany, ze které ideově vycházejí a v duchu německého demokratického uspořádání v nejrůznějších zemích. I když se jedná o unikátní instituce, vykazují mnoho stejných charakteristik jako jiné organizace, podílející se na procesu reconciliace. V mnoha zemích mají politické nadace úlohu podporovatele iniciativ, které

⁷⁶ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 15.

⁷⁷ Anne-Marie le Gloannec, *Non-state actors in international relations: The case of Germany* (Manchester: Manchester University Press, 2007), 1-2.

se zabývají vzděláváním o demokracii, pořádáním konferencí a diskuzí o nejrůznějších společenských tématech, politickým vzděláváním – to, jak přijímá činnost organizací vláda dané země závisí často na míře demokratičnosti tamního režimu (např. Egypt).⁷⁸

Poslední druh, který tematizovaný koncept popisuje, jsou instituce, které jednají jako „soupeř“ oficiální zahraniční politiky státu a snah o dobré bilaterální vztahy. Často se projevují svými aktivitami v partnerské zemi, které jsou v konfliktu s německou zahraniční politikou. Příkladem takové instituce může být zmíněný německý Bund der Vertriebenen, který svými aktivitami a prohlášeními často nekoresponduje s oficiálním stanoviskům vlády nebo bilaterálním dohodám.⁷⁹

1.2.4 Mezinárodní kontext

Autorka konceptu uvádí dva důležité aspekty, které jsou v mezinárodním kontextu důležité pro proces rekonciliace. Prvním je vytvoření „robustních“, stabilních multilaterálních institucí, které vyžadují spolupráci mezi státy, i když se vztahy v rámci ostatních jmenovaných kategorií nemusí vyvíjet pozitivně. Druhým aspektem je, že v rámci těchto institucí formulují „společné zájmy“ zemí, které jsou jejich součástí. Je ale důležité si uvědomit, že celý rekonciliační proces je proces, kdy se vztahy neustále vyvíjí a to, že se státy mezi sebou usmíří nezajišťuje jistotu, že státy spolu budou vždy kooperovat v harmonii a porozumění, ale spíše, že budou spolupracovat i přes rozdílné pohledy na různé otázky. Dalším důležitým faktorem je celkové mezinárodní uspořádání, které procesu rekonciliace buď napomáhá nebo ho naopak ztěžuje.⁸⁰

Jednání obou zemí, Polska i Německa, bylo už od konce druhé světové války ovlivněno děním v Evropě a rozdělením na dva bloky. V rámci východního bloku byly možnosti vytvářet vlastní zahraniční politiku, spolupracovat se státy západního bloku, ale i zkoumat a vyrovnávat se svobodně a demokraticky s historií omezeny z Moskvy, která ovlivňovala zahraniční politiku svých satelitních států včetně Polska a NDR. SRN mohla svou zahraniční politiku vytvářet suverénně, avšak musela vždy nejdříve spolupracovat se SSSR a posléze s ostatními státy, jak bude vzápětí nastíněno. V rámci západního bloku evropských států se postupně vytvářelo evropské společenství, které také ovlivnilo zahraniční politiku Německa a její priority, mezi něž mj. patřila snaha o sblížení se

⁷⁸ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 16. K politickým nadacím viz. např. „Politische Stiftungen“, Oficiální stránka Bundeszentrale für politische Bildung, <https://www.bpb.de/gesellschaft/kultur/politische-bildung/193401/politische-stiftungen?p=all> (navštíveno 5.6.2018).

⁷⁹ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 12.

⁸⁰ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 17.

s východními sousedy a také o německé sjednocení. Obě země, jak Německo, tak Polsko byly tedy ve společné cestě k rekongracii silně ovlivněny mezinárodním kontextem.

2 Polsko-německé vztahy mezi lety 1949 a 1990

Tato kapitola se zaměřuje na vývoj zahraniční politiky Spolkové republiky Německo (SRN) vůči Polské lidové republice (PLR) v období od roku 1949 a získání suverenity v zahraničně-politických otázkách až do roku 1990, kdy došlo k pádu Železné opony v Evropě a ke znovusjednocení Německa. Vývoj je rozdělen podle funkčních období kancléřů, přičemž podkapitoly se zaměřují na jednotlivé oblasti vzájemných vztahů podle představeného modelu procesu rekongracie. V textu, zabývajícím se vztahy SRN a PLR jsou zmiňovány i tyto vztahy s Německou demokratickou republikou (NDR), avšak celkem stručně tam, kde je to relevantní, pro úplný přehled se tedy kapitola bude stručně zabývat i vývojem vztahů mezi NDR a PLR.

2.1 Vztahy mezi NDR a Polskem (1949-1989)

Dříve než se text bude zabývat polsko-východoněmeckými vztahy, je nutné pochopit, v jaké pozici se NDR na začátku 50. let nacházela. Po oddělení od SRN se oba německé státy snažily etablovat na mezinárodní úrovni a získat partnery. SRN si na rozdíl od NDR poměrně rychle získala uznání evropských států v západní Evropě, které ji vnímaly jako středně velkého, akceschopného, v podstatě suverénního a ekonomicky se rozvíjejícího partnera. Na druhé straně byla nově vzniklá NDR, satelitní stát SSSR, který ovlivňoval jak její vnitřní, tak i zahraniční politiku a které trvalo ještě několik let, než získala mezinárodní uznání a autonomii alespoň v nějakých zahraničně-politických rozhodnutích. Tato autonomie byla podmíněna vládou jedné strany – SED a také loajalitou vůči Moskvě, na které byla NDR ekonomicky a také bezpečnostně závislá.⁸¹

Ludwig Mehlhorn označuje vztahy mezi NDR a Polskem jako „vynucené přátelství“.⁸² Tento pojem byl používán demokratickou opozicí jak v Polsku, tak v NDR a má vyjádřit neupřímné a křečovité partnerství mezi oběma státy v prostředí socialistické propagandy. Ihned po svém založení navázala NDR diplomatické vztahy se všemi socialistickými státy. Po Sovětském svazu byly pro NDR nejdůležitější vztahy právě s

⁸¹ Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 1-2, 10.

⁸² Ludwig Mehlhorn, „Zwangsverordnete Freundschaft? Die Entwicklung der Beziehungen zwischen der DDR und Polen 1949–1990“, in *Die deutsch-polnischen Beziehungen 1949-2000: Eine Werte- und Interessengemeinschaft?*, eds. W.-D. Eberwein a Basil Kerski (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2001), 61.

Polskem a Československem, s oběma partnery se NDR snažila vztahy utužit, např. i prostřednictvím komise historiků, která se snažila probírat témata společné historie a dosáhnout v těchto otázkách konsenzu (přičemž některá témata jako např. odsun zůstávala nadále tabuizovaná).⁸³

Ve vztazích mezi NDR a Polskem vyvstalo v souvislosti s navázáním oficiálních diplomatických vztahů několik z nedávné minulosti vyplývajících témat – otázka německo-polské hranice, německé menšiny v Polsku a také německých reparací vůči Polsku. Respektování polsko-německé hraniční linie na Odře a Nise, která byla garantována Moskvou, se NDR zavázala ve Zhořelecké smlouvě z roku 1950 a tím také stvrdila, že nebude prosazovat majetkové nároky odsunutých Němců. NDR tak v podstatě udělala za svou minulost silnou čáru bez ohledu na nesouhlas ve společnosti.⁸⁴

Podle Hermanna Wentkera se nacházelo na území poválečného Polska v 50. letech cca 120-200.000 Němců.⁸⁵ Jejich přesunutí do NDR bylo ale podle vedení SED problematické, protože velká část z nich vycestovala dále do SRN, v Polsku navíc proběhla reforma zákona o státním občanství, která plošně umožnila získat polské občanství a zachovat si ho jako jediné občanství, a tak byl celý proces ještě složitější. Pod dohledem Moskvy Polsko posléze podepsalo dohodu o spojení německých rodin v NDR, v jejímž rámci vycestovalo asi 10.000 lidí, na což nebyla NDR dostatečně připravená. Otázka německé menšiny byla probírána i později ke konci 50. let, NDR však nevyvíjela přílišnou iniciativu a Polsko tak o vycestování Němců jednalo se zástupci SRN, kteří navíc převzali za celý proces náklady.⁸⁶

Téma reparací bylo předmětem vztahů Polska nejen k SRN, ale také k NDR. V případě NDR se ale Polsko nároků na reparace, na příkaz Moskvy vzdalo (téma bylo ve vztazích ale nadále přítomné). V Postupimské dohodě se Sovětský svaz zavázal vyplatit Polsku jeho nároky na německé reparace. Polsku měl připadnout zhruba 15% podíl z celkových reparací vyplacených Sovětskému svazu ze strany Německa. Tento podíl byl

⁸³ Melhorn dělí vztahy na ty politické, oficiální, které byly prezentovány politickým vedením na obou stranách a na ty společenské, tzn. jak se navzájem vnímají obyvatelé obou států. Melhorn, „Zwangsverordnete Freundschaft?“, 61., Stefan Guth, „Erzwungene Verständigung? Die Kommission der Historiker der DDR und der Volksrepublik Polen 1956-1990“ *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 57, č. 4 (2009): 497-498, https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2009_4_3_guth.pdf (navštíveno 20.10.218).

⁸⁴ Zhořelecká smlouva se týkala jak uznání společné hranice, tak vzájemných dodávek potravin a uhlí. Melhorn, „Zwangsverordnete Freundschaft?“, 63., Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 99-103.

⁸⁵ Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 103.

⁸⁶ Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 104, 157. „Gesetz vom 8. Januar 1951 über die polnische Staatsangehörigkeit“, Ratgeber für die polnische Staatsangehörigkeit, <https://de.yourpoland.pl/userfiles/pdfs/ustawa-1951-de.pdf> (navštíveno 2.1.2019).

posléze snížen na polovinu v důsledku toho, že SSSR pozbyl nároky na reparace z území NDR, a nakonec bylo Polsko „donuceno“ se nároku v roce 1954 zcela vzdát.⁸⁷

Zahraniční politika obou států se omezovala na kontakt především na oficiální rovině, tzn. kontakt mezi politickými představiteli, utuzování společenských vztahů nebylo součástí oficiální politiky. Potenciál ke sblížení obyvatel obou států poskytla iniciativa *Aktion Sühnezeichen*, založená evangelickou církví na konci 50. let, působící v obou německých státech, která se snažila o vyrovnání s nacistickou minulostí a o smíření mezi obyvateli obou států. Iniciativa po stavbě Berlínské zdi pokračovala jako ekumenická pod záštitou evangelické církve. Vedení NDR její aktivity netolerovalo a posléze zakázalo, i tak se ale iniciativě podařilo navázat kontakt např. s polským hnutím Znak. V souladu s mírovou politikou, schválenou ve zhořelecké smlouvě, vznikla v březnu 1950 tzv. Polsko-německá společnost pro mír a sousedství, která měla v NDR rozšiřovat kulturní povědomí a informace o Polsku, byla však poměrně záhy, asi po roce rozpuštěna. Důležité téma společné minulosti, debata o historické odpovědnosti Němců, vyrovnání se s minulostí, které bylo předpokladem pro to, navázat opravdové vzájemné vztahy, diskutovalo Polsko z obou německých států jen se SRN v rámci Ostpolitik.⁸⁸

V polovině 50. let se vstupem SRN do NATO vyvstala také otázka trilaterální spolupráce armád Polska, ČSR a NDR, proti čemuž se ohradilo vojenské vedení v ČSR i v Polsku s odůvodněním, že v armádě NDR je na vysokých pozicích stále mnoho bývalých příslušníků nacistického Wehrmachtu. K trilaterální spolupráci nakonec nedošlo, ale NDR se přesto přidala v roce 1955 k ostatním státům Varšavské smlouvy, což posunulo její status a byla tak rovnocenným členem, avšak ne automaticky např. ze strany Polska více respektovaným.⁸⁹

Po demonstracích v Polsku a Maďarsku v polovině 50. let se politické vedení snažilo, aby události v bratrských státech nedestabilizovaly situaci také v NDR, a tak se snažilo omezit jakékoliv zmínky o událostech v Polsku v médiích a omezilo s Polskem kontakt. Hermann Wentker označuje toto období jako jednu z nejhorších fází vzájemných vztahů. Ani obchodní vztahy mezi oběma státy se ke konci 50. let nevyvíjely pozitivně – Polsko vidělo jako perspektivnější vyvážet své uhlí do SRN, protože výměnou dostávalo kvalitnější zboží než z NDR, a tak své dodávky omezilo, což způsobilo NDR komplikace

⁸⁷ Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 108.

⁸⁸ Ibid., 107. Mehlhorn, „Zwangsverordnete Freundschaft?“, 64-65.

⁸⁹ Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 108-109.

při plnění svého pětiletého plánu. Po zmíněných událostech v Polsku a Maďarsku a s ohledem na to, že Polsko bylo v kontaktu se SRN, navrhlo vedení SED dohodu s Polskem, že veškeré dohody nebo kontakt s Polska se SRN bude Polsko nejdříve konzultovat s NDR, Polsko na tuto dohodu však nepřistoupilo.⁹⁰

Po stavbě Berlínské zdi na začátku 60. let se vztahy mezi NDR a Polskem částečně uvolnily. NDR stabilizovala svůj status suverénního státu, zastavila migraci do SRN, i když stále v důsledku Hallsteinovy doktríny nebyla uznávána jako stát. Polsko podporovalo NDR v zahraniční i bezpečnostní politice, návštěva šéfa Polské sjednocené dělnické strany (PSDS) Wladysława Gomułky v NDR proběhla v roce 1962 bezproblémově. Skrze podepsání dohody o spolupráci v roce 1967, probíhala mezi Polskem a NDR výměna mezi univerzitami, v kultuře, armádě mezi odbory nebo mládeží, což ale neznamenovalo, že by k sobě obyvatelé obou států cítili větší míru sympatie. Problematické zůstávaly dále ekonomické vztahy, Polsko se totiž po stavbě zdi a vnitropolitické stabilizaci již necítilo nijak zavázané NDR ekonomicky pomáhat. SED se zároveň stále neúspěšně snažila zabránit intenzivnější a pro Polsko vzhledem k jeho ekonomické situaci nepostradatelné hospodářské spolupráci mezi Polskem a SRN. V polovině 60. let přišel Walter Ulbricht s tzv. Ulbrichtovou doktrínou, která měla upevnit vazby mezi Polskem, ČSSR a NDR. Dohoda měla být zaprvé utužením vazeb mezi státy tak, aby žádný z nich nevyjednával samostatně se SRN, ale pro zástupce Polska a NDR měla i další rozměr. Gomułka v dohodě viděl záruku, že NDR nebude vyjednávat se SRN a zmenší se tak riziko, že by se oba německé státy příliš sblížily, z čehož mělo polské politbyro obavy. Zároveň Gomułka doufal v integraci a větší propojení polské, východoněmecké a československé ekonomiky a vzájemnou hospodářskou spolupráci a také doufal ve vytvoření jakési aliance, která by byla silnější vůči Moskvě. Tento komplex smluv byl podepsán v březnu 1967.⁹¹

Co NDR a Polsko spojovalo, byl v roce 1968 postoj k událostem Pražského jara v Československu a také stejný postup – obě země se bály, že by je události v ČSR mohly destabilizovat a vyvolat protesty. I na tom se ukázala proměna polské politiky, která se na konci 50. let proměnila a v 60. letech byla loajální SSSR, stejně jako NDR a na rozdíl od ČSSR.⁹²

⁹⁰ V 60. letech Polsko s NDR přistoupily na tzv. Ulbrichtovu doktrínu, která toto pravidlo zaváděla, Polsko ji však příliš nedodržovalo. Ibid., 150-154.

⁹¹ Ibid., 254-256., Andreas Fraude, *Die Außenpolitik der DDR* (Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2006), 31.

⁹² Podrobněji k tématu viz. Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, od str. 261.

70. léta byla pro oba státy ve znamení tzv. východních smluv a snahy SRN sblížit se se státy východního bloku včetně NDR. V roce 1971 nastoupil po odstoupení Waltera Ulbrichta do čela SED Erich Honecker. Polsko a NDR měly vůči SRN jiné priority a nejednaly jako bratrské státy, spíše naopak, navzájem se spíše vnímaly jako konkurence a soupeřily o to, kdo bude mít se SRN „lepší vztahy“ a mezi sebou měli stále spory o ekonomické spolupráci v rámci RVHP. V Polsku také došlo po masivních protestech obyvatel proti zdražování a stavu hospodářství k obměně vedení komunistické strany a po Gomulčovi nastoupil do jejího vedení v prosinci 1970 Edward Gierek. Ten se nezasazoval o zlepšení vztahů mezi SRN a Polskem v takové míře jako Gomulka, což se německé SED zamlouvalo a mj. zlepšení vztahů vedlo k rozhodnutí o otevření hranic mezi oběma státy.⁹³

Byla zrušeny administrativní procedury při cestování mezi oběma státy a Poláci i Němci mohli poznat sousední zemi a její obyvatele, obě země navázali také intenzivnější kontakt v kultuře a vědě. Polsko bylo co se týkalo kulturního klima mnohem liberálnější než NDR. Pro Poláky byla NDR stále spojená se svou nacistickou historií a mnoho Poláků bylo překvapeno její intenzivní militarizací, posílenou ještě bezpodmínečnou věrností SSSR a celkově přísnější organizovaností ať už politických stran nebo mládežnických spolků. Celkově ale přetrvávalo mezi obyvateli mnoho předsudků a stereotypů a ke sblížení obyvatel obou států docházelo velmi pomalu. V roce 1977 podepsalo Polsko s NDR po vzoru SSSR a některých států východního bloku dohodu o vzájemném přátelství, spolupráci a podpoře, v jejímž rámci mělo Polsko konzultovat s SED své zahraničně-politické kroky. Polsko se dohody ale příliš striktně nedrželo, jak bude nastíněno v další části práce.⁹⁴

V 80. letech ovlivňovalo politické dění v Polsku konfrontace s odborovým hnutím Solidarita. SED ihned poznala, jaké ohrožení může představovat a upozorňovala na „chyby“, kterých se dopustila PSDS a hodnotila situaci v Polsku jako „ještě horší než v roce 1968 v ČSSR“.⁹⁵ V obavách o ohrožení svého vlivu zavedla opět administrativní procedury při cestování do Polska a zahájila antikampaň, kritizující Solidaritu. Vedení SED poslalo do Polska materiální pomoc za účelem stabilizace situace (impulsem k

⁹³ Ibid., 345,348.

⁹⁴ Mehlhorn, „Zwangsverordnete Freundschaft?“, 65,66, 67. Andreas Fraude, „Die Außenpolitik der DDR“, 41.

⁹⁵ Mehlhorn, „Zwangsverordnete Freundschaft?“, 68.

protestům bylo mj. masivní zdražování potravin) a schválilo také půjčku ve výši 250 milionů marek, i když to v její ekonomické situaci byl velký výdaj.⁹⁶

SED pod vedením Honeckera nabádalo vedení polských komunistů, aby pomocí armády bránili socialistické Polsko před demonstranty a Honecker také na schůzce s Brežněvem vyzýval k přípravě vojenských opatření na „pomoc polským přátelům zvládnout situaci“, k čemuž ale v důsledku vyhlášení výjimečného stavu nedošlo.⁹⁷

Polsko pozorovalo na druhé straně s neklidem, jak NDR a SRN navazovaly intenzivnější ekonomické vztahy. NDR měla ve vztahu k SRN privilegovanější postavení než ostatní státy východního bloku. Vedení PSDS se také obávalo setkání Honeckera s Helmutem Kohlem v roce 1987 a přílišného sblížení obou států. Předseda polských komunistů Wojciech Jaruzelski se setkal s Honeckerem ve stejném roce při oficiální návštěvě, a i když obě země uzavřeli dohodu o intenzivnější spolupráci, v hospodářských vztazích byly neustále problémy a obě strany nedodržovaly své závazky – Polsko v dodávce uhlí, NDR například v dodávkách automobilů. Jaruzelski se snažil o obnovení cestování bez administrativních procedur, ale SED s tím nesouhlasila. NDR se celkově snažila od nebezpečně se liberalizujícího Polska izolovat, to ale nezabránilo mnoha Němcům, aby z NDR odjeli do Maďarska, do ČSSR a tam na západoněmeckých ambasádách žádali o přijetí a mohli tak emigrovat, rozpad východního bloku posléze znamenal zánik NDR, kterou posléze v zahraniční politice zastoupila SRN.⁹⁸

2.2 Adenauerova éra (1949-1961)

2.2.1 Vnitropolitický a mezinárodní kontext

Nacistická agrese, okupace a po konci druhé světové války odsun několika milionů Němců z východní Evropy a ze SSSR – to byla výchozí situace pro polsko-německé vztahy po konci války.⁹⁹ Od konce druhé světové války až do poloviny 60. let neexistovaly mezi PLR a SRN žádné oficiální diplomatické vztahy a mezi oběma státy převládala animosita a nedůvěra. Obě země se také v tomto období intenzivně vyrovnávaly s následky války, Polsko navíc podléhalo sovětskému stalinistickému

⁹⁶ Ibid., 68,69. Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 437.

⁹⁷ Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 438,442., Andreas Fraude, „Die Außenpolitik der DDR“, 47.

⁹⁸ Wentker, „Außenpolitik in engen Grenzen“, 523,525. „Zwangsverordnete Freundschaft?“, 70.

⁹⁹ Počty odsunutých Němců se liší u různých autorů – v Cordell a Wolff, „Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic“, 32 je to např. 10 milionů – tzn. celkový počet odsunutých Němců ze střední a východní Evropy, přičemž 3 miliony Němců bylo vyhnáno z ČS a 7 milionů z oblastí anektovaných k Polsku a z území Sovětského svazu

režimu a Německo se snažilo získat suverenitu. Vzájemný antagonismus byl navíc umocněn stále přítomným traumatem z nedávné minulosti, které zabraňovalo jakékoliv společenské snaze o zahájení procesu smíření.¹⁰⁰

V tomto období zahraničně-politická strategie v rámci zahraniční politiky vůči Polsku absentovala, což bylo způsobeno mj. orientací SRN především na vztahy se západními sousedy a také několika kontroverzními otázkami, například nevyřešenou otázkou polsko-německé hranice. Jedním z mála kontaktů, který obě země udržovaly byly obchodní styky. Obě země podepsaly tzv. Warenprotokoll, který fungoval už od 40. let prostřednictvím smluv mezi Polskem a tzv. JEIA („Joint Export and Import Agency“) a Německo posléze v roce 1955 tyto smlouvy převzalo a prodloužilo, ve Frankfurtu nad Mohanem byla zřízena polská obchodní mise.¹⁰¹

Ministerstvo zahraničních věcí, které bylo zprvu podřízeno Úřadu spolkového kancléře, bylo v SRN zřízeno v roce 1950 a podléhalo dohledu vítězných mocností. Jeho prvními cíli bylo získat jejich důvěru a tím pádem větší nezávislost a vytvořit tak prostor pro vlastní jednání. Do roku 1955 bylo hlavní náplní zahraniční politiky vybudovat základní vztahy k západoevropským státům, mezi které se Německo chtělo zařadit a postupně také smíření s Izraelem. Jedinou východní politiku, kterou Adenauerova vláda praktikovala, adresovala Moskvě. Obecně je možné mluvit o suverénní německé zahraniční politice až od roku 1955, kdy Spolková republika podepsala Pařížské smlouvy, které jí dávaly pravomoci (i když stále omezené) suverénního státu.¹⁰²

Největší tenze vyvolávala v padesátých letech mezi Poláky a Němci otázka hranice na Odře a Nise. Postupimská dohoda neobsahovala definitivní stanovisko ohledně polsko-německé hranice, stanovila ji na Odře a Nise s tím, že má být potvrzena v budoucí mírové smlouvě. Právě otázka hranice byla po budoucí dvě dekády největším problémem v polsko-německých vztazích.¹⁰³

Dalším sporným bodem bylo rozdělení Německa v roce 1949. Polsko ho uvítalo, protože se tím zmírnily jeho obavy, že by Německo mohlo být příliš silným státem. Zanedlouho po rozdělení Německa na SRN a NDR stvrdila PLR nové uspořádání

¹⁰⁰ He, „The search for reconciliation“, 51. Cordell a Wolff, „Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic“, 37-38.

¹⁰¹ Ibid., 37-38. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 28.

¹⁰² Ibid., 20, 36.

¹⁰³ He, „The search for reconciliation“, 52.

v červnu 1950 v tzv. Zhořelecké smlouvě s NDR, načež se v SRN zvedla vlna odporu mezi veřejností, médii a politiky.¹⁰⁴ Bonn odmítal (podle Hallsteinovy doktríny z roku 1955) navázat s Polskem diplomatické vztahy, pokud Polsko bude udržovat diplomatické vztahy s nelegitimním režimem v NDR – tím byla jakákoliv spolupráce v podstatě vyloučena. Německo a Polsko byly rozděleny do dvou bloků, což potvrdila SRN v polovině 50. let vstupem do NATO, na což zareagoval východní blok založením Varšavského paktu.¹⁰⁵

Možnosti normalizovat vzájemné vztahy se ale naskytly – ta první, po odstoupení stalinistické frakce z PSDS a nástupu Wladysława Gomułky do jejího čela. Ten v roce 1957 vyjádřil touhu po normalizaci vzájemných vztahů. Adenauer to však odmítl s odvoláním na Hallsteinovu doktrínu (a v přesvědčení, že nejlepší cesta ke Sjednocení Německa vede skrze integraci mezi západoevropské státy a dohodu s Moskvou); pravděpodobnost úspěšného navázání diplomatických vztahů byla nízká i s ohledem na omezenou suverenitu polské vlády ve vztahu k Sovětskému svazu.¹⁰⁶

V dalších letech během tzv. druhé Berlínské krize¹⁰⁷, Bonn plánoval pokusit se navázat s PLR intenzivnější kontakt, doufal ale, že k tomu dojde v rámci politiky Západu, že se tak uskuteční v rámci politiky celého západního bloku. V roce 1960 byla do Polska vyslána delegace, která měla za úkol podepsat další Warenprotokoll a vyjednat i rozšířenou ekonomickou spolupráci, spojenou s uzavřením dohody o vzájemné výměně konzulů a spolupráci v oblasti kultury. Polská strana v čele s Gomułkou a ministrem zahraničí Cyrankiewiczem ale nevyšla delegaci vstříc a odmítla provizorní řešení, přičemž požadovala a za normalizaci vztahů považovala jasné uznání hranice na Odře a Nise ze strany SRN.¹⁰⁸

I když mezi Spolkovou republikou a Polskou lidovou republikou až do 60. let neexistovaly oficiální diplomatické vztahy, dá se během padesátých let mluvit o vzrůstajícím zájmu ze strany politické reprezentace a diplomacie vzájemné vztahy

¹⁰⁴ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 28. He, „The search for reconciliation“, 53.

¹⁰⁵ Cordell a Wolff, „Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic“, 37-38.

¹⁰⁶ He, „The search for reconciliation“, 53.

¹⁰⁷ První Berlínskou krizí se myslí události, které v roce 1948 vyústily v blokádu Berlína. Druhá Berlínská krize se datuje mezi lety 1958 a 1962. Tato krize spočívala v podstatě v tom, že Moskva v čele s Nikitou Chruščovem usilovala o to, aby dohled nad celým Berlínem získala NDR, což odporovalo dohodě o poválečné správě Berlína, rozdělené na čtyři části. Krize vyescalovala až k ohraničení východního Berlína ostnatým drátem a posléze stavbě Berlínské zdi v roce 1961. „Berlin Krise“, Aliiertenmuseum in Berlin, <http://www.alliiertenmuseum.de/themen/berlin-krise.html> (navštíveno 1.12.2018).

¹⁰⁸ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 71-78.

navázat. Snahy o navázání oficiálních kontaktů sice ztroskotaly, připravily ale alespoň půdu pro jejich budoucí rozvoj.¹⁰⁹

2.2.2 Historie

Po konci války byla v německých okupačních zónách zahájena vítěznými mocnostmi denacifikace, probíhaly válečné soudy, reedukační programy, kolaboranti s nacistickým režimem byli odvoláváni ze svých funkcí. Adenauerova politika přibližování se Západu však potřebovala veřejnou podporu, a tak v této strategii nepokračoval, aby nevznikal antagonismus vůči západním Spojencům a k vyrovnávání se s historií nebyl upřena příliš velká pozornost. Ve válkou zpustošeném Německu bylo hlavní starostí obyvatel vzpamatovat se z války a Adenauer byl přesvědčen, že by jeho vláda tematizováním břemen minulosti ztratila podporu.¹¹⁰

Kultura vzpomínání byla formována v duchu „amnézie ohledně zločinů nacismu“¹¹¹ a viktimizace německých obyvatel, kajícínosti vůči západním sousedům a absence kontaktu s východními sousedy. Adenauer odmítal kolektivní vinu Němců a dělil je na ty „zlé“ a ty „dobré“, přičemž „ti dobří byli obětmi hrstky zlých nacistů“.¹¹² Soudy s válečnými zločinci v zónách, spravovaných Spojenci byly přijímány negativně. Mnoho obviněných bylo omilostněno, v roce 1949 a 1954 Spolkový sněm schválil dva amnestijní zákony a soudní procesy ukončil a mnoho lidí s nacistickou minulostí se dokonce vrátilo do svých bývalých funkcí. Celkově byla praktikována strategie tzv. silné čáry (tzv. Schlusstrich) za minulostí a „odstříhnutí se“ od nacistické minulosti. Zmíněný historický narativ byl vyučován i ve školách. Měl ale i své odpůrce, především mezi sociálními demokraty a v církevním prostředí, kteří argumentovali tím, že pouze upřímný a pravdivý pohled na historii umožní se s ní vyrovnat a předejde ultranacionalismu a tím bude dobrým základem pro formující se německou demokracii.¹¹³

Od roku 1952 byl zřízen Den vzpomínek na oběti druhé světové války, tento konzervativní historický narativ o Němcích jako obětech ve válce převážil nad historickými událostmi – že Německo válku iniciovalo, že během války muselo mnoho

¹⁰⁹ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 71-78.

¹¹⁰ 9 milionů Němců, vyhnáných z východních bývalých německých oblastí, tvořilo asi 16-18 % veškerého německého obyvatelstva. He, „The search for reconciliation“, 58. V publikaci Cordell a Wolff, „Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic“ se hovoří o 7 milionech lidí.

¹¹¹ He, „The search for reconciliation“, 58.

¹¹² Ibid., 60.

¹¹³ Norbert Frei, „Deutsche Lernprozesse, 30. Edgar Wolfrum, „Die beiden Deutschland“, 136-137. He, „The search for reconciliation“, str. 60.

milionů lidí také opustit své domovy a že některá, za války německá území před rokem 1937 německá nebyla. Restituce vůči obětem byly v tomto období omezeny na oběti ze zemí západních Spojenců a z Izraele.¹¹⁴

Pro představu, jaké vztahy panovaly mezi národy v obou zemích je užitečné podívat se i na vývoj poválečného historického narativu o druhé světové válce v Polsku. Komunistický režim v Polsku prošel po roce 1948 stalinizací a PSDS, ve snaze upevnit svůj vliv a legitimitu, vsadila na strategii šíření patriotismu a národních mýtů s jasným nepřitelem v podobě SRN a také na obranu před tímto nepřitelem, úzkou vojenskou a bezpečnostní spoluprací s Moskvou. Od této strategie se následně odvíjela i oficiální selektivní kultura vzpomínání na druhou světovou válku v Polsku, která tematizovala především polské utrpení za nacistické okupace. Agrese ze strany Sovětského svazu byla odsunuta do pozadí, stejně tak jako polská agrese vůči Židům. Nové učebnice dějin byly vytvořeny pod dohledem Moskvy a Sovětský svaz tam byl vyobrazen jako přítel Polska, Německo jako nepřítel, se kterým Polsko bojuje už po staletí. V otázce vzpomínání na oběti holocaustu učebnice také nerozlišovaly mezi polskými a židovskými oběťmi. Polský a německý historický narativ o obětech nacismu byly v konfliktu, což ještě zintenzívnělo negativní vnímání a předsudky a o příslušnících sousedního národa jak v Polsku, tak v SRN, ale také v Německé demokratické republice.¹¹⁵

2.2.3 Leadership

Směrování Spolkové republiky v zahraničních otázkách určovala spolková vláda v čele se spolkovým kancléřem. Konrad Adenauer, jako přesvědčený antikomunista (a kancléř jasně orientovaný na západní sousedy), neinicioval žádná jednání s komunistickými státy, aby neohrozil vazby Německa s USA a křehké vztahy s jednotnou západní Evropou. Byl si také vědom toho, že se mnoho vyhnanců stále touží vrátit do svých domovů. Jeho hlavními prioritami bylo udržet v chodu německou ekonomiku a podporovat integraci mezi západoevropské státy, čímž chtěl také pomoci integraci vyhnaných Němců do německé společnosti (pravděpodobnost, že by Německo opravdu dostalo zpět nějaké území byla i podle jeho úsudku mizivá). Adenauer rozhodně věděl o nutnosti smíření se se svým východním sousedem, byla to pro něj však otázka, ve které musel dát přednost jiným prioritám.¹¹⁶

¹¹⁴ He, „The search for reconciliation“, 60.

¹¹⁵ He, „The search for reconciliation“, 61-67.

¹¹⁶ Cordell a Wolff, „Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic“, 37-38.

Absence oficiálních diplomatických kontaktů, rozdílné ideologické přesvědčení politických lídrů obou zemí, a ještě přítomné trauma z druhé světové války měly za následek, že v Polsku stále převažoval strach z Německa a možné německé agrese a animosita vůči Německu, která se dorážela i v jednání politických představitelů. Priority tehdejší polské vlády byly také především stabilizovat ekonomiku a vzpamatovat se z materiálních škod z války, na smiřování s Německem nebyl ani žádný tlak ze strany polské společnosti, ovlivněné propagandou studené války a mizivým kontaktem mezi příslušníky obou států.¹¹⁷

2.2.4 Instituce

V období 50. a 60. let nelze ještě hovořit o polsko-německých organizacích, kontakt mezi oběma zeměmi v 50. letech probíhal například přes německý a polský Červený kříž, které vyjednávaly sloučení rozdělených rodin.¹¹⁸ A také přes charitativní církevní organizace, jak v evangelické, tak v katolické církvi, kdy spolupracovala polská evangelická církev a Východní výbor německé evangelické církve s německými evangelickými obcemi na území poválečného Polska a německá katolická Caritas a Německý červený kříž s Němci, žijícími v Polsku.¹¹⁹

¹¹⁷ Ibid., 40.

¹¹⁸ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 38

¹¹⁹ Ibid., 78.

2.3 První snahy o sblížení a „Politik der Bewegung“ (1961-1969)

2.3.1 Vnitropolitický a mezinárodní a kontext

Na přelomu 50. a 60. let se německá politická scéna zabývala zmíněnou druhou Berlínskou krizí, a také Kubánskou krizí, na kterou navazovala politika uvolnění ze strany USA, se kterou přišel impuls pro německo-polské vztahy, iniciovaný novou spolkovou vládou a novým ministrem zahraničí Gerhardem Schröderem. Šance k navázání oficiálních diplomatických vztahů (skrytých v obchodní dohodě) přišla právě se Schröderovou „Politik der Bewegung“ (politikou pohybu). Ale ani tato politika nebyla úspěšná, a nakonec ztroskotala kvůli premisám Adenauerovy vlády, které neuznávaly poválečnou německo-polskou hranici, což byl požadavek, na kterém polská vláda trvala.¹²⁰

Gerhard Schröder získal pro svoji politiku více prostoru po nástupu Ludwiga Erharda do funkce, avšak nový kancléř nevyčítal všeobecně přicházející změnu ve vztazích mezi Západem a Východem a zahraniční politika nebyla jeho silnou doménou. Schröder znovu inicioval jednání s Polskem o prodloužení obchodních smluv a také o kulturně-politické spolupráci. Delegation, která měla ve Varšavě vyjednávat o podepsání smluv, vyjednávala také o zřízení obchodního zastoupení, které by mělo některé konzulární pravomoci a o některých problematických otázkách polsko-německých vztahů (kulturní výměna, slučování rozdělených rodin apod.). Tato smlouva byla nakonec v březnu 1963 podepsána, avšak požadavek na to, aby mělo obchodní zastoupení mělo konzulární pravomoci byl odmítnut s odvoláním na to, že Polsko o provizorní diplomatické styky nemá zájem a trvá na uznání hranice na Odře a Nise.¹²¹

Na jaře roku 1966 vydal kancléř Erhard tzv. mírovou nótu, která navrhuje uzavřít se státy střední a východní Evropy pakt o neútočení, označuje jednání z Polskem za komplikovaná a odmítá uznání německo-polské hranice s odvoláním na to, že poválečná hranice má být potvrzena až v budoucí mírové smlouvě. Polská vláda ale podmiňovala jednání o uzavření paktu o neútočení uznáním hranice, nechtěla totiž svým jednáním narušit své vztahy s Moskvou a s NDR.¹²²

¹²⁰ He, „The search for reconciliation“, 54. Cordell a Wolff, „Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic“, 38.

¹²¹ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 83.

¹²² Ibid., 91-92.

Po odstoupení Erharda v roce 1966 se stal novým spolkovým kancléřem Kurt Georg Kiesinger. Období vlády velké koalice mezi lety 1966-1969 označuje Dieter Bingen jako „přechodnou fázi v politice vůči Východu“ a především vůči Polsku. V prohlášení vlády z prosince 1966 vyjadřuje kancléř Kiesinger touhu po smíření s Polskem a Poláky, jejichž utrpení není zapomenuto a také v souvislosti s rozdělením Německa na dva státy vyjadřuje pochopení pro to, že Poláci by chtěli žít ve státě s jasně uznanými hranicemi. Vzápětí ale dodává, že definitivní hranice může být potvrzena až vládou znovusjednoceného Německa. Kiesingerova vláda, s Willym Brandtem jako ministrem zahraničí, chtěla pokračovat v dynamičtější zahraniční politice vůči východním sousedům a Polsku, kterou inicioval Brandtův předchůdce Gerhard Schröder, ale polská strana trvala na tom, že dialog je možný pouze za předpokladů, které již sdělila vládě předchozí, tedy týkajících se hranice a také uznání statutu NDR.¹²³

Willy Brandt a SPD měli už od poloviny 60. let vizi své východní politiky, avšak drželi se Kiesingerova prohlášení. Brandt později přišel s ideou normalizace vzájemných vztahů a s tím, že by sporné otázky byly vynechány, což ale narazilo na tvrdý odpor Moskvy. Na reprezentanty polské vlády byl navíc vyvíjen nátlak ze strany představitelů NDR, aby vyjednávala s Bonnem až v případě, pokud uzná statut NDR. Willy Brandt se ve svém proslovu na norimberském stranickém setkání SPD v roce 1968 odkláněl od vládního prohlášení, když se vyjádřil ve smyslu, že znovusjednocení Německa je možná hudba ještě daleké budoucnosti a nikdo si nepřeje novodobé vyhánění (myšleno Poláků z území za Odrou a Nisou směrem na východ) a z toho tedy vyplývá, že Německo může oficiálně respektovat poválečnou hranici.¹²⁴

2.3.2 Leadership

Pro Ludwiga Erharda, byla zahraniční politika slabší stránkou a postrádala výraznější vize. Pro Erharda byl důležitý především vztah se Spojenými státy, kterým se věnoval na úkor vztahů k sousedním státům SRN. Důležité kroky, které mohly přispět k iniciování procesu rekongiliace tak navrhoval a realizoval ministr zahraničí Gerhard Schröder v rámci zmíněné „Politik der Bewegung“. Jeho nástupce Kurt Georg Kiesinger

¹²³ „Regierungserklärung von Bundeskanzler Kurt Georg Kiesinger am 13. Dezember 1966“, Konrad Adenauer Stiftung, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=9d53505a-4e53-d998-0fe9-2d8f836b0571&groupId=252038 (navštíveno 1.12.2018). Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 99-111.

¹²⁴ Franz Osterroth a Dieter Schuster, *Chronik der deutschen Sozialdemokratie: nach dem zweiten Weltkrieg*, FES Library (Bonn: Dietz 1978) <http://library.fes.de/fulltext/bibliothek/chronik/band3/e235g1468.html> (navštíveno 1.12.2018). Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 99-111.

chtěl v „politice pohybu“ pokračovat a snahu o smíření s Polskem zmínil i ve svém vládním prohlášení, avšak podobu hranic v znovusjednoceného Německa, (tzn. polsko-německých hranic), chtěl adresovat až „celoněmecké“ vládě, což se ukázalo jako nepřekročitelná překážka v jednáních s polskou vládou a proces rekonciliace se příliš neposunul (i když ke konci svého mandátu byl připraven diskutovat o normalizaci vzájemných vztahů s Gomulkou a byl ochoten dělat ústupky). Důležitou roli v Kiesingerově vládě měl ale ministr zahraničí Willy Brandt, ministr pro celoněmecké otázky Herbert Wehner a také Egon Bahr, pravá ruka Willyho Brandta a pozdější ministr pro neobvyklé otázky a šéf Úřadu kancléře, kteří se podíleli na dynamičtější německé Ostpolitik, účastnili se jednání s polskou stranou a tematizovali uznání polsko-německé hranice.¹²⁵

2.3.3 Instituce

Oproti 50. letům došlo ke změnám ve vnímání východních sousedů (především vůči Polsku) ze strany německé společnosti, respektive ze strany německých médií, literátů, akademiků a příslušníků církví. První iniciativou, která měla vést ke smíření mezi Němci a Poláky ze strany příslušníků církve, bylo kázání katolického kardinála Julia Döpfnera, v kterém v roce 1960 tematizoval polsko-německou hranici na Odře a Nise a připomněl, že je důležité, aby německý národ nesl odpovědnost za své činy během nacismu (kázání bylo reakcí na striktně vyznívající proslov Konrada Adenauera v Düsseldorfu). Tímto svým vyjádřením vybočoval z konsenzu, ve kterém do té doby církev se státem spolupracovala, a proto na sebe kázání strhlo pozornost.¹²⁶

Další krok přišel na přelomu let 1961/1962, kdy protestanští laikové (významní příslušníci evangelické církve a vědci z tubingenské univerzity) vydali tzv. Tübingenské memorandum, ve kterém apelují na německou vládu, že předpokladem pro normalizaci vzájemných vztahů s Polskem je iniciativní zahraniční politika, materiální kompenzace, uzavření paktu o neútočení a také uznání poválečné hranice na Odře a Nise. Ohlas a kritika, které memorandum vyvolalo, byl ještě rozsáhlejší než u berlínského kázání.

Důležitý signál vyslal také *Pamětní spis Evangelické církve*, který byl zveřejněn na podzim 1965 (krátce před zveřejněním zmíněné tzv. mírové nóty kancléře Erharda),

¹²⁵ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 99-111.

¹²⁶ Kunštát, „Role křesťanských církví v rekonciliačních procesech ve střední Evropě“, 9.

který vyzýval německou politickou reprezentaci, aby „kvůli neurčitým budoucím očekáváním nepromeškala současné úkoly“¹²⁷ a také, aby si byla vědoma svého závazku vůči Polsku.¹²⁸

V polské a německé katolické církvi docházelo k jedinečnému kontaktu polských a německých biskupů a to během 2. vatikánského koncilu (1962-1965). Důležitou roli měl kontakt mezi polským primasem Stefanem Wyszyńským a zmíněným kardinálem Juliem Döpfnerem a také s polským arcibiskupem Boleslawem Kominkem, který je autorem dopisu polských biskupů německým biskupům, zformulovaného v říjnu 1965.

Boleslaw Kominek, arcibiskup z Vratislavi, pocházející z arcidiecéze, která bývala německým územím, formuloval v dopise kromě jiného potřebu duchovní obnovy polského národa a tematizoval mj. i události konce druhé světové války, na kterých se podíleli i polští katolíci. Na závěr dopis zakončil později kontroverzně vnímanou větou „Odpouštíme a prosíme o odpuštění“. Podle Roberta Žurka měl dopis za cíl především iniciovat rekongiliaci mezi oběma státy, ale také skrze rekongiliaci s Německem „osvobodit Polsko od sovětského vlivu a navrátit ho do Evropy“.¹²⁹ Text dopisu byl i přes rozpaky ze strany polských biskupů přijat. Po zveřejnění dopisu byla PSDS, která vnímala do jisté míry katolickou církev jako hrozbu, rozpoutána propagandistická kampaň vůči polským biskupům, kteří svými kroky podle Gomučky dokonce „zpochybnili orientaci poválečného Polska na Sovětský svaz se záměrem nahradit ji orientací na Západ a speciálně na Německo“¹³⁰. Katolická církev v Polsku se o nepřízeň řadových katolíků obecně příliš nebála, avšak otázka polsko-německé hranice mohla být příčinou odcizení věřících, ovlivněných anti německou propagandou, od církve.¹³¹

Odpověď německých biskupů v prosinci 1965 (mezi nimi i zmíněného Julia Döpfnera) byla pro polskou stranu zklamáním. Na rozdíl od polského textu byl německý text zdrženlivější a napsaný ve spolupráci s představiteli politické reprezentace nebo historiky. Dopis obsahuje prosbu o odpuštění za zločiny spáchané nacistickým režimem a biskupové v něm oceňují závěr polského dopisu. I když se polským katolíkům odpověď zdála nedostatečná, rozhněvala některé (nejen katolické) německé odsunuté Němce.¹³²

¹²⁷ Kunštát, „Role křesťanských církví v rekongiliačních procesech ve střední Evropě“, 10.

¹²⁸ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 87. Kunštát, „Role křesťanských církví v rekongiliačních procesech ve střední Evropě“, 9-10.

¹²⁹ Robert Žurek, „Avantgarde der Versöhnung“.

¹³⁰ Kunštát, „Role křesťanských církví v rekongiliačních procesech ve střední Evropě“, 12.

¹³¹ Ibid., 12, Robert Žurek, „Avantgarde der Versöhnung“.

¹³² Kunštát, „Role křesťanských církví v rekongiliačních procesech ve střední Evropě“, 14.

Mezi prominentními západoněmeckými katolíky byla otázka německo-polské hranice diskutována během druhé poloviny 60. let a jejím výstupem bylo v březnu 1968 tzv. Memorandum Bensberského kruhu. Dokument, který podepsalo přes 160 významných katolických osobností, mj. tvrdí, že je nutné smířit se s tím, že poválečná hranice na Odře a Nise je definitivní hranicí. Tento kruh zároveň představoval platformu pro polsko-německý dialog s polskými Kluby katolické inteligence a katolickou skupinou ZNAK, vůči níž byl režim vstřícnější.¹³³

Výrazné uvolnění ve vztazích mezi německou a polskou katolickou církví a jejími představiteli přišlo až po podepsání smlouvy mezi PLR a NDR o normalizaci vzájemných vztahů (někdy nazývané také Varšavská smlouva) a její ratifikaci.¹³⁴

2.3.4 Historie

V 60. letech se vyrovnání s nacistickou minulostí stalo tématem v médiích, v umění nebo na univerzitách. Impulsů k tomu bylo několik – procesy s nacistickými zločinci, skandály, týkající se bývalých příslušníků NSDAP ve veřejných funkcích, konflikt poválečné generace s generací, která válku zažila apod. Ke skandálům a mediální pozornosti věnované procesu s Adolfem Eichmannem, se přidaly Osvětimské procesy s nacistickými funkcionáři ve Frankfurtu za jejich účast na holocaustu, iniciované hesenským státním zástupcem Fritzem Bauerem. V polovině 60. let vyšlo také najevo, že někteří bývalí nacističtí funkcionáři jsou ve vysokých funkcích. Zformovala se tak skupina studentů (tzv. osmašedesátníků¹³⁵), intelektuálů, právníků, politiků a umělců, kteří požadovali namísto definitivní čáry za nacistickou minulostí její zpracování a proniknutí do povědomí německých obyvatel.¹³⁶

Na konci 50. let se blížil konec patnáctileté lhůty, která stanovovala, že byli vyšetřováni podezřelí, kteří spolupracovali s nacistickým režimem (tzv. Verjährungsdebatten). SPD přišla v roce 1960 s iniciativou tuto lhůtu už déle prodloužit v zájmu obětí nacistického režimu a přivést pachatele k soudu. Tento návrh byl ale odmítnut pravicovými členy spolkového sněmu se zdůvodněním, že by Němci pak celosvětově působili jako národ vrahů.¹³⁷

¹³³ Ibid., 15.

¹³⁴ Robert Žurek, „Avantgarde der Versöhnung“.

¹³⁵ Za osmašedesátníky je označována generace, narozená již po válce, v roce 1968 studenti a mladí lidé, kteří se svých rodičů ptali na jejich minulost za války, protestovali proti tomu, aby např. na VŠ učili profesori, kteří byli spojeni s NSDAP, zmiňuje se o nich např. Norbert Frei, „Deutsche Lernprozesse“, 17.

¹³⁶ Norbert Frei, „Deutsch Lernprozesse“, 35-37. Wolfrum, „Die beiden Deutschland“, 137-139.

¹³⁷ He, „The search for reconciliation“, 72-73.

Tento návrh se dostal i přes zamítnutí do povědomí médií, a to mj. kvůli sledovanému procesu s Adolfem Eichmannem, probíhajícímu v roce 1961 v Jeruzalémě. Nejen to, ale obecně zvýšená pozornost k tématu vyrovnání se s minulostí iniciovala další diskuse v letech 1965, 1969 a 1979 a nakonec ke zrušení této lhůty. Tyto debaty obecně upozornily veřejnost na téma nacistické minulosti a myšlenka, že je potřeba smířit s bývalými nepřáteli a s oběťmi, se rozšířila napříč německou společností.

Paralelně s debatou o zrušení/prodloužení lhůty „mlčení“ probíhala také reforma, týkající se zpracování nacistické minulosti v německých školních učebnicích, která v nich byla zpracována jen velmi okrajově.¹³⁸ V ostatních zemích byla situace podobná. Na začátku 60. let spolkové země a jejich ministerstva kultury nařídilo školám o nacismu vyučovat a v roce 1962 byly vydány i oficiální osnovy které instruovaly, jak o nacismu vyučovat. Během 60. let pak následovaly další reformy, v Hesensku i v ostatních zemích.¹³⁹

¹³⁸ Průzkum, který provedla hesenská spolková vláda ukázal, že 57 % středoškolských studentů se ve škole neučilo i nacismu a 79 % se neučilo o Hitlerovi a NSDAP v době Výmarské republiky., Ibid., 73.

¹³⁹ He, „The search for reconciliation“, 72-73.

2.4 Willy Brandt, Ostpolitik, vláda Helmuta Schmidta (1969-1982)

2.4.1 Vnitropolitický a mezinárodní kontext

Na konci 60. let bylo i v Evropě patrná politika détente a s ní spojené zmírnění bezpečnostních rizik a uvolnění napětí mezi Moskvou a Washingtonem. Willy Brandt byl „ztělesněním détente v Evropě“ a jeho představy o smíření s východními sousedy byly v souznění s podobnými tendencemi, které bylo možné pozorovat napříč Evropou i ve vztahu se Spojenými státy. Nový německý kancléř považoval východní politiku za doplnění v předešlých letech praktikované Západní politiky, kombinace obou bývá pak označována jako tzv. celoevropská politika (německy Gesamteuropapolitik).¹⁴⁰

Pro polsko-německé vztahy byl konec 60. a začátek 70. let obdobím, které prolomilo dvě dekády, kdy spolu obě země neměly žádné oficiální diplomatické vztahy a které přineslo do vztahů kvalitativní změnu. Zatímco probíhala jednání o Varšavské smlouvě, je důležité zmínit také polskou vnitropolitickou situaci a protesty na konci 60. let, což se podepsalo i na vztazích k SRN.

Po šestidenní válce mezi Izraelem a arabskými státy v roce 1967 se v Polsku zvedla protižidovská propaganda, lidé se židovskými kořeny byli propouštěni z práce a prakticky donuceni k emigraci (týkalo se to až 15 000 obyvatel), zvedly se také velké vlny protižidovských protestů, kdy byly patrné polské antisemitské předsudky, ale také studentské protesty proti této propagandě. Příčinou masových stávek v prosinci 1970 byla špatná hospodářská situace a plánované zdražování potravin. Vyjednávání o Varšavské smlouvě se konala shodou okolností také v prosinci. Stávky dělníků začaly v Gdaňsku a později vypukly i v jiných velkých městech, kdy dělníci požadovali změnu politického vedení. Protesty byly brutálně potlačeny, 45 lidí přišlo o život, přes 1000 zraněno a 3000 zatčeno. Politické vedení strany nyní vedl nový generální tajemník Edward Gierek.¹⁴¹

Předpokladem pro uzavření Varšavské smlouvy byla nejdříve Moskevská smlouva, uzavřená v srpnu 1970, zaručující v podstatě poválečné uspořádání a stanovené hranice, po jejímž podepsání mohl Bonn vyjednat s Varšavou o smlouvě, která měla normalizovat vzájemné vztahy (navázat diplomatické vztahy a spolupráci v různých oblastech). Klíčové pro další vývoj polsko-německých vztahů bylo, že se v této smlouvě se spolková vláda mj. zavázala respektovat a nenarušovat poválečnou polsko-německou

¹⁴⁰ Cordell a Wolff, „Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic“, 41.

¹⁴¹ Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 160-177.

hraniční linii, což bylo určující i pro vznik polsko-německé smlouvy (Varšavské smlouvy).¹⁴²

S návrhem na bilaterální smlouvu s Německem, týkající se uznání hranice na Odře a Nise, přišel v květnu 1969 generální tajemník PSDS Wladyslaw Gomułka, čímž se měla zlepšit bezpečnostní situace Polska, a také měla přispět k mezinárodnímu uznání polsko-německé hranice. Willy Brandt tuto iniciativu uvítal a vyjádřil připravenost o polsko-německé smlouvě vyjednávat. Krátce před volbami v září 1969 připravil Egon Bahr pro Willyho Brandta pracovní návrh, který se věnoval budoucí zahraniční politice Spolkové republiky, v němž navrhuje uzavření rámcové smlouvy s NDR, uzavření paktu o neútočení v rámci Evropy a také dohodu o uznání polsko-německé poválečné hranice, přičemž si je vědom, že všechny tyto návrhy mohou projít, jen když se SRN na polsko-německé smlouvě shodne s Moskvou. V Moskevské smlouvě se Sovětský svaz a SRN zavazují respektovat poválečné mírové a územní uspořádání (tzn. respektují hranice a považují je za nedotknutelné) a snažit se o normalizaci ve vzájemných vztazích. Po vyjednání a podepsání Moskevské smlouvy mohla tedy začít vyjednávání o obsahu Varšavské smlouvy a také smlouvy o obchodní spolupráci a kulturní výměně mezi oběma státy.¹⁴³

Brandt si byl vědom, že budoucí smlouva je problematická z hlediska odsunutých Němců, kteří nesouhlasili s jejím navrhovaným obsahem (který odsun Němců netematizoval), avšak Brandt viděl ve smlouvě více než pakt o neútočení a vyřešení otázky hranic. Pro německého kancléře to byl především důležitý morální impuls k normalizaci vztahů s Polskem, která byla jednou z jeho hlavních politických priorit.¹⁴⁴

V prosinci navštívil Willy Brandt jako první německý kancléř Polsko při oficiální příležitosti podepsání Varšavské smlouvy a jeho návštěva vyvolala ve světě mocné ohlasy a zapsala se do dějin především jeho symbolickým gestem, kdy pokleknul u památníku obětem povstání ve varšavském ghettu. V Polsku bylo toto gesto v médiích cenzurováno, v Německu vyvolalo smíšené reakce.¹⁴⁵

¹⁴² Cordell a Wolff, „Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic“, 42.

¹⁴³ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 115-119. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 154-157.

¹⁴⁴ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 115-119. Ann L. Phillips, „The politics of reconciliation“, 68.

¹⁴⁵ Obraz německého kancléře jako „dobrého Němce“ se nehodil do oficiální propagandy, rozšířené po celém východním bloku, která prezentovala Německo jako nepřítele. Návštěva pomníku obětem Povstání v židovském ghettu nebyla ani původně v plánu, německá strana ji naplánovala až tři dny před návštěvou. V Polsku zároveň nebyly rozlišovány oběti nacismu podle toho, zda to byli Židé nebo Poláci a na konci

Smlouva mezi PLR a SRN, podepsaná 7. prosince 1970, se skládá z preambule a pěti článků. Neobsahuje žádnou zmínku o tom, že iniciátorem druhé světové války bylo Německo, které okupovalo Polsko, neobsahuje ani žádnou zmínku o tom, že z Polska bylo odsunuto několik milionů Němců. První článek smlouvy stvrzuje poválečnou polsko-německou hranici na Odře a Nise a její nenarušitelnost a vylučuje vzájemné územní nároky. V druhém článku se obě země zavazují jednat v otázkách bezpečnosti a ve vzájemných vztazích podle Charty OSN a zdrží se ve sporných otázkách použití síly. Dále se ve třetím článku obě země zavazují pokračovat v normalizaci vztahů a spolupracovat v oblasti hospodářské, vědecké, kulturní a jakékoliv, která bude v zájmu obou stran. Ve čtvrtém článku obě strany stvrzují, že se smlouva nedotýká ujednání, která strany dříve uzavřely nebo která se jich týkají.¹⁴⁶

Vedle tohoto oficiálního textu smlouvy byly během sedmi setkání dohodnuty také kompenzace pro oběti nacistických lékařských pokusů a oběti nucených prací¹⁴⁷ a také byla vyjednána pro Brandtovu vládu důležitá možnost emigrace do SRN pro polské obyvatele s německými kořeny, kteří se cítili být Němci.¹⁴⁸

Po podepsání Varšavské smlouvy došlo k potížím obecně s ratifikací tzv. Ostverträge (Moskevské a Varšavské smlouvy) a téma zahraniční politiky vůči Polsku a ostatním východním sousedům se stalo v Německu vnitropolitickým tématem.

Celý proces nakonec trval téměř dva roky, což ohrožovalo pozici SRN v zahraničně-politických otázkách v rámci celé Evropy (i vůči západním spojencům). Do této debaty navíc zasáhla otázka vyslovení nedůvěry kancléři Brandtovi, kterého mohla CDU případně využít a Varšavská smlouva mohla ztroskotat, Willy Brandt ale ve své

60. let navíc proběhla v Polsku anti-židovská kampaň. Gerhard Gnauck, „Der Kniefall, der in Polen fast nicht stattfand“, *Die Welt*, 7.12.2010, <https://www.welt.de/politik/ausland/article11431245/Der-Kniefall-der-in-Polen-fast-nicht-stattfand.html> (navštíveno 20.6.2019). Dále např. „Europe: A Symbolic Act of Atonement“, *The Time*, Vol. 96-113, č. 25, 12-3/1970 dostupné z <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.100993/page/n23> (navštíveno 20.6.2018)., Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 115-119.

¹⁴⁶ Varšavská smlouva, Moskevská smlouva, Bahrův dokument dostupné např. z Jaroslava Plšková, *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*, (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999).

¹⁴⁷ Toto odškodnění nebylo vnímáno jako reparace, ale individuální odškodnění, Odškodnění obětí nucených prací a vyplácení renty obětem bylo obsaženo ve smlouvě z roku 1975, dojednané vládou Helmuta Schmidta. Více k tématu viz. např. „Wiedergutmachung in Deutschland“, Bundeszentrale für politische Bildung, <https://www.bpb.de/apuz/162883/wiedergutmachung-in-deutschland-19451990-ein-ueberblick?p=all> (navštíveno 20.6.2018).

¹⁴⁸ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 141-148. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 154-157.

funkci zůstal. Dramatické byly také předčasné volby, jejichž datum byl stanoven na listopad 1972 poté, co Gustav Heinemann rozpustil Spolkový sněm.¹⁴⁹

Co se týče veřejného mínění a názoru veřejnosti, dá se říci, že tzv. Ostverträge měly veřejnou podporu. Objevovaly se sice i negativní reakce a obavy), v roce 1971 ale v průzkumu Demoskopie Allensbach podpořilo Brandtovu politiku 59 % dotázaných; 34 % se vyjádřilo, že politika není moc dobrá a 6 % ji hodnotilo jako špatnou.¹⁵⁰ Průzkum se týkal také toho, jestli obyvatelé SRN cítí ohrožení ze strany SSSR, v roce 1968 se vyjádřilo 54 %, že ano, v roce 1971 to bylo 28 %, což Lucjan Meissner přičítá právě uzavřením Varšavské a Moskevské smlouvy.¹⁵¹

Další roky Brandtovy vlády se v oblasti polsko-německých vztahů nesly v duchu vyjednávání o otázkách, které ve smlouvě nebyly zmíněny, ale bylo přislíbeno o nich jednat – půjčky Polsku, slučování rozdělených rodin a povolení emigrace Němcům, žijícím v Polsku a také odškodnění pro oběti nacistického režimu. Tato jednání byla završena smlouvou, jejíž vyjednávání dokončil a vyjednal již Brandtův nástupce Helmut Schmidt v srpnu 1975.¹⁵²

¹⁴⁹ Volby předcházela ostrá předvolební kampaň ze strany SPD a CDU. SPD se nakonec stala nejsilnější stranou Spolkového sněmu, přičemž získala 242 z 518 křesel a pokračovala v koalici s FDP, Smlouva a její obsah byli problematické především pro CDU/CSU, která přišla s vlastním návrhem smlouvy (tzv. „Polen-Papier“), který se věnoval některým otázkám podrobněji. Odvolávala se na to (respektive předseda CDU Rainer Barzel), že v podobě podané ke schválení, může být smlouva použita proti německým „národním zájmům“. V květnu, kdy měly být obě smlouvy ratifikovány, přišla CDU/CSU s požadavkem vydat důvodovou zprávu Spolkového sněmu, ve které bude uvedeno, že tzv. Ostverträge neobsahují definici polsko-německé hranice. Polská vláda i Sovětský svaz tuto rezoluci vnímali pouze jako interní dokument Spolkového sněmu. Vznikly také tři tzv. interfrakční komise, které v květnu 1972 vydaly prohlášení, že tzv. Ostverträge jsou důležitou součástí a „modem vivendi“ ve vztazích SRN ke svým východním sousedům a partnerům a také jmenovaly kritické body smlouvy vůči německé ústavě. Toto prohlášení bylo ze strany Sovětského svazu uznáno za oficiální součást smlouvy. Ke schválení ratifikace také zřejmě vedlo setkání amerického prezidenta Nixona s předsedou CDU Barzelem ve Washingtonu, kde téma ratifikace smluv, které všichni západní spojenci Německa schválili, probírali. K ratifikaci nakonec došlo v červnu 1972. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 148-154. Lucjan Meissner, „Willy Brandts Versöhnungspolitik gegenüber Polen 1970–1972. Ein Erinnerungsbeitrag“, *Zeitschrift des Verbandes Polnischer Germanisten*, č. 4, (2015): 309-318, www.ejournals.eu/pliki/art/5004/ (navštíveno 20.6.2018). Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 286-292.

¹⁵⁰ Veřejné mínění mohlo patrně ovlivnit i to, že Willy Brandt v roce 1971 obdržel Nobelovu cenu míru.

¹⁵¹ Lucjan Meissner, „Willy Brandts Versöhnungspolitik gegenüber Polen“, 316. He, „The search for reconciliation“, 82.

¹⁵² Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 155-160.

2.4.2 Helmut Schmidt (1974-1982)

2.4.3 Vnitropolitický a mezinárodní kontext

Helmut Schmidt, který nastoupil do funkce kancléře v roce 1974 po rezignaci Willyho Brandta (z důvodu tzv. Guillaumovy aféry), prohlásil krátce po nástupu do funkce, že hodlá v Ostpolitik svého předchůdce následovat, protože to považoval za historický a morální závazek pro Německo. Vztahy k východním sousedům se ale podle jeho přesvědčení nemohly prohlubovat tak, jako ty k těm západním, kvůli jinému politickému, ideologickému a sociálnímu systému. Prioritou pro něj byly vztahy s USA a vztahy v rámci evropského společenství. Intenzivnější kontakt s Polskem probíhal za jeho vlády hlavně skrze uzavírání nových smluv a vzájemných oficiálních návštěv.¹⁵³

První smlouvou byla Rámcová smlouva o spolupráci v oblasti průmyslu, zemědělství a v technické oblasti, čímž byla naplněna polská očekávání ohledně prohloubení ekonomické spolupráce a obě strany tak mohly jednat o otázkách, které byly důležité pro SRN – například o umožnění emigrace „Němcům“, žijícím v Polsku.¹⁵⁴

Důležitou a dlouho vyjednávanou smlouvou byla dohoda mj. o půjčkách pro Polsko (tzv. Jumbo-půjčky) a dále smlouvy, týkající se umožnění emigrace obyvatelům s německými kořeny žijícím v Polsku, odškodnění pro oběti nucených prací (polská strana přišla s poměrně vysokými sumami, které německá strana nechtěla akceptovat). To vyvolalo napětí, které se ale během návštěvy německé delegace v Polsku na podzim 1974 zmírnilo. Pro úspěšné uzavření dohody byla důležitá atmosféra uvolnění napětí v rámci helsinského procesu a tzv. helsinská konference v létě 1975, před níž a během které se podařilo vyjednat kompromis a podepsat dohody, týkající se výše zmíněných témat. Formulace v dohodách narazily při ratifikaci ve Spolkovém sněmu a ve Spolkové radě na kritiku a odmítnutí ze strany opozice, formované CDU/CSU. Varšavská smlouva byla sice „začátkem“ normalizace vzájemných vztahů, jednání obou stran bylo ale velmi komplikované a vyžadovalo mnoho kompromisů. I když CDU/CSU dohody kritizovala a odporovala jejich ratifikaci, podařilo se ji zapojit do vyjednávání o dohodách a zapojit ji do německé zahraniční politiky vůči Polsku. Dohody, podepsané během helsinské konference byly ratifikovány v březnu 1976.¹⁵⁵

¹⁵³ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 40. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 165-173.

¹⁵⁴ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 169.

¹⁵⁵ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 165-173, 174-183.

Krátce po ratifikaci smluv, podepsaných během helsinské konference navštívil v červnu 1976 Spolkovou republiku generální tajemník PSDS Edward Gierek. Při této příležitosti bylo podepsáno oboustranné prohlášení, týkající se kulturní spolupráce (pod kterou spadala i pro německou stranu důležitá humanitární spolupráce, a tedy otázka počtu Němců, kterým bude umožněno vycestovat a možnost sloučení pro rodiny) a také byla podepsána pro polské hospodářství důležitá dohoda o prohloubení spolupráce v oblasti hospodářství.¹⁵⁶

Hospodářská situace v Polsku se totiž vyvíjela negativně a mělo dojít k rozsáhlému zdražování, sociální rozdíly v polské společnosti se prohlubovaly, a tak došlo na jaře 1976 ke stávkám téměř ve stovce polských podniků, kterých se zúčastnilo až sedmdesát tisíc lidí. V roce 1976 byla zároveň intelektuály a studenty založena „Komise pro obranu dělníků“ (KOR). Polské politbyro se obávalo událostí, které Polsko zažilo při stávkách v roce 1970 a ke zvýšení cen nedošlo. Gierek chtěl zároveň „zamaskovat“ tuto situaci vyjednáváním hospodářské spolupráce právě se Spolkovou republikou.¹⁵⁷

Předmětem prohlášení o kulturní spolupráci byla také činnost Komise pro školní učebnice a také úmysl zřídit německo-polské místo setkání pro mládež z obou zemí (tzv. Begegnungsstätte), a to v Polsku. Dalším bodem prohlášení bylo zavedení pravidelných setkávání na úrovni politiků, ekonomů, vědců nebo publicistů za účelem diskutovat o společných otázkách. Německá strana obsah tohoto prohlášení vnímala jako kvalitativní zlepšení vztahů, i když tyto body nebyly realizovány. Celkově bylo toto prohlášení symbolem pro posun ve vzájemných vztazích, nenutilo ale žádnou ze stran k reálným činům. V listopadu 1977 navštívil Schmidt jako druhý kancléř Polsko a z této návštěvy vzešlo pro polskou stranu důležité Memorandum o hospodářské spolupráci. Schmidt navštívil Polsko poté ještě v srpnu 1979 a i když se o skutečném kvalitativním prohloubení vzájemných společenských vztahů kvůli rozdílnému politickému uspořádání a antagonismu západního a východního bloku nedalo mluvit, byli lídři obou zemí v kontaktu a diskutovali spolu nejrůznějších společenských tématech.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Ibid., 185-198.

¹⁵⁷ Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 443-448.

¹⁵⁸ K setkávání jmenovaných osobností mohlo v tomto rozsahu docházet až po roce 1989 a mládežnické organizace narážely na jiné organizační uspořádání vzhledem k jinému politickému režimu. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 185-198.

Ke konci 70. let došlo ve vzájemných vztazích ke zhoršení, jednak kvůli prohlubující se spolupráci mezi NDR a Spolkovou republikou, což polská vláda vnímala jako ohrožení své vyjednávací pozice a také kvůli vyhocení konfliktu mezi východním a západním blokem v roce 1979. (Plánovaná návštěva Giereka ve Spolkové republice, ke které mělo dojít v létě 1980 byla odložena a už k ní nedošlo, Gierek totiž v září 1980 odstoupil a nahradil ho Stanisław Kania.)¹⁵⁹

Na začátku 80. let, kdy v Polsku docházelo k protestům, zformovalo se odborové hnutí Solidarita a Polsko se potýkalo s velkými hospodářskými problémy, chtěla SRN na jednu stranu pokračovat ve své východní politice a spolupráci a nevměšovat se polských „vnitropolitických“ záležitostech, tzn. nechtěla podporovat činnost opozice a ohrožovat tím vzájemné vztahy, na druhou stranu sympatizovala s hnutím Solidarita. Po vyhlášení výjimečného stavu v prosinci 1981¹⁶⁰ vydala spolková vláda prohlášení, ve kterém nabádá polskou vládu k reformám a obnovení svobod, vyjednaných polskou opozicí a také k dialogu s opozicí a propuštění zatčených, nevyžadovala ale přímo odvolání výjimečného stavu tak, aby nejednala proti vlivu Moskvy na celou situaci. Tyto požadavky byly podmínkou jednání s Polskem o hospodářské pomoci, Německo se ale zdráhalo, na rozdíl od americké vlády a prezidenta Reagana, uvalit na Polsko hospodářské sankce. Nakonec se ale přidalo k rezoluci NATO, která požadovala splnění 16 bodů a uvalovala sankce, i když každý stát mohl provádět opatření podle svého uvážení¹⁶¹. Politika rekoniace s Polskem byla na začátku 80. let politikou smíření skrze komunikaci s polskou politickou reprezentací, a to byl těžký úkol, protože nejvyšší představitelé polské vlády o usmíření nejevili v podstatě zájem, a podporovali stereotypy o Němcích jako o nepřátelích. Během výjimečného stavu došlo ale ke sblížení německé a polské společnosti a ke spontánním gestům solidarity, kdy Němci zasílali do Polska tisíce poštovních balíků s potravinami, léky apod.¹⁶²

¹⁵⁹ Ibid., 197-198.

¹⁶⁰ Výjimečný stav v PLR byl vyhlášen po protestech, ke kterým docházelo už v roce 1980, 13. prosince 1981 a byl ukončen v červenci 1983. Vyhlášení výjimečného stavu bylo reakcí na masové protesty a stávky polských obyvatel, které vyvolala další vlna zdražování a neefektivní hospodářské reformy, nedostatek bytů a špatné životní podmínky v zemi. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 468.

¹⁶¹ „Declaration on Events in Poland“ (aktualizováno 31.10.2018), NATO online library, <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c820111a.htm> (navštíveno 25.6.2018).

¹⁶² Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 196-198, 210-220, Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 469-472. K solidární pomoci Polákům ze strany německých obyvatel více např. zde: Henryk Jarczyk, „Deutsche Hilfspakete für Polen“, Deutschlandfunk, 16.12.2011, http://www.deutschlandfunk.de/deutsche-hilfspakete-fuer-polen.795.de.html?dram:article_id=119746 (navštíveno 25.6.2018).

2.4.4 Leadership

Willy Brandt je ve vztahu k Polsku spojen především s východní politikou a podepsáním východních smluv v 70. letech. Jeho vize (kterou vytvořil spolu s Egonem Bahrem) a program sblížení se se státy východního bloku vznikla už když působil jako ministr zahraničí od roku 1966-1969 a posléze i když se stal v roce 1969 kancléřem (formovala se už i dříve když byl berlínským starostou). Bernd Rother ho označuje za jednoho z nevlivnějších německých politiků 20. století.¹⁶³

Pro Brandta byla důležitá historie a historická odpovědnost Německa za zločiny nacismu (nesouhlasil ale s konceptem kolektivní viny) a z německé historie vyvozoval jako úlohu Německa zaručení míru v Evropě. Prosazoval nejen spolupráci se Sovětským svazem, ale i s jednotlivými státy v jeho sféře vlivu a normalizování vztahů mezi SRN a jmenovanými státy (zvláště pak vzhledem k historickým událostem s Polskem). V souladu s tím se také zasazoval o uznání hranice na Odře a Nise a vyjadřoval už jako ministr zahraničí touhu po smíření s Polskem. To bylo zřejmé i při jeho návštěvě Varšavy a symbolickém pokleknutí před pomníkem povstání ve Varšavském ghettu a také z jeho vyjádření pro německý Spiegel, že tímto gestem chtěl prosit za odpuštění za zločiny spáchané ve jménu Německé říše.¹⁶⁴

Helmut Schmidt byl jednou z tváří německé Ostpolitik, jejíž základy byly schváleny na Schmidtem připravovaném sjezdu SPD v roce 1966. K Polsku měl německý kancléř osobní vztah a měl o Polsko zájem, což se projevilo i během jeho funkčního období, ve kterém byla zahraniční politika vůči Polsku iniciativní a aktivní, i přes ideologické rozdíly a odlišné politické režimy. Důležitým tématem vzájemné spolupráce byly pro Schmidta humanitární otázky, jako bylo vyjednávání o umožnění německým občanům vycestovat z Polska nebo slučování rodin, kulturní spolupráce a spolupráce v oblasti vzdělávání. Helmut Schmidt měl i přes antipatii ke komunistickému aparátu v Polsku dobré vztahy s Edwardem Gierkem, se kterým se během druhé poloviny 70. let několikrát osobně setkal, přičemž z jejich setkání vzešlo několik smluv. V roce 1976, kdy v Polsku probíhaly protesty demokratické opozice, Helmut Schmidt ještě „neodhadl dopad, jakou sílu bude opoziční hnutí mít“ a Solidaritu podpořil až po vyhlášení

¹⁶³ Bernd Rother, *Willy Brandts Aussenpolitik* (Wiesbaden: Springer VS, 2014), 8, 161.

¹⁶⁴ *Ibid.*, 337, 167, 188, 210.

výjimečného stavu¹⁶⁵ v prosinci 1981, přičemž Spolkový sněm vydal rezoluci o pomoci Polákům a Schmidt se podílel v roce 1982 i na organizaci humanitární pomoci Polsku.¹⁶⁶

2.4.5 Historie

Willy Brandt krátce po svém nástupu do funkce kancléře prohlásil, že se cítí být kancléřem „ne poraženého, nýbrž osvobozeného Německa“. 8. května 1970 se spolková vláda poprvé oficiálně vyjádřila k výročí konce války a usilovala o „usmíření s oběťmi z východu“.¹⁶⁷ Od poloviny 70. let SRN procházela v očích konzervativních intelektuálů a politiků „krizí identity“ – relativně nové demokratické uspořádání neměl tak hlubokou tradici a snadno podléhala různým tendencím, bylo potřeba ji „dekriminalizovat“ a udělat prostor pro nový rozměr vlastenectví.¹⁶⁸

Reformy ve vzdělávání o historii probíhaly i během 70. let (například nařízení o výuce týkající se nacistického režimu a jeho následků)¹⁶⁹. Ve vzdělávání začal být patrný vliv nové mladé generace učitelů, která se tématu nacistického Německa chtěla věnovat a tematizovat kontroverzní otázky. Na konci 60. let bylo přesunuto ministerstvo, zabývající se tématy spojenými s vyhnáním pod ministerstvo vnitra a frekvence setkání vlády a vyhnaneckých organizací se zmenšila, ve veřejných průzkumech se také ukázalo, že 63 % obyvatel vnímá polsko-německou hranici jako definitivní.¹⁷⁰

V Polsku došlo na začátku 70. let ke zmírnění prosazování komunisty ovlivněné národní paměti a akademické cenzury s cílem uklidnit rozhořčení a nepokoje ve společnosti související se stávkami na konci 70. let a jejich brutálním potlačováním. Historici tak mohli představovat alternativní pohledy na historii a marxistický pohled na historii byl postupně upozaděn, akademici mohli také komunikovat s akademiky v zahraničí a o těchto otázkách diskutovat. V tomto období byla obnovena také tzv. létající univerzita neboli „Sdružení pro vědecké vzdělávání“, prostřednictvím níž mohli

¹⁶⁵ Výjimečný stav v PLR byl vyhlášen po protestech, ke kterým docházelo už v roce 1980, 13. prosince 1981 a byl ukončen v červenci 1983. Vyhlášení výjimečného stavu bylo reakcí na masové protesty a stávky polských obyvatel, které vyvolala další vlna zdražování a neefektivní hospodářské reformy, nedostatek bytů a špatné životní podmínky v zemi. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 468.

¹⁶⁶ Barbara Cölln, „Helmut Schmidt. Niedoceniony przyjaciel Polski“, *Deutsche Welle*, 23.11.2015, <http://www.dw.com/pl/helmut-schmidt-niedoceniony-przyjaciel-polski/a-18868306> (navštíveno 25.6.2018).

¹⁶⁷ CDU/CSU proti vystoupení vlády protestovala s tím, že porážka se neslaví (takto se vyjádřil její předseda) Wolfrum, „Die beiden Deutschland“, 139.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 139-140.

¹⁶⁹ He, „The search for reconciliation“, 73-75.

¹⁷⁰ *Ibid.*, 73-75.

polští historici vyučovat o polské historii. Fungovala až do roku 1981 a její pedagogové byli pronásledováni komunistickým režimem. Osnovy ve školách byly stále pod přísným dohledem ministerstva, některá témata z historie, jako například Katyňský masakr nebo chování Poláků vůči Židům ve válce, nebyla ve výuce vůbec přítomna.¹⁷¹

Přelomovou událostí pro vyrovnávání se s vlastní minulostí a celospolečenskou diskusí vyvolávající bylo vysílání americké televizní série Holocaust v lednu 1979, s rekordně vysokou sledovaností (viděla ho polovina dospělých obyvatel SRN). Až do konce 70. let nebylo totiž téma holocaustu v debatě o vyrovnání se s historií téměř vůbec přítomné a náhle bylo přítomné v podobě, ukazující záběry z koncentračního tábora. Téma nacismu se vyučovalo ve školách, školní skupiny navštěvovaly památníky na místech bývalých koncentračních táborů.¹⁷²

2.4.6 Instituce

Navázání diplomatických vztahů a celková normalizace vztahů mezi Polskem a Spolkovou republikou, které odstartovala Varšavská smlouva, ratifikovaná v roce 1972 umožnily vznik nových institucí a prohloubení vzájemné kulturní, vědecké nebo obchodní spolupráce.

V roce 1972 byla pod záštitou polské a německé komise pro UNESCO založena polsko-německá komise historiků neboli tzv. učebnicová komise, která se na pravidelných setkáních primárně zabývala vytvářením učebnic polsko-německých dějin, ale měla velmi důležitý přesah v tom, že umožnila nejen historikům, ale např. i pedagogům z obou zemí setkat se a diskutovat o vnímání otázek společné minulosti a velmi výrazně přispět k rekonciliačním procesům.

Bylo zřejmé, že pohled na mnoho historických témat se v Německu a v Polsku diametrálně liší a společná diskuse o těchto tématech byla unikátní možností, jak odbourávat vzájemné předsudky a antipatie spojené se vzpomínáním na minulost. Neoficiální kontakty mezi historiky z obou zemí nebo hostování polských historiků na německých univerzitách probíhaly i před založením této komise, tento nový, dlouhodobý a systematický formát, financovaný vládami obou zemí, byl ale unikátní a vytvářel novou atmosféru pro tematizování otázek minulosti a německo-polských vztahů.¹⁷³

¹⁷¹ He, „The search for reconciliation“, 75-76. „Roky Charty 77“, *Český rozhlas 6*, 12.5.2011, http://www.rozhlas.cz/cro6/vsouvistostech/_zprava/roky-charty-77-cyklus--696955 (navštíveno 25.6.2018).

¹⁷² Wolfrum, „Die beiden Deutschland“, 140-141. He, „The search for reconciliation“, 75-76.

¹⁷³ He, „The search for reconciliation“, 79-81.

První a revoluční publikace komise historiků vyšla v roce 1976 s názvem „Doporučení“ ohledně témat z historie a geografie SRN a Polska obsahovala témata jako křižáčtí rytíři, trojí dělení Polska, nacistická okupace a polský odboj nebo také poválečné teritoriální uspořádání v Evropě. Polští historikové se totiž nemohli z ideologických důvodů věnovat všem tématům, například téma paktu Molotow-Ribbentrop nebo k tématu odsunu Němců. V Německu panovaly smíšené reakce, avšak SRN se zavázala tato doporučení zakomponovat do německých učebnic. Školství spadalo (a spadá) pod pravomoci spolkových zemí, záleželo tedy na jejich zemských vládách, (přičemž CDU byla kritikem těchto doporučení a SPD příznivcem). V kontextu debat o německé minulosti, vyvolaných kromě první publikace také prostřednictvím tzv. Verjährungsdebatten (debatami o tom, zda měly být nacistické zločiny po určité době promlčeny nebo ne) a nacistické minulosti se ale i CDU nebo CSU vedené spolkové země rozhodly tato „doporučení“ implementovat.¹⁷⁴

Na začátku 80. let byla činnost komise krátce přerušena kvůli výjimečnému stavu v Polsku, během něhož se němečtí historikové snažili podporovat své polské kolegy. Po zrušení výjimečného stavu se setkání komise konala opět pravidelně. Kromě setkání se členové komise účastnili tak například společných exkurzí a konferencí a mnozí z nich se s kolegy ze sousední země spřátelily, obohacím a zároveň zdrojem konfliktů v komisi také bylo, že její členové byli různého politického přesvědčení, někteří polští akademici byli členy PSDS, někteří naopak její odpůrci. Vývoj komise v 90. letech bude nastíněn v další kapitole.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Ibid., 79-81.

¹⁷⁵ „Geschichte der Gemeinsamen Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission“, Oficiální stránky polsko-německé učebnicové komise, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/ausstellung.html> (navštíveno 8.12.2018).

2.5 Helmut Kohl (1982-1989)

2.5.1 Vnitropolitický a mezinárodní kontext

Helmut Kohl a jeho první vláda se od začátku svého funkčního období v říjnu 1982 držel kontinuálního kurzu Ostpolitik. Kancléř Kohl spojoval ideu Ostpolitik s ideou Europapolitik, kterou nastínil už kancléř Adenauer, tedy Evropu všech národů bez hranic¹⁷⁶ a v rámci zahraniční politiky výrazněji akcentoval téma znovusjednocení Německa. Zárukou kontinuity v německé zahraniční politice byl ministr zahraničí Hans-Dietrich Genscher, který byl ministrem už v minulé vládě.¹⁷⁷

V prvních dvou letech Kohlovy vlády, v Polsku trval výjimečný stav a spolková vláda tak stále trvala na požadavcích, vyhlášených v souladu s NATO na začátku roku 1982 – ukončení výjimečného stavu, propuštění vězňů, a navázání dialogu s opozicí a s církví a legalizaci Solidarity, kterou podporoval výrazněji než jeho předchůdce, což posléze usnadnilo navázání kontaktu s jejími představiteli. Pomoc Němců Polákům při výjimečném stavu vnímal jako vyjádření snahy se se sousedem usmířit.¹⁷⁸

Helmut Kohl a Hans-Dietrich Genscher měli pro vyjednávání na polské straně za partnera Wojciecha Jaruzelského a vedení komunistické strany a jednání s nimi bylo velmi obtížným úkolem. Během výjimečného stavu k žádné dynamice ve vztazích logicky nedocházelo, i po jeho ukončení se ale objevily problémy. V roce 1983 tematizovala pravicová část CDU/CSU opět otázku polsko-německé hranice, což bylo pro spolkovou vládu i směřování zahraniční politiky absurdní a na její kurz to nemělo vliv, i přesto to vyvolalo na polské straně obavy a podporovalo stereotyp o Němcích jako nepřátelích. Polská strana byla také obecně velmi znepokojena otázkou a jednáními SRN a NDR, protože se bála jejich přílišného sblížení. Vládní koalice se tak v první polovině 80. let snažila tyto hypotézy vyvracet a Genscher i Kohl ve svých proslovech často zdůrazňovali, že Německá spolková republika bude za všech okolností věrná uzavřeným smlouvám a snažili se intenzivně vyvrátit obavy a předsudky o německém revizionismu.¹⁷⁹ Na druhou stranu, hospodářská situace v Polsku byla katastrofální a

¹⁷⁶ K tomuto tématu se krátce vyjadřuji v podkapitole věnované období vlády Konrada Adenauera.

¹⁷⁷ Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 490. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 222-230, konkrétně 222.

¹⁷⁸ Ibid., 224.

¹⁷⁹ Konkrétně se jednalo o Základní zákon SRN, tzv. Deutschlandvertrag, tzv. Ostverträge, Dopisy k německé jednotě, rozhodnutí Spolkového sněmu z 17. března 1972, tzv. Grundlagenvertrag s NDR a také rozhodnutí Spolkového ústavního soudu z července 1973 a 1975. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 229-230, smlouvy jsou vyjmenovány na str. 227.

ekonomika byla závislá na vyjednávání půjček s Německem, což znamenalo potřebu shodnout se s německým partnerem na kompromisech a utužovat vzájemné vztahy.¹⁸⁰

Dalším příznakem toho, že se vzájemné vztahy nevyvíjely pozitivně bylo posunutí návštěvy ministra zahraničí Genschera ve Varšavě na podzim roku 1984. Jeho návštěva Varšavy se tak uskutečnila až v roce 1988.¹⁸¹

S nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka v čele Sovětského svazu, přišlo nejen uvolnění napětí mezi východním a západním blokem, ale také ke zmírnění vlivu Sovětského svazu na politiku vůči ostatním státům východního bloku a k iniciování liberálních reforem. Polská vláda mj. také snažila o zlepšení vztahů s církví, jež měla vliv na mnoho obyvatel. Snaha o liberální reformy ale nepřinesla téměř žádné uklidnění ve společnosti, ekonomika stále stagnovala a po další vlně zdražování, došlo na jaře roku 1987 opět k protestům a stávkám.¹⁸²

V únoru 1985 vystoupil Kohl před Spolkovým sněmem s proslovem, ve kterém znovu zdůraznil, že předpokladem míru v Evropě je nedotknutelnost hranic, čímž v podstatě vyloučil, že by se tento stav měl nějak změnit a dal tak signál i sdružením vyhnanců.¹⁸³

Cestu k jednání o polsko-německé spolupráci otevřeli svou krátkou návštěvou Varšavy ministr zahraničí Genscher a ministr financí Bangemann v březnu 1985, přičemž Genscher trval při své návštěvě na svých předchozích požadavcích a Bangemann při své návštěvě vyjednával o dalších půjčkách pro Polsko. Polský ministr zahraničí pak v dubnu 1986 navštívil Spolkovou republiku; jednání, týkající se práv německé menšiny v Polsku a zřízení kulturních institutů obou zemích, ale nebyla úspěšná, Kohlův návrh na vytvoření německo-polské organizace pro výměnu mládeže byl přijat velmi zdrženlivě. Polsko bylo ale v tak katastrofickém hospodářském stavu, že bylo nutné, aby se polsko-německé

¹⁸⁰ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 229-230. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 481-482.

¹⁸¹ K návštěvě nedošlo kvůli tomu, že Genscherovi mj. nebylo oficiálně umožněno položit věnec na hrob vojáka Wehrmachtu, jehož ostatky byly v 70. letech náhodou objeveny při zemních pracích ve Varšavě a také se setkat s představiteli polské demokratické opozice Wałesou, Geremkem a Onyszkiewiczem. (Stejně tak byla na nátlak Moskvy i Varšavy odložena návštěva Ericha Honeckera ve Spolkové republice.). Jörg Welkow, „Der Nußknacker des Regimes“, *Die Zeit*, 30.11.1984, <https://www.zeit.de/1984/49/der-nussknacker-des-regimes> (navštíveno 8.12.2018). Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 231.

¹⁸² Tyto tendence se projeví i v Polsku, mj. když bylo v roce 1986 propuštěno 300 z 363 politických vězňů, od čehož si vedení komunistické strany slibovalo zmírnění nepokojů v Polsku a také jednání o hospodářské pomoci Polsku se zahraničními partnery. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 483-484.

¹⁸³ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 233-234.

vztahy opět začaly rozvíjet. Jednání, která nakonec úspěšně dopadla, byla jednání s Jaruzelským znovu otevřené otázce odškodnění pro oběti nacistického režimu, na které spolková vláda vyčlenila 300 milionů německých marek.¹⁸⁴

Oživení vztahů přišlo až s návštěvou ministra Genschera ve Varšavě v lednu 1988. Během své návštěvy Genscher zdůraznil, že SRN plně respektuje a bude respektovat Varšavskou dohodu.¹⁸⁵ Pro polskou stranu bylo hlavní prioritou vyjednat umoření starého dluhu a pokud možno vyjednat nové půjčky. Úspěchem ale bylo, že se Genscher setkal s primasem katolické církve a s lídry Solidarity (mezi nimi i s budoucím premiérem Mazowieckým).¹⁸⁶

V roce 1989 došlo ke dvěma vzájemným návštěvám, ta první byla unikátní tím, že SRN navštívil poprvé polský premiér a ta druhá, při níž se setkal Kohl s premiérem Mazowieckým. Návštěva byla přerušena odjezdem kancléře Kohla do SRN, kde byla v té chvíli strhávána Berlínská zeď, ten se ale vzápětí vrátil a s polským premiérem se dohodl na navázání intenzivnějších vztahů. Před návštěvou polského premiéra Mieczysława Rakowského PSDS částečně zlegalizovala status Solidarity a vyšla tak v tomto tématu německé vládě vstříc. Kohl si od setkání s Rakowským sliboval zintenzivnění vzájemných vztahů, smíření s Polskem podle něj bylo stejně důležité jako s Francií nebo Izraelem. S Rakowským se shodli, že je potřeba podpořit například vytvoření německo-polské organizace pro výměnu mládeže, německo-polského diskuzního fóra a zřízení Goethe-Institutu ve Varšavě a také vybudování památníku v Krzyzowé (německy Kreisau¹⁸⁷) a ve městě Kętrzyn (poblíž něhož se nacházelo Hitlerovo Vlčí doupě), a zřízení generálního konzulátu v Hamburku a Krakově. Pro tyto úkoly oba představitelé států určili i dva pověřence a smlouvy o zmíněných institucích měly být podepsány při Kohlově návštěvě Polska během roku 1989. Tématem jednání byla také samozřejmě

¹⁸⁴ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 237.

¹⁸⁵ O tomto tématu se dále nevyjednávalo a bylo vynecháno, i v důsledku rozhodnutí Spolkového ústavního soudu z července 1975 o odpovědnosti vítězných mocností za celé Německo a o hranicích, které byly až do uzavření mírové smlouvy jako hranice z roku 1937. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 494.

¹⁸⁶ Jednání se týkala také tzv. Jaruzelského plánu na odzbrojení, německé menšiny v Polsku a jejich kulturních práv, návrhu na zřízení kulturních institutů v obou zemích, přičemž kromě jednání o Jaruzelského plánu, nebyla jednání nakonec úspěšná. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 493-494. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 239.

¹⁸⁷ Kreisau je pro Německo důležitým místem paměti. V Kreisau se nachází zámek Helmutha Jamese Moltkeho, kde se scházeli mj. aristokratičtí konzervativci, příslušníci tzv. Kreisavského kroužku, kteří se podíleli na protinacistickém odboji. „Kreisau-Krzyzowa“, Webová stránka, věnovaná polsko-německé historii, spadající pod Rundfunk Berlin Brandenburg, https://www.deutscheundpolen.de/orte/ort_jsp/key=kreisau_krzyzowa.html (navštíveno 25.6.2018).

finanční pomoc Polsku. Zmínění pověřenci opravdu během devíti setkání vyjednali dohodu, obsahující 78 bodů, která měla být podepsána při Kohlově návštěvě Polska a která obsahovala dohodu o půjčce Polsku, ustanovení práv příslušníků německé národnosti v Polsku a polské v Německu, zřízení památníků a péči o německé hroby v Polsku a obsahovala také téma polsko-německé hranice, formulace však zůstala stejná jako ve Varšavské smlouvě.¹⁸⁸

Kohl s Mazowieckým se měli setkat na místě, symbolizujícím smíření Poláků a Němců, nakonec se tedy setkali právě v Krzyzowe. Německý kancléř musel ale vzápětí po začátku návštěvy odjet do Berlína. Mše v Kreisau (celebrovaná biskupem Alfonsem Nossolem), které se Kohl po svém návratu do Polska spolu s Mazowieckým účastnil a při které se oba státníci objali, se stala jedním ze symbolů pro německo-polské smíření. S pádem Berlínské zdi ale vyvstaly obavy o uznání polsko-německé hranice „budoucím Německem“, k čemuž se Kohl vyjadřoval poměrně nejasně (i když ministr zahraničí Genscher zdůrazňoval, že hranice je neměnná). Na závěr Kohlovy návštěvy podepsaly oba státníci tzv. 78bodovou deklaraci. Podepsání deklarace bylo první známkou, že v polsko-německých vztazích nastanou brzy kvalitativní změny a vzájemná spolupráce se konkretizuje a bude opravdu realizována na různých úrovních, Německo totiž najednou jednalo s demokratickým režimem, ve který se ten polský měnil, a to v kontextu přerodu politického uspořádání v celé Evropě, která se spojovala.¹⁸⁹

2.5.2 Leadership

Helmut Kohl byl (stejně jako Adenauer) ryzí „Západoevropan“, byl silně ovlivněn Adenauerovou politikou orientovanou na západní Evropu a neměl nijak výrazný vztah k zemím východního bloku, a tedy ani k Polsku. Myšlenka smíření s Polskem mu ale byla blízká a v kurzu, zahájeném Brandtovou Ostpolitik pokračoval. Na začátku svého působení v roli kancléře v Polsku přetrvával výjimečný stav a potlačování aktivit hnutí Solidarita, což vylučovalo jakékoliv sblížení mezi oběma státy, po prvních polských svobodných volbách ale zemi vzápětí navštívil a vyjednával o budoucí spolupráci, s žádným polským státníkem však nenavázal nadstandardně osobní vztah.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 495-496.

¹⁸⁹ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 254-9. He, „The search for reconciliation“, 95.

¹⁹⁰ „Helmut Kohl und die Deutsch-Polnischen Beziehungen“, Oficiální stránka polsko-německé nadace v Krzyzowé, <https://www.kreisau.de/aktuell/helmut-kohl-und-die-deutsch-polnischen-beziehungen/> (navštíveno 27.10.2018).

Jednou ze zkoušek pro polsko-německé vztahy byl postoj kancléře Kohla k definitivnímu uznání platnosti polsko-německé hranice. Kohl toto stvrzení prostřednictvím smlouvy o společné hranici odkládal až na dobu po sjednocení Německa a k otázce polsko-německé hranice se příliš nevyjadřoval, což Polsko považovalo za gesto vůči vlivnému spolku německých vyhnanců (Mazowiecki v reakci na to požadoval, aby se Polsko účastnilo přímých jednání 2+4). Nejspíše i z toho důvodu nebyl Helmut Kohl v Polsku na začátku 90. let příliš oblíbeným politikem. V únoru 1989 se 51 % dotázaných Poláků vyjádřilo, že k němu nechovají žádné sympatie. Vztah Kohla s Mazowieckým byl ale celkově vřelý, Kohl respektoval a vnímal důležitost historických otázek ve vzájemných vztazích.¹⁹¹

Pro kancléře Kohla byla naplněním „německých zájmů“ fungující unie evropských států (v budoucnu rozšířená o státy střední a východní Evropy) a NATO a skrze začlenění do těchto institucí chtěl dosáhnout i vyrovnání se s minulostí a smíření s ostatními státy. Podepsáním bilaterálních dohod na začátku 90. let byl tak otevřen prostor k prohloubení procesu rekonciliace (po vzoru vztahů s Francií), což byla mj. zásluhou i kancléře Kohla, který propagoval např. výměny mládeže, přeshraniční iniciativy a polsko-německé instituce nebo dialog o společné historii.¹⁹²

2.5.3 Historie

Tzv. Historikerstreit (spor historiků) je jedna z nejdůležitějších debat o německé minulosti, odehrávající se skrze masová média, do které se zapojily historici celého politického spektra (zejména ti sociálně-demokratičtí a křesťansko-demokratičtí) a která formovala společenské klima v SRN od poloviny 80. let. Mezi hlavní témata patřila otázka singularity holokaustu a dále otázky, jak se vyrovnávat s nacistickou minulostí, jak na ni vzpomínat a jakou roli hraje pro německou národní identitu, ovlivněnou břemenem nacistické minulosti a neschopností jakési „normální národní identity“.¹⁹³

Podle Erica Langenbachera iniciovalo debatu německých historiků a intelektuálů několik faktorů: generace tzv. osmašedesátníků a jejich revolta proti předchozím generacím nebo intenzivnější diskuse o vyrovnání se s minulostí, propagované i

¹⁹¹ Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 523. Basil Kerski, „Polen“, 407-408. Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 221.

¹⁹² Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 44-45, 47. Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 59.

¹⁹³ Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 72-73. Steffen Kailitz, „Der „Historikerstreit“ und die politische Deutungskultur der Bundesrepublik Deutschland“ *German Studies Review* 32, č. 2 (květen 2009): 279-280, <http://www.jstor.org/stable/40574801> (navštíveno 1.12.2018).

politickými představiteli (např. Willy Brandt), anebo debata o vzpomínání na holocaust v jiných zemích (USA, Izrael). Dále také vysílání amerického seriálu Holocaust s nadprůměrnou sledovaností a obecně přítomnost tohoto tématu např. v literatuře, v médiích nebo také kontroverze okolo výročí druhé světové války, které si kancléř Kohl společně s americkým prezidentem Reaganem připomínali na hřbitově, kde byli pohřbeni i vojáci Waffen-SS (tzv. Bitburská aféra).¹⁹⁴

Jako jeden z iniciátorů sporu, vedle výše zmíněných impulsů celé debaty, je označován historik Ernst Nolte, který ve svých pracích mj. srovnával zločiny nacismu a sovětského bolševismu a popisoval mezi nimi bez detailních důkazů kauzalitu a považoval zločiny nacismu v podstatě za jakousi reakci na zločiny bolševického sovětského režimu a tematizoval „problém německé identity“ formované diskurzem vzpomínání na německou minulost z pohledu vítězů války. „Na straně Nolteho“ byli křesťansko-demokraticky orientovaní pravicoví historikové jako např. Hagen Schulze, Andreas Hilgruber, Michael Stürmer. K Ernstu Noltemu a i k ostatním historikům se vyjádřil ve svém kritickém článku pro Die Zeit Jürgen Habermas, který prosazoval myšlenku vlastenectví a národní identity spojené nikoliv k příslušností k německému národu, ale s univerzálním vyznáváním demokratických hodnot a orientaci Německa na západní sousedy. S Habermasem v mnohém souhlasili sociálně-demokratičtí historikové jako např., Hans Mommsen, Hans-Ulrich Wehler nebo Jürgen Kocka; za svůj článek ale sklídl také mnoho kritiky. To byl v podstatě začátek diskuse historiků, která postupně obsáhla i další témata a do které se zapojilo mnoho známých i méně známých akademiků.¹⁹⁵ Během sporu historiků nešlo tedy jen o vnímání vlastní minulosti, ale také o témata jako začlenění Německa do západní Evropy, antitotalitarismus nebo myšlenku tzv. Verfassungspatriotismu, tedy vlastenectví založeného ne na příslušnosti k jazyku, ale na vyznávání demokratických hodnot (jak tematizoval Habermas) a také v podstatě o utváření politické kultury SRN těsně před jejím znovusjednocením.¹⁹⁶

Podle Langenbachera vyvstala už během zmíněné debaty historiků také otázka, jak se bude vyvíjet pojetí a interpretace kolektivní paměti a jak bude německá společnost

¹⁹⁴ Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 72-73.

¹⁹⁵ Velmi obecně se dá říci, že levicově orientovaní intelektuálové vyčítali těm pravicovým, že představují nacistické zločiny příliš mírně, pravicoví intelektuálové vyčítali těm levicovým, že totéž oni dělají v otázce zločinů bolševického režimu. Wolfrum, „Die beiden Deutschland“, 141. Frei, „Deutsche Lernprozesse“, 37-38. Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 73. Steffen Kailitz, „Der „Historikerstreit“ und die politische Deutungskultur der Bundesrepublik Deutschland“, 286-292.

¹⁹⁶ Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 73. Steffen Kailitz, „Der „Historikerstreit“ und die politische Deutungskultur der Bundesrepublik Deutschland“, 294-295.

na svou historii vzpomínat po sjednocení Německa. Navzdory předpokladům, že po znovusjednocení a nabytí jakéhosi nového národního sebevědomí téma holocaustu už nebude tak výrazné, se zpracování nacistické minulosti stalo v německé kulturní paměti pevně zakořeněné a systematicky tematizované.¹⁹⁷

2.5.4 Instituce

Jak bylo zmíněno výše, v 80. letech probíhala mezi vrcholnými představiteli jednání o zřízení kulturních institucí a také německo-polské organizace pro výměnu mládeže, k jejichž realizaci ale nedošlo. K čemu ale došlo bylo založení významné instituce polsko-německých vztahů v německém Darmstadtu, kde byl v roce 1980 založen německý institut, zaměřující se na Polsko *Deutsches Polen-Institut*. Ten založil Karl Dedecius a měl a má za úkol se prostřednictvím informování o polské kultuře, historii, politice přičinit ve zlepšování polsko-německých vztahů a skrze nejrůznější projekty prezentovat Polsko.¹⁹⁸ Opravdový boom, co se týče vzniku polsko-německých institucí přišel až se etablováním demokratického Polska po roce 1989 a po podepsání Dohody o dobrém sousedství a přátelské spolupráci.

3 Rekonciliační principy v 90. letech

Na začátku 90. let stála německá zahraniční politika před mnoha výzvami – čekalo jí mj. sjednocení obou německých států a také integrace do Evropy v pozici větší země s jinou rolí, než měla dosud. Po událostech roku 1989 trvala cesta ke znovusjednocení Německa jen přibližně rok. K rozpadu NDR a celého východního bloku přispělo několik faktorů – kromě Gorbačovových politických a společenských reforem také zoufalá ekonomická situace, nespokojenost a protesty obyvatel NDR, jejich hromadné přesuny na ambasády SRN v Budapešti nebo v Praze a posléze masivní pondělní demonstrace proti vládě SED. Už v listopadu 1989 představil Helmut Kohl svůj Desetibodový plán, který měl za cíl sjednocené Německo. Předpokladem pro sjednocení byla měnová, hospodářská a společenská reforma a dohoda se SRN, kterou oba státy podepsali v květnu 1990 a na základě které NDR implementovala sociálně-tržní hospodářství. V srpnu pak NDR potvrdila, že se na základě článku 23 Základního zákona připojí k SRN s platností k 3. říjnu 1990. Z hlediska zahraničně-politických otázek bylo předpokladem pro sjednocení podepsání mírové smlouvy s vítěznými mocnostmi, respektive smlouvy 2+4.

¹⁹⁷ Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 73.

¹⁹⁸ „Aufgaben“, Oficiální stránky Deutsches Polen-Institut, <https://www.deutsches-polen-institut.de/institut/aufgaben/> (navštíveno 27.10.2018).

Schválení smlouvy předcházelo vyjednávání o otevřených zahraničně-politických otázkách, tzn. souhlas SSSR v čele s Gorbačovem s tím, že Německo zůstane členem NATO a také, že SRN definitivně uzná polsko-německou hranici na Odře a Nise. Podepsáním této smlouvy posléze SRN získala plnou státní suverenitu.¹⁹⁹

Zatímco pro komunistickou vládu PLR bylo znovusjednocení Německa ohrožením polsko-německé hranice a hrozbou vzniku příliš silného Německa, opoziční strany v Polsku tuto německou snahu respektovaly a ve znovusjednocení viděly omezení sféry vlivu SSSR. V Polsku ale zároveň ale převládal strach, že se země opět ocitne mezi dvěma evropskými velmocemi, jako tomu už v minulosti bylo. Jak se ukázalo v průzkumu veřejného mínění v roce 1989, bylo 30 % dotázaných toho názoru, že sjednocení Německa je pro Polsko spíše nevýhodné, 15 % rozhodně nevýhodné, 20 % sjednocení považovalo za spíše výhodné.²⁰⁰

Kai-Olaf Lang dělí německo-polské vztahy po roce 1989 do dvou základních fází. Ta první začíná tzv. „78bodovou deklarací“, kterou podepsal Helmut Kohl a Tadeusz Mazowiecki při návštěvě německého kancléře v Polsku v listopadu 1989. Obsahovala společné cíle vzájemných vztahů a ideu nové formy spolupráce.²⁰¹ Tato fáze končí podepsáním stěžejní smlouvy polsko-německých vztahů, Dohody o dobrém sousedství a vzájemné spolupráci z července 1991, která měla realizovat tyto vize.

Druhou fází pak datuje od podepsání smlouvy o dobrém sousedství, zahájení bezvízového styku bez administrativních procedur a podepsáním několika dalších dohod a „europezací“ vzájemných vztahů. V 90. letech pak posléze začala spolupráce na různých úrovních – na úrovni obcí, regionů, spolkových zemí, mládežnických organizací nebo kulturních institucí a polsko-německé vztahy tak získaly novou kvalitu.²⁰²

3.1 „Nový začátek“ v polsko-německých vztazích

Po otevření hranic mezi NDR a SRN představil Helmut Kohl na konci listopadu 1989 svůj Desetibodový plán na sjednocení Německa, ve kterém ale nebyla zmíněna otázka polsko-německé hranice, ke které se německý kancléř obecně příliš nevyjadřoval, což v Polsku vyvolalo debatu a otázky, vzbuzující nejistotu a kritiku nejen polské

¹⁹⁹ Werner Weidenfeld a Karl-Rudolf Korte, *Hanbuch zur deutschen Einheit 1949-1989-1999* (Frankfurt: Campus Verlag, 1999), 198-200, 250-251.

²⁰⁰ Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 513-518. Průzkum citován z Mieczysław Tomala, *Polen und die deutsche Wiedervereinigung* (Varšava: Elipsa, 2004), 518.

²⁰¹ Kai-Olaf Lang, „Německo a Polsko“, 157.

²⁰² *Ibid.*, 158.

vlády.²⁰³ Uznání polsko-německé hranice se stalo ve smlouvě 2+4 zakotvenou součástí procesu sjednocení Německa. K definitivnímu uznání hranice vyzvali v březnu 1990 také polští akademici, především historici a rovněž katolický episkopát.²⁰⁴

Na začátku roku 1990 došlo k přímým debatám v rámci tzv. jednání 2+4²⁰⁵, do kterých Polsko nebylo na začátku přizváno, ale jak ministr zahraničí Skubiszewski, tak premiér Mazowiecki se snažili prosadit, aby byla otázka polsko-německé hranice vyřešena ještě před sjednocením. V této souvislosti se objevila témata německo-polské hranice a také práv německé menšiny v Polsku, která byla od konce války v komunistickém režimu tabu. Ministr zahraničí Genscher se snažil nedělat nic „Polákům za zády“ a snažil se intenzivněji komunikovat s polským ministrem zahraničí Skubiszewským. Německá vláda se také vyjádřila, že respektuje zájem Polska účastnit se přímých jednání 2+4, která se budou týkat německé vnější hranice, představitelé čtyřky vítězných mocností ale přímou účast Polska na jednáních nepodpořili, polský ministr zahraničí se některých jednání v Paříži nakonec nicméně účastnil. Již na prvním jednání 2+4 bylo ustanoveno, že německo-polská hranice uvedená ve Moskevské, Varšavské a Zhořelecké smlouvě je definitivní a bude stvrzena smlouvou mezi SRN a Polskem, později pak, že německý základní zákon bude svým zněním vylučovat jakékoliv teritoriální rozšíření Německa.²⁰⁶ K definitivnímu uznání polské územní integrity a posléze otevření společných hranic došlo po podepsání Dohody o polsko-německé hranici z listopadu 1990.²⁰⁷

Smlouva mezi SRN a Polskou republikou o potvrzení existující společné hranice ze 14. listopadu 1990 se skládá z preambule a čtyř článků. V preambuli se obě strany vyjadřují společně přispívat k vybudování mírového uspořádání v Evropě (tato formulace má předejít výkladu smlouvy jen jako „podmínky pro sjednocení Německa“). V preambuli je také zmíněno utrpení vyhnaných Němců a utrpení, které přinesla válka. V prvním článku jsou pak vyjmenovány smlouvy, kde je potvrzena polsko-německá

²⁰³ Ibid., 158. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 262.

²⁰⁴ Kai-Olaf Lang, „Německo a Polsko“, 158. Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 520-521.

²⁰⁵ Smlouva 2+4 z 12. září 1990 je v podstatě mírovou smlouvou mezi oběma německými státy a čtyřmi vítěznými mocnostmi, které Německo po druhé světové válce spravovali. Tato smlouva ukončila odpovědnost zmíněných států a potvrdila suverenitu Německa a umožnila jeho znovusjednocení. „Vor 25 Jahren: Abschluss des Zwei-plus-Vier-Vertrags“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/211841/zwei-plus-vier-vertrag> (navštíveno 27.10.2018).

²⁰⁶ Kai-Olaf Lang, „Německo a Polsko“, 158. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 263-272.

²⁰⁷ Katarzyna Stokłosa, „Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990“, 524-525.

hranice, v druhém článku obě strany potvrzují nedotknutelnost hranice a zavazují se navzájem respektovat svou suverenitu a teritoriální integritu. Ve třetím článku se pak obě strany navzájem zřikají jakýchkoliv teritoriálních nároků.²⁰⁸ K ratifikaci smlouvy došlo až po podepsání Dohody o dobrém sousedství v říjnu 1991.²⁰⁹

3.2 Smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci

Smlouvu o dobrém sousedství a přátelské spolupráci (dále „Dohoda o dobrém sousedství“) podepsala SRN s Polskem v červenci 1991, s ČSFR 27. února 1992 a podobnou smlouvu podepsalo Německo v únoru 1992 i s Maďarskem. V některých bodech se smlouvy liší, avšak všechny obsahují uznání suverenity a teritoriální integrity států a závazání se k mírovému uspořádání v Evropě a dále konkrétně formulují různé úrovně, ve kterých se má odehrávat budoucí bilaterální spolupráce, ať už je to politika, bezpečnostní otázky, kultura, vzdělání nebo ochrana a péče o památky. Dohoda mezi Polskem a Německem také zavádí pravidelné konzultace na těchto úrovních (a také setkávání mezi mládeží, nadacemi, církví apod.) a spolupráci v příhraničních regionech. Důležitou součástí je také vyjádření německé strany, že bude podporovat integraci zemí do evropských společenství, později Evropské unie.²¹⁰

Polsko-německá smlouva o dobrém sousedství se skládá z preambule a 38 článků. Vzhledem k tomu, že formulaci o utrpení války a utrpení vyhnaných Němců obsahuje už smlouva o polsko-německé hranici, vyjadřuje preambule snahu uzavřít kapitoly minulosti plné utrpení, a naopak chce navázat na pozitivní tradici předválečně polsko-německé spolupráce a na kulturní kontakty. Dále se v preambuli objevuje formulace o společné snaze vytvořit dlouhodobé evropské mírové uspořádání, kterého má být dosaženo skrze usmíření a Německo se zároveň zavazuje podporovat integraci Polska do evropských institucí a také má být prohloubena ekonomická spolupráce²¹¹

²⁰⁸ „Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über die Bestätigung der zwischen ihnen bestehenden Grenzen vom 14. November 1990“, Oficiální stránky německého velvyslanectví v Polsku, <https://polen.diplo.de/blob/478920/e168a1461147fd390b8a3ce739486a2c/vertrag-grenze-1990-data.pdf> (navštíveno 25.6.2018).

²⁰⁹ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 284.

²¹⁰ Ann L. Phillips, „The politics of reconciliation“, 75.

²¹¹ „Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit vom 17. Juni 1991“, dostupná z oficiálních stránek německé spolkové vlády <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/vertrag-zwischen-der-bundesrepublik-deutschland-und-der-republik-polen-ueber-gute-nachbarschaft-und-freundschaftliche-zusammenarbeit-786742> (navštíveno 20.6.2018).

Důležitým bodem smlouvy jsou národnostní menšiny. Ve druhém článku smlouvy jsou popsány jako „mosty mezi oběma národy“. Jako příslušník národnostní menšiny se rozumí polský občan, který má německé kořeny, anebo se hlásí k německé řeči, kultuře nebo tradici a stejná definice platí pro německé občany, hlásící se k polské kultuře. V článku 20, 21 a 22 jsou pak specifikována práva německé menšiny v Polsku a také okruhu osob, hlásících se k polské kultuře v Německu, o kterých se ale smlouva nevyjadřuje explicitně jako o autochtonní menšině.²¹²

Problematika práv okruhu osob polské národnosti na území Německa je totiž poněkud komplikovaným tématem. Obyvatelé s polskými kořeny, mluvící polsky, se na území Pruska a později Německé říše vyskytovali od doby dělení Polska na konci 18. století, část z nich se před druhou světovou válkou přesunula do průmyslových oblastí Německa, například do Porúří. Další skupina obyvatel Polska se do Německa dostala jako oběti nucených prací během války a ti, kteří přežili, zůstali i po válce v jedné ze čtyř zón, spravovaných Spojenci. Další skupina, která se přesunula do Německa z Polska od 50. až do 90. let byla skupina obyvatel, žijících na dříve německém, nyní polském území. Tito lidé měli tedy německé kořeny a měli nárok na německé občanství, ale vyrůstali v Polsku a často například neuměli německy. A další skupinou byli také Poláci, kteří do Německa emigrovali před komunistickým režimem. Poláci v Německu, kteří jsou druhou největší národnostní skupinou v Německu (žije zde téměř 877 tisíc Poláků²¹³) jsou tedy velmi heterogenní skupinou obyvatel a jen část z nich může prokázat, že má v Německu dlouholeté kořeny (jedním z kritérií pro uznání statutu menšiny je, že se skupina obyvatel má historickou tradici "Die Angehörigen der Minderheit sind sie traditionell in Deutschland heimisch."²¹⁴). Z výše zmíněného vyplývá, že získání statutu menšiny je pro okruh osob s polskými kořeny těžce dosažitelný, protože nesplňují kritéria pro získání statutu menšiny.²¹⁵

²¹² Ibid.

²¹³ Podle údajů Centrálního registru cizinců bylo v roce 2017 na území SRN téměř 877 tisíc obyvatel polské národnosti. „Ausländerzentralregister“, Stránky Spolkového statistického úřadu, <https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Methode/n/Auslaenderzentralregister.html> (navštíveno 27.10.2018).

²¹⁴ „Kriterien für die Anerkennung nationaler Minderheiten“, Oficiální stránky německého Spolkového sněmu, <https://www.bundestag.de/blob/418438/81e43b425de854eda21f13759f9c3f5b/wd-3-067-09-pdf-data.pdf> (navštíveno 30.10.2018), 3.

²¹⁵ „Unsichtbar? Polinnen und Polen in Deutschland – die zweitgrößte Zuwanderergruppe“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/kurzdosiers/256398/polnische-diaspora> (navštíveno 30.10.2018). Kritéria viz. „Kriterien für die Anerkennung nationaler Minderheiten“, 3.

Ve třetím článku se obě země zavazují k pravidelným konzultacím na úrovni šéfů vlád nejméně jednou ročně, stejně tak na úrovni ministrů zahraničí a pravidelně se mají setkávat i ministři obrany. V osmém článku se německá strana zavazuje podporovat začlenění Polska do evropských společenství jak politicky, tak ekonomicky. Článek 9 se věnuje ekonomické spolupráci a pomoci Polsku vytvořit sociálně-tržní hospodářský systém. V článcích 12 a 13 se obě strany zavazují vybudovat spolupráci mezi regiony, městy, obcemi, především v příhraničních regionech, která má za cíl vybudovat spolupráci obou zemí „od spodu“ tedy spojovat obyvatele obou zemí. Právě v rámci této spolupráce vzniklo mnoho přeshraničních projektů, vytvoření euroregionů a partnerství měst a obcí.²¹⁶

V článku 28 se obě strany zavazují starat se o kulturní památky a místa paměti historicky spojená s druhým státem. Dále je v článku 30 uvedeno zřízení německo-polské organizace pro výměnu mládeže (po vzoru této francouzsko-německé organizace), tak aby se mohli poznávat a setkávat mladí lidé obou zemí.²¹⁷

Aby obě vlády předešly protestům a kritice, že smlouva neobsahuje článek o odškodnění pro polské oběti nacistického režimu, shodly se obě strany na zřízení *Nadace pro polsko-německé smíření*. Ta měla za úkol pomáhat a finančně podporovat oběti nacistického režimu a tím i vyhovět požadavkům polské strany na to, aby bylo ve smlouvě uvedeno téma odškodnění nacistických obětí.²¹⁸

3.3 Leadership a symbolická gesta

Součástí polsko-německých vztahů v 90. letech byla také symbolická gesta státníků z obou zemí, která připomínala společnou minulost a motivovala k budoucím společným aktivitám. Například Klaus Bachmann²¹⁹ ale kritizuje, že tato gesta nenásledovaly žádné konkrétní činy a byla tedy celkově plytká. Lily Gardner Feldman nebo Dieter Bingen je ale považují za důležitá; za stvrzení toho, co bylo ve vzájemných

²¹⁶ „Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit vom 17. Juni 1991“. Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 296.

²¹⁷ „Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit vom 17. Juni 1991“.

²¹⁸ Bingen, „Die Polenpolitik der Bonner Republik“, 304.

²¹⁹ Klaus Bachmann, „Versöhnungskitsch nach 10 Jahren – was davon übrig blieb“, in *Erinnerungskultur und Versöhnungskitsch*, ed. Hans-Henning Hahn, Heidi Hein-Kirchner a Anna Kochanowska-Nieborak (Marburg: Herder-Institut Verlag, 2008), 21–32.

vztazích dosaženo a připomenutí pro politické reprezentanty, že je potřeba v této práci pokračovat.²²⁰

Už v roce 1990 navštívil Polsko jako první německý prezident (při své poslední prezidentské oficiální a podle jeho slov nejdůležitější cestě) Richard von Weizsäcker. Německý prezident během své návštěvy ujistil polskou stranu o budoucím uznání hranice na Odře a Nise, navštívil Westerplatte a pomník obětem Varšavského povstání, o jeho návštěvě se ale nepsalo téměř v žádných médiích, takže ve společnosti nevzbudila nijak velký ohlas.²²¹

V roce 1994 navštívil Varšavu při příležitosti uplynutí 50 let od Varšavského povstání prezident Roman Herzog. Při této návštěvě chtěl pokračovat ve snaze prezidentů, kancléřů nebo představitelů církve o vzájemné smíření a odpuštění. Jako první prezident se slovy „Prosím o odpuštění za to, co vám bylo způsobeno Němci.“²²² prosil ve svém projevu o odpuštění za zločiny nacismu.²²³

Ministr pro zahraniční otázky Wladyslaw Bartoszewski byl pozván prezidentkou spolkového sněmu Ritou Süsmuth, aby vystoupil v roce 1995 před spolkovým sněmem u příležitosti 50. výročí konce druhé světové války. Ve své řeči, která se stala jedním z nejznámějších gest polsko-německého smíření, vzpomněl události a oběti druhé světové války, ale také německé oběti a vyhnané, tematizoval poválečný vývoj polsko-německých vztahů a mj. zdůraznil potřebu prohlubovat polsko-německé vztahy.²²⁴

Dalšími symbolickými gesty byla řeč kancléře Kohla v polském Sejmu v červnu 1995, v roce 2004 řeč prezidenta Johannese Raua před polským parlamentem a jeho návštěva Westerplatte, první zahraniční návštěva Horsta Köhlera v úřadu prezidenta ve

²²⁰ Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft“, 27. Přehled symbolických událostí srov. Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 217-218.

²²¹ Helga Hirsch, „Durchbruch zu neuem Verständnis?“, *Die Zeit online*, <https://www.zeit.de/1990/20/durchbruch-zu-neuem-verstaendnis> (navštíveno 30.10.2018).

²²² V německém znění „Ich bitte um Vergebung für das, was ihnen von Deutschen angetan worden ist.“ „Ansprache von Bundespräsident Roman Herzog anlässlich des Gedenkens an den 50. Jahrestag des Warschauer Aufstandes in Warschau“, Oficiální stránky úřadu Spolkového prezidenta, http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Roman-Herzog/Reden/1994/08/19940801_Rede.html (navštíveno 30.10.2018).

²²³ Michael Jochum, „Ich bitte um Vergebung“, *Die Zeit online*, https://www.zeit.de/2000/07/Ich_bitte_um_Vergabung/komplettansicht?print (navštíveno 30.10.2018). „Ansprache von Bundespräsident Roman Herzog“.

²²⁴ „Wladyslaw Bartoszewski (28.04.1995)“, Oficiální stránky německého Spolkového sněmu, <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/gastredner/bartoszewski/bartoszewski/197062> (navštíveno 2.1.2019).

stejném roce a také řeč Gerharda Schrödera v srpnu 2004 k příležitosti výročí Varšavského povstání.²²⁵

3.4 Polsko-německé instituce

Jak bylo zmíněno, Německo se v osmém článku „Dohody o dobrém sousedství“ zavázalo podporovat Polsko při vstupu do EU, německá vláda si totiž byla vědoma toho, že se některé státy a mezi nimi i Polsko obávají role znovusjednoceného Německa a mělo za cíl, aby nejen se svými sousedními státy mělo stabilní vztahy. I z tohoto přesvědčení vychází zahraničně politická strategie Německa začlenit evropské státy do multilaterálních struktur a vyjednávat prostřednictvím institucí, kde budou všechny státy spravedlivě zastoupeny. Stejně tak Německo podporovalo vstup Polska do NATO (společná vojenská cvičení obou zemí se konala už i před ním).²²⁶

Z „Dohody o dobrém sousedství“ vyplývalo založení několika bilaterálních institucí. Významnou polsko-německou institucí byla zmíněná *Nadace pro polsko-německé smíření* ve Varšavě, skrze kterou Německo vyplatilo obětem nacistického režimu během let 1992 a 1993 500 milionů marek (nárok na vyplacení peněz vzneslo od roku 1992 do roku 2004 584.745 obětí nebo jejich potomků).²²⁷ Na základě této dohody byla v roce 1991 založena také *Nadace polsko-německé spolupráce*, která byla financována místo splacení tzv. Jumbo půjček, které poskytla SRN Polsku v roce 1975. Polsko totiž nemuselo půjčenou sumu vracet zpět, část mu byla odpuštěna a druhou část převedlo do fondu zmíněné nadace, která podporovala polsko-německé projekty. Těmito projekty bylo myšleno vybudování polsko-německých míst setkání, projekty rozšiřující povědomí o řeči a kultuře sousední země, spolupráce ve vědě, literatuře a v umění a mezi

²²⁵ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 216-219.

²²⁶ Německo (jako hlavní přispěvatel do fondu) pomáhalo v 90. letech Polsku také ekonomicky, skrze iniciativu PHARE, která měla pomoci polské ekonomice s hospodářskou transformací a také skrze zintenzivnění obchodu mezi oběma státy, (v polovině 90. let bylo Německo největším zahraničním investorem v Polsku). Pro koordinaci vzájemné spolupráce byla zřízena polsko-německá mezivládní komise, která měla kromě koordinace také určovat směřování regionální a přeshraniční spolupráce (v oblasti ochrany životního prostředí, infrastruktury, vzdělávacích projektů apod.). „Deutsch-Polnische Regierungskommission für regionale und grenznahe Zusammenarbeit“, Oficiální stránky Velvyslanectví Polské republiky v SRN, https://berlin.msz.gov.pl/de/c/MOBILE/bilaterale_zusammenarbeit/deplbeziehungen/institutionen/deutsch_polnische_regierungskommission_fur_regionale_und_grenznahe_zusammenarbeit (navštíveno 30.10.2018). He, „The search for reconciliation“, 96-97.

²²⁷ V roce 1998 Schröderova vláda prosadila také kompenzaci pro oběti nucených prací z evropských zemí a později také pro oběti lékařských experimentů. „Polnisch-Deutsche Aussöhnung“, Auszahlungen der humanitären Hilfe an besonders schwer verfolgte Opfer des nationalsozialistischen Regimes“, Oficiální stránka nadace Stiftung, http://www.fpnpl/wyplaty/robotnicy_de.php (navštíveno 9.12.2018). He, „The search for reconciliation“, 103.

univerzitami. K navázání kontaktu a výměně názorů a perspektiv mělo a má sloužit také *Polsko-německé fórum*, které se koná jednou za dva roky a kde se sejdou politici, akademici, publicisté a odborníci na různá témata z obou zemí k diskuzi o společných otázkách.²²⁸

Ve své činnosti pokračovala také tzv. učebnicová komise, která se zabývala nově nejen polsko-německými tématy. Historici se mohli scházet také v rámci iniciativy *Německého historického Institutu ve Varšavě*. Ten byl založen v roce 1993 jako součást sítě německých institutů v EU, Rusku a USA a dalších tří institutů mimo Evropu. Tyto německé instituty spadají pod nadaci Maxe Webera, financovanou německým ministerstvem pro školství a vědu, která zřizuje tato humanitně zaměřená vědecká pracoviště. Hlavní náplní činnosti institutu je v rámci různých projektů odborné zkoumání polské historie a polsko-německých vztahů v evropském i v celosvětovém kontextu a podporuje spolupráci polských, německých, ale i středoevropských a východoevropských vědců.²²⁹

Další významným vědeckým pracovištěm je v předchozí kapitole již zmíněný *Deutsches Polen-Institut* v Darmstadtu, který pokračoval ve své činnosti i po znovusjednocení a který pravidelně vydává vedle jiných publikací tzv. *Polen-Analysen*, tedy analýzy na různá témata, týkající se polské společnosti a politiky.²³⁰

Důležitou institucí je také *Institut Zachodni* v Poznani, který byl založen v roce 1944, pod vedením Zygmunta Wojciechowského, profesora univerzity v Poznani. Tento institut se už od svého založení zabývá Německem a polsko-německými vztahy. V institutu pracují odborníci na ekonomii, politologii, historii, právo nebo sociologii, kteří se zabývají zmíněnými tématy ve spojitosti s Německem a také západoevropskými a severoevropskými zeměmi a mj. také polsko-německými vztahy. Někteří z pracovníků institutu byli součástí i zmíněné polsko-německé učebnicové komise anebo třeba polsko-německého diskusního fóra. Institut pořádá konference, má vlastní vydavatelství a rozsáhlou knihovnu.²³¹

²²⁸ „Satzung“, Oficiální stránky Nadace polsko-německé spolupráce, <http://sdpz.org/die-stiftung/satzung> (navštíveno 6.12.2018).

²²⁹ "Leitziel" Oficiální stránka Německého historického institutu ve Varšavě, <http://www.dhi.waw.pl/institut/leitziel.html> (navštíveno 9.12.2018).

²³⁰ „Geschichte“, Oficiální stránky polsko-německé učebnicové komise, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/de/geschichte.html> (navštíveno 9.12.2018).

²³¹ „O Instytucie“, Oficiální stránky Institutu Zachodního v Poznani, <https://www.iz.poznan.pl/o-instytucie/historia> (navštíveno 1.12.2018).

V roce 1994 byla založena nadace *Mezinárodní dům setkání mládeže v Osvětimi/Auschwitz*, která je financovaná skrze město Osvětim a Aktion Sühnezeichen Friedensdienste v Berlíně a která má za cíl prostřednictvím workshopů, seminářů nebo výstav vzdělávat mládež, ale i například pedagogy z Polska a Německa, ale i z jiných států o polsko-německé historii a o historii tohoto místa.²³²

Podobná nadace, později *Mezinárodní místo setkání v Kreisau*, zaměřené ale konkrétněji na polsko-německé smíření vznikla v červnu 1990 v Kreisau (používáno v němčině) nebo v Krzyżowé (používáno v polštině), tedy místě, které bylo sídlem protinacistického odboje a tzv. Kreisavského kroužku a také místě, kde byla celebrována v listopadu 1989 bohoslužba během setkání Tadeusze Mazowieckého a Helmuta Kohla. Činnost nadace byla financována z nadačního fondu, který vznikl odpuštěním polských dluhů vůči Německu a který byl spravován Nadací polsko-německé spolupráce. Místo setkávání nejen mládeže, ale i akademiků z obou zemí fungovalo provizorně už od roku 1994, slavnostně otevřeno bylo v roce 1998.²³³

Důležitou institucí, která přispívala ke smíření obou států tím, že zprostředkovávala výměny německé a polské mládeže byla *Organizace pro výměnu polsko-německé mládeže (Deutsch-Polnisches Jugendwerk)*, založené na základě Dohody o dobrém sousedství v roce 1991. Tato organizace byla financována oběma vládami a jejich programů se zúčastňoval vždy stejný počet Němců i Poláků. Kromě společného vzpomínání na minulost, bylo a je náplní setkání seznámení se s kulturou, jazykem nebo náboženstvím sousední země. Pro studenty vysokých škol a zástupce akademické obce slouží pak v Polsku Německé centrum pro akademickou výměnu ve Varšavě (*Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD*).²³⁴

Dalšími důležitými polsko-německými institucemi jsou *německé nadace politických stran*, které otevřely své kanceláře v Polsku po roce 1989 a stejně tak *Goethe-Institut* v Krakově a ve Varšavě, aktivní v oblasti kultury. Protipólem Goethe-Institutů je v Berlíně, Düsseldorfu a Lipsku v oblasti kultury činný *Polský institut*. V oblasti hospodářství působí v *Polsko-Německo-polská obchodní komora*.²³⁵

²³² "Über die Stiftung", Oficiální stránky nadace, <http://www.mdsml.pl/de/stiftung/ueber-die-stiftung> (navštíveno 9.12.2018).

²³³ "Geschichte der Stiftung", oficiální stránky nadace <http://www.krzyzowa.org.pl/de/o-fundacji-2/historia-fundacji-2#die-berliner-erklarung> (navštíveno 9.12.2018).

²³⁴ „Deutsch-Polnisches Jugendwerk“, Oficiální stránky organizace, <https://www.dpjw.org/> a „DAAD Polen“, Oficiální stránky DAAD v Polsku, <https://www.daad.pl/de/> (obojí navštíveno 9.12.2018).

²³⁵ „Deutsch-polnische Institutionen in Polen“, Oficiální stránky německého velvyslanectví v Polsku, <https://polen.diplo.de/pl-de/02-themen/02-1-willkommen-in-polen/05-polnische-institutionen> (navštíveno

Další institucí je *Dům polsko-německé spolupráce* (Haus der deutsch-polnischen Zusammenarbeit), který byl slavnostně otevřen v únoru 1998 v polských Gliwicích za přítomnosti spolkového prezidenta Herzoga. Tato polsko-německá organizace se mj. i z toho důvodu, že se nachází ve Slezsku zaměřuje na téma polské a německé menšiny a na projekty pro mládež.²³⁶

Nadace Paměť a mír (německy Stiftung "Gedenken und Frieden") je suborganizací německé organizace Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (Sdružení pečující o pomníky německých padlých vojáků), která má téměř stoletou tradici a jejíž činností je péče o hroby padlých německých vojáků z obou světových válek a připomínání si jejich obětí. Zmíněná suborganizace existuje od roku 2001 a mimo péči o hroby pořádá také vzdělávací semináře pro mládež na téma zachování míru ve světě.²³⁷

Zásluhy o polsko-německé vztahy oceňuje *Polsko-německá cena* (Deutsch-Polnischer Preis), která je udělována německou a polskou vládou podle článku 35 Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci. Laureáty ceny vybírá pětičlenná komise, kterou jmenují ministři zahraničí obou zemí, kteří pak cenu společně udělují.²³⁸

3.5 Historie

Z hlediska vyrovnání se s historií bylo na začátku 90. let pro Německo výzvou sjednotit povědomí o německé historii na západě a na východě, kde poválečná debata o nacismu v Německu pod vlivem socialistické ideologie probíhala zcela v jiném duchu. Objevilo se několik nacionalistických skupin, jejich vliv byl ale poměrně malý. Různé nevládní organizace začali pořádat semináře pro studenty v památnících bývalých koncentračních táborů v bývalé NDR. Oficiální připomínání obětí nacismu probíhalo ale v celém Německu, Spolkový sněm ustanovil 27. leden *Dnem vzpomínek na oběti nacismu a genocidy*. Objevila se také otázka role běžných německých občanů v nacistickém Německu a otázka jejich individuální viny²³⁹. Dalšími událostmi, formujícími debatu o

9.12.2018). "Polnische Institute in Deutschland", Oficiální stránky polského velvyslanectví v Německu, https://berlin.msz.gov.pl/de/botschaft/polnische_institute_in_deutschland_121/ (navštíveno 9.12.2018).

²³⁶ „Dom Współpracy polsko-Niemieckiej“, Oficiální stránky organizace, <http://www.haus.pl/de/allgemeine.html> (navštíveno 9.12.2018).

²³⁷ „Die Stiftung“, Oficiální stránky nadace Gedenken und Frieden, <https://www.gedenkenundfrieden.de/organisation/die-stiftung.html> (navštíveno 9.12.2018).

²³⁸ „Deutsch-Polnischer Preis“, Oficiální stránky polského velvyslanectví v Německu, https://berlin.msz.gov.pl/de/bilaterale_zusammenarbeit/deplbeziehungen/institutionen/deutsch_polnischer_preis;jsessionid=DFA5771D807BF469675EEBD7C2941141.cmsap1p (navštíveno 9.12.2018).

²³⁹ V roce 1996 vyšla známá kniha Daniela Goldhagena „Hitlerovi ochotní katani: Obyčejní Němci a holokaust“, která vyvolala debatu široké veřejnosti. Daniel Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York: Vintage Books, 1996).

vyrovnání se s nacistickou minulostí způsobila výstava věnovaná zločinům vojáků Wehrmachtu, vytvořená v roce 1995, anebo debata o výstavbě pomníku židovským obětem holokaustu v Evropě.²⁴⁰ V tomto ohledu byla významným směřujícím gestem řeč prezidenta Herzoga, který při výročí Varšavského povstání v srpnu 1994 prosil o odpuštění a obdivoval hrdiny povstání, což vyvolalo mezi Poláky nadšené reakce.²⁴¹ Je důležité si uvědomit základní rysy vnímání vlastní historie u Poláků, které bylo (a doposud u mnoha je) ovlivněno několika faktory – Polsko v historii několikrát bojovalo za svou nezávislost, na 120 let dokonce úplně zmizelo z mapy a posléze bylo napadeno Sovětským svazem i nacistickým Německem – nejen tyto události pomohly komunistické vládě podporovat svou interpretaci historie a formu patriotismu. Svou důležitou roli v interpretaci historie hrála i katolická církev, která také působila identitotvorně.²⁴²

S nástupem demokratického režimu v Polsku se začala formovat i „nová“ národní identita, podpořená i snahou o novou interpretaci historie. Reforma ve vyučování historie, ukončení cenzury a privatizace hlavní instituce, která kontrolovala publikace a také sestavení komise historiků s různými pohledy na polskou historii – to byly první kroky nové polské vlády a ministerstva školství, které vedly k reformám. Byl založen Institut národní paměti, který se začal zabývat studováním zločinů nacistického a komunistického režimu, ale vzniklo i mnoho nevládních organizací. Kromě toho, že reformy měly oprostít vzdělávací systém od zkresleného pohledu na historii, měly také tematizovat historii Polska ve vztahu k Sovětskému svazu a také polsko-židovské vztahy a více se věnovat tématu holokaustu. Velmi debatovanou událostí se v tomto kontextu stal tzv. masakr v Jedwabném (v červenci 1941), za který se Lech Walesa omluvil při své návštěvě Izraele v roce 1991 a později se omlouval také prezident Kwasniewski. Tato debata změnila pohled na Poláky pouze jako na oběti nacismu.²⁴³

Téma odsunu Němců bylo v období komunismu interpretováno tak, aby nebyly tematizovány činy Poláků během odsunu a odsunutí Němci nebyli prezentováni jako bezbranní lidé, kteří z většiny nebyli osobně odpovědní za zločiny nacismu. Němci, kteří žili v západní části dnešního Polska byli viděni jako „dočasní kolonisté“ a byli vyhnáni

²⁴⁰ He, „The search for reconciliation“, 100-102.

²⁴¹ Tony Braber, „Herzog begs Poles' forgiveness over 1944 Warsaw atrocities: Lech Walesa has stirred bitter memories by inviting Russians and Germans to help commemorate the uprising in Poland's capital“, *The Independent*, 2.8.1994, <https://www.independent.co.uk/news/world/herzog-begs-oles-forgiveness-over-1944-warsaw-atrocities-lech-walesa-has-stirred-bitter-memories-by-1380880.html> (navštíveno 1.12.2018).

²⁴² Krzysztof Ruchniewicz, „Die polnische Geschichtspolitik nach 1989“, in *Polen-Analysen 20/07* (2007): 3, <http://www.laender-analysen.de/polen/pdf/PolenAnalysen20.pdf> (navštíveno 27.10.2018).

²⁴³ He, „The search for reconciliation“, 103. Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 81.

z oblastí, které dříve byli údajně piastovské a polské. Po roce 1989 vyšlo mnoho publikací na toto téma, v rámci odborného diskurzu v Polsku se ale nedá hovořit o nějakém převažujícím názoru na odsun Němců. Vnímání odsunu jako „oprávněného kroku“ převažovalo ještě dlouho po roce 1989 a ovlivnilo například i spor ohledně výstavby Centra proti vyhánění v Berlíně. Například bratři Kaczynští tyto představy o nebezpečí ze strany vyhnanců během své vlády nijak nevyvraceli, dokonce je sdíleli a do jisté míry podporovali.²⁴⁴

4 Případová studie: Polsko-německé vztahy v období vlády PiS (2005-2007)

I když se tato diplomová práce zaměřuje na období mezi lety 2005-2007 jako na první porevoluční větší „zatěžkávací zkoušku“ pro polsko-německé vztahy, je třeba poukázat i na vývoj před rokem 2005, kdy se objevily některé sporné otázky, které byly následně tématem pro vládu PiS a CDU/CSU a SPD. Podle Dietera Bingena se zárodek nedůvěry ve vzájemných vztazích objevil už v roce 1998 s nástupem červeno-zelené koalice a v Polsku se změnou středně pravicové vlády na levicovější v roce 2001 (volby tehdy vyhrála strana „Svaz demokratické levice“ a utvořila koalici s Polskou lidovou stranou).²⁴⁵

Pozvolný proces, který vedl ke vzájemnému odcizení, začal už po odchodu Helmuta Kohla z funkce Spolkového kancléře. Polsko chtělo zaujmout roli sebevědomého hráče, člena EU a NATO, být Německu rovnocenným partnerem, ale jak Německo, tak Polsko se ukázalo jako nepřipravené na zahraničně-politické a bezpečnostní otázky, které na přelomu tisíciletí vyvstaly (terorismus, téma Ústavy pro Evropu, a také diskuze o historických otázkách – odsunu Němců, téma Poláci a Jedwabne apod.).²⁴⁶

Nástup vlády SPD v čele s Gerhardem Schröderem a s ministrem zahraničí Joschkou Fischerem zapůsobil na vzájemné vztahy pozitivně a oba představitelé

²⁴⁴ V roce 2004 se 69 % dotázaných Poláků vyjádřilo, že vyhánění Němců bylo oprávněným krokem, 14 % že neoprávněným. Přesto, že jak se ukázalo v roce 2003, 57 % Poláků se domnívalo, že Němci byli oběťmi války stejně jako Poláci nebo Židé. Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 82-83.

²⁴⁵ „Wybory do Sejmu: wyniki głosowania na listy komitetów wyborczych w skali kraju“, Oficiální stránky Państwowa komisja Wyborcza, <http://wybory2001.pkw.gov.pl/glowna.html> (navštíveno 26.06.2018)

²⁴⁶ Klaus Ziemer, „Poland and Germany: What Past, What Future?“ *The Polish Quarterly of International Affairs* 1, (2005): 60, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=245895> (navštíveno 1.12.2018). Basil Kerski, „Polen“, 411-412. Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft“, 29.

vzbuzovali u polských partnerů důvěru, německá vláda pokračovala v podpoře vstupu Polska do NATO a EU, ale po naplnění těchto cílů vzájemná vstřícnost poněkud opadla. Na začátku nového tisíciletí se objevily názory, že se v polsko-německých vztazích jedná často pouze o zmíněný kýč smíření²⁴⁷ a že mezi oběma státy jsou jen povrchní vazby, a také, že Německo nevnímá Polsko jako důležitého partnera a Polsko má v Německu stále image „chudého souseda“. A i když plánů na prohlubování spolupráce bylo mnoho, a smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci obsahovala mnoho témat, v mnoha otázkách k intenzivnější spolupráci nedocházelo, a naopak docházelo k nepříjemným nedorozuměním, např. vnímání historie nebo v pohledu na mezinárodní konflikty nebo na reformu Evropské unie.²⁴⁸

Ve spojení s Iráckou krizí v letech 2002 a 2003 se ukázaly rozdíly zejména ve vnímání bezpečnostní politiky. Polská strana podporovala preventivní válku proti terorismu a chtěla si udržet dobré vztahy se Spojenými státy, které byly pro Polsko dlouhodobě důležité a v otázkách bezpečnostní politiky se obě strany shodovaly, ve společnosti převládala také celkově proamerická nálada.²⁴⁹ Zároveň se objevila nedůvěra vůči německé a francouzské vizi evropské politiky a politice vůči USA a také vůči soudržnosti s Ruskem a Čínou. Irácká krize a rozdílné pohledy na to, zda intervenovat přispěla k odcizení obou partnerů a také k odcizení v rámci vybudovaného Výmarského trojúhelníku.²⁵⁰

Rozdílné názory a krize způsobená mj. rozdílným pohledem na tento konflikt se projevila i při vyjednávání o Ústavě pro Evropu, kterou státy EU a také čekatelské státy projednávaly už v průběhu roku 2002 (celkově nakonec bez úspěchu a také bez

²⁴⁷ Německy *Versöhnungskitsch*, tento pojem používá mj. politolog Klaus Bachmann a myslí tím gesta, která se v polsko-německých vztazích nesly v duchu smíření, byly motivovány myšlenkou smíření, avšak nevedly k žádným konkrétním činům a zůstaly tak poněkud „prázdnými“, více také v publikaci Hans Henning Hahn, Heidi Hein-Kircher a Anna Kochanowska-Nieborak, *Erinnerungskultur und Versöhnungskitsch* (Marburg: Herder-Institut Verlag, 2008).

²⁴⁸ Kontroverze vzbudila také rezoluce, která byla schválena jako reakce na činnost v Německu nevýznamného spolku sudetských Němců. 10. září 2004 polský sejm schválil rezoluci, která vyzývala německou vládu k jednání o reparacích, polská vláda ji však odmítla, přesto byla otázka vzájemných reparací opět diskutována.) Klaus Ziemer, „Poland and Germany: What Past, What Future?“, 60. Basil Kerski, „Polen“, 411-412. Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft“, str. 29.

²⁴⁹ V roce 2002 podporovalo americké vedení v mezinárodních vztazích 64 % Poláků, což ale neznamená, že Poláci podporovali invazi do Iráku, podle Dietra Bingena byla společnost proti. Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft“, str. 30. „Analyse: Die polnische Amerikapolitik zwischen Irak- und Libyenkrieg“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/internationales/europa/polen/40926/analyse?p=all> (navštíveno 20.9.2018).

²⁵⁰ Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft“, 31. K pozici Polska vůči Irácké krizi např. viz., Jacek Lubecki, "Poland in Iraq. The politics of the decision." *The Polish Review* 50, č. 1 (2005): 73, <http://www.jstor.org/stable/25779521> (navštíveno 28.10.2018).

vzájemného porozumění mezi Polskem a Německem).²⁵¹ Už před východním rozšířením EU se v roce 2004 v rámci unie diskutovalo v akademických a politických kruzích o její budoucnosti a o budoucí Ústavě pro Evropu, na jejíž podobě se Polsko chtělo aktivně podílet. Dalšími výraznými spornými body byla společná evropská energetická politika a výstavba plynovodu Nord Stream a také odlišné vyrovnání se s historií a zpracování tématu odsunu Němců z Polska.²⁵²

Přesto byly polsko-německé vztahy po roce 1990 zakotveny v institucích a vybudovány na solidních základech, které měly být pevné i přes neshody v některých otázkách, ačkoliv vzájemnému partnerství podle Klause Ziemera scházela kvalita strategického partnerství, kterou mělo v 90. letech.²⁵³

4.1 Volby v Polsku 2005, volby v Německu 2005 a německo-polské vztahy

K pochopení kontextu zkoumané zatěžkávací zkoušky pro polsko-německé vztahy je zajisté relevantní stručně nastínit, jaké strany a jací političtí lídři ve zkoumaném období určovaly směřování zahraniční politiky a jak ji utvářeli.

V Německu byla po červeno-zelené koalici v čele s Gerhardem Schröderem na podzim 2005 zvolena jako nejsilnější strana CDU/CSU, která utvořila velkou koalici s SPD, kancléřkou byla zvolena Angela Merkel. Hlavními tématy voleb byla vnitropolitická témata jako snížení nezaměstnanosti a jiná sociální témata. CDU se ve svém programu vyhrazovala proti svým předchůdcům z SPD, i když se politické programy obou stran vlastně výrazně nelišily. SPD měla poměrně obtížnou pozici – musela totiž obhájit kroky předešlé vlády a reformy jako Hartz IV nebo program Agenda 2010, snažila se ale poukázat na úspěchy vlády Gerharda Schrödera. V čem se ale SPD a CDU lišily byla budoucí zahraniční politika. SPD chtěla pokračovat ve své sebevědomé politice prosazování německých zájmů, CDU byla zdrženlivější a chtěla se zaměřit na stabilizování vztahů s USA a Francií. K dalšímu rozšiřování EU se CDU na rozdíl od SPD stavila zdrženlivě a chtěla se spíše zaměřit na integraci nových členů. CDU měla za cíl přispět ke schválení Ústavy pro Evropu, včetně Charty lidských práv a také fungující zahraniční politiku EU. Ve svém programu se CDU vyjadřovala i k plánovanému Centru

²⁵¹ Basil Kerski, „Polen“, 412-414.

²⁵² Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty, 227-228, 232. Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft“, 31.

²⁵³ Klaus Ziemer, „Poland and Germany: What Past, What Future?“, 67.

proti vyhánění v Berlíně, jehož vznik podporovala. SPD také podporovala dokončení jednání o Ústavě pro Evropu a celkově měla za cíl sociálně orientovanou a akceschopnou EU.²⁵⁴

V Polsku došlo v roce 2005 jak k parlamentním volbám, tak k těm prezidentským. PiS přišla s originálním konceptem IV. republiky, tedy „projektem“ nového začátku a slibem reforem v mnoha oblastech. Termín IV. republika používali už bratři Kaczyńští ve své předvolební kampani, kdy se velmi kriticky vymezovali vůči vládám, spravujícím Polsko po roce 1989 (na které se bratři Kaczyńští podíleli jen krátce mezi lety 1991 a 1992). IV. republika měla tedy přinést změny ve všech oblastech a samozřejmě ovlivnila i zahraničně-politické směřování země.²⁵⁵ Důležitou oblastí byla sociální politika, kdy se PiS profilovala jako protipól k „egoistické“ liberální politice Občanské platformy, která se nezajímala o potřeby sociálně slabších. V těchto volbách se také formovalo jakési rozdělení voličů na městské, ty z venkovských oblastí, přičemž z Občanské platformy se stala spíše strana „městské střední třídy“, zatímco PiS sesbírala hlasy protestních voličů, obyvatel venkovských oblastí a také katolicky ovlivněných obyvatel.²⁵⁶

Co se týče evropské politiky, kritizovala sice PiS nedostatečně průbojný přístup předchozích vlád, avšak nijak neakcentovala kritiku Evropské unie, protože rok po vstupu do EU převažovalo mezi polským obyvatelstvem pozitivní vnímání celé EU. Stejně tak se PiS v předvolební kampani nevyjadřovala nijak negativně o Německu jako o partnerovi, zároveň ale Německo nezmiňovala jako strategického partnera pro Polsko. Podle průzkumů veřejného mínění se 60 % Poláků domnívalo, že Německo přispívá k dobré spolupráci v rámci EU. Vítězství PiS nad Občanskou platformou bylo jen těsné, jednání o koalici ale ztroskotala, a tak PiS vytvořila koalici společně s národně konzervativní a katolicky zaměřenou Ligou polských rodin a populistickou sociálně zaměřenou Samoobronou.²⁵⁷

²⁵⁴ Jochen Weichold a Horst Dietzel, „Bundestagswahl 2005 – Wahlprogramme der Parteien im Vergleich“, Rosa Luxemburg Stiftung, https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Themen/RLS-Autoren/Weichold/Wahlprogramme_der_Parteien.pdf (navštíveno 20.10.2018), str. 19-21.

²⁵⁵ Piotr Buras, „Die IV. Republik und Deutschland: Eine Anatomie des Misstrauens“, in *Polen-Analysen 03/06* (2006): 2, www.laender-analysen.de/polen/autorenindex.php (navštíveno 27.10.2018).

²⁵⁶ Kai-Olaf Lang, „Polens Demokratie in Gefahr? Die Kaczynski-Brüder an der Macht.“ in *Totalitarismus und Demokratie* 4, č. 1, (2007): 51-52, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-310942>.

²⁵⁷ Kai-Olaf Lang, „Polens Demokratie in Gefahr?“ 45,47,48-49. Strana Právo a spravedlnost se profilovala jako „eurorealistická strana“ a jejími prioritami bylo zajistit suverenitu Polska v zahraničně-politických otázkách v rámci EU. Program PiS pro volby 2005, viz „Program PiS 2005“, Oficiální stránka strany, <http://old.pis.org.pl/dokumenty.php?s=partia&idoc=3> (navštíveno 2.10.2018), 43.

Vláda, vedená nejdříve Kazimierzem Marcinkiewiczem a později Jaroslawem Kaczyńským, zahájila novou etapu ve vývoji Polské republiky. Po vzniku Polské republiky v roce 1989 bylo prakticky až do roku 2004 prioritou polské zahraniční politiky mít dobré vztahy s Německem, které bylo vnímáno jako klíčový partner, zasazující se o vstup Polska do mezinárodních organizací, především do NATO a do EU. Po vstupu Polska do EU v roce 2004 se priority zahraniční politiky změnily – nyní šlo o upevnění pozice Polska zejména v rámci EU a o hledání partnerů se stejnými zájmy. Partnerství s Německem, které bylo v 90. letech důležité, bylo nyní vnímáno jako poněkud povrchní a omezující se na obsah podepsaných dohod.²⁵⁸

Tato kritika výrazně zesílila právě s vládou PiS, která se vyhrazovala proti „slabé politice vůči Německu“ porevolučních polských vlád. Změny v polsko-německých vztazích byly ale do jisté míry způsobeny dlouhodobějším problémem asymetrie ve vztahu obou zemí. Basil Kerski tematizuje ve své kapitole o Polsku téma, které se objevuje i u jiných autorů (např. Jerzy Kranz²⁵⁹ nebo Piotr Buras²⁶⁰) a to, že Německo nebralo Polsko jako rovnocenného partnera, což způsobilo v Polsku určitou frustraci. I když se situace v 90. letech vyvíjela pozitivně, už se vstupem Polska do NATO v roce 1999 bylo zřejmé, že vzájemné vztahy nejsou tolik intenzivní a že se nejedná partnerství, které má hlubší politický a intelektuální obsah.²⁶¹

Podle Piotra Burase bylo právě toto „nerovné partnerství“ jednou z příčin mnoha nedorozumění, ke kterým došlo už před začátkem vlády PiS a která se právě za vlády PiS vyostřila. To se týkalo otázek zejm. vnímání historie – např. iniciativy německého Svazu vyhnanců (německy Bund der Vertriebenen, BdV), kterým v Německu nebyla věnována ze strany politických představitelů příliš velká pozornost, byly v Polsku vnímány jako tendence, týkající se vnímání historie v celém Německu, vyvolávající obavy z historického revizionismu. A dále také otázky Ústavy pro Evropu a plynovodu Nord Stream.²⁶²

²⁵⁸ Piotr Buras, „Die IV. Republik und Deutschland: Eine Anatomie des Misstrauens“, 2.

²⁵⁹ Jerzy Kranz, býv. německý velvyslanec v Berlíně (2001-2001) a autor několika publikací o polsko-německých vztazích. „Prof. Jerzy Kranz“, Oficiální stránky centra pro stosunki miedzynarodowe, <http://www.csm.org.pl/pl/team/76-associates/165-dr-hab-jerzy-kranz?highlight=WyJqZXJ6eSIsImtyYW56IiwiamVyenka3JhbnoiXQ==> (navštíveno 2.1.2019).

²⁶⁰ „Polen überschätzt die Bedeutung Deutschlands, Deutschland schätzt aber die Bedeutung Polens nicht“. Piotr Buras, „Die IV. Republik und Deutschland: Eine Anatomie des Misstrauens“, 4.

²⁶¹ Basil Kerski, „Polen“, 412. Piotr Buras, „Die IV. Republik und Deutschland: Eine Anatomie des Misstrauens“, 3-4.

²⁶² Piotr Buras, „Die IV. Republik und Deutschland: Eine Anatomie des Misstrauens“, 3-4.

Změny v polsko-německých vztazích a určitá nedůvěra souvisí i se změnami, které německá zahraniční politika a její směřování od 90. let prodělala. V německé zahraniční politice byla patrná kontinuita s politikou Spolkové republiky před sjednocením, a to díky tomu, že Německo bylo členem několika mezinárodních struktur (institucí a organizací), nicméně už před sjednocením bylo jasné, že se role Německa změní a že se s tím mezinárodní společenství bude muset vyrovnat.²⁶³

Velice stručně formulováno: Německo se posunulo do role „středně velkého evropského aktéra“, získalo větší mezinárodní zodpovědnost a také začalo intenzivněji prosazovat své vlastní národní zájmy. Po znovusjednocení Německa byla jeho zahraniční politika charakterizována stále podporou evropské integrace, multilateralismem a rozhodováním v rámci multilaterálních organizací jako EU nebo NATO (dále také respektováním lidských práv, mezinárodního práva a zákazem útočných válek). Německo stále splňovalo charakteristiku tzv. „civilní mocnosti“²⁶⁴, ve snaze mj. naplňovat očekávání svých partnerů se ale posunulo do role jednoho z evropských lídrů, jak odpovídá jeho velikosti i hospodářské síle a začalo se také chovat více tak, aby prosadilo i své zájmy.²⁶⁵

Výraznější změny přišly s vládou červeno-zelené koalice Gerharda Schrödera, v jejímž funkčním období došlo k několika změnám. Za jeho vlády „zahraniční politiky osvíceného vlastního zájmu“²⁶⁶ se prohloubilo partnerství Německa např. s Ruskem (plánování stavby Nord Streamu) nebo s Čínou, Gerhard Schröder se také intenzivně zasazoval o získání stálého křesla pro Německo v Bezpečnostní radě OSN. Německo se dostalo do pozice evropského lídra, s čím se pojila jistá míra odpovědnosti, otázkou bylo, zda chce německá zahraniční politika tuto roli přijmout (samo se na začátku nového tisíciletí potýkalo se svými vnitropolitickými problémy, německá ekonomická situace

²⁶³ Gunther Hellmann, Reinhard Wolf a Siegmund Schmidt, „Deutsche Außenpolitik in historischer und systematischer Perspektive“, in *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, eds. Siegmund Schmidt, Gunther Hellmann a Reinhard Wolf (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007), 34-35.

²⁶⁴ Nejznámějším autorem, který je spojen s tímto pojmem, je pravděpodobně Hans W. Maull viz např. Hanns W. Maull, „Deutschland als Zivilmacht“, in *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, eds. Siegmund Schmidt, Gunther Hellmann a Reinhard Wolf (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007), 73-84.

²⁶⁵ Jan Prášil a kol., *Zahraniční politika Německa na začátku 21. století* (Praha: Asociace pro mezinárodní otázky, 2011), 19-22, 26-31, https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2015/11/amo_zahranicni_politika_nemecka_web.pdf (navštíveno 2.11.2018). „Wymagające sąsiedztwo. Relacje polsko-niemieckie po 1990 roku“, Portal spraw zagranicznych, <http://www.psz.pl/117-polityka/wymagajace-sasiedztwo-relacje-polsko-niemieckie-po-1990-roku> (navštíveno 5.11.2018). Maull, „Deutschland als Zivilmacht“, 78.

²⁶⁶ Luděk Sefzig, předmluva ke knize *Zahraniční politika Německa na začátku 21. století* (Praha: Asociace pro mezinárodní otázky, 2011), 6.

utrpěla po sjednocení mnoho změn apod.). Kancléřka Angela Merkel byla v prosazování německých zájmů mírnější a snažila se spíše posilovat evropský multilateralismus tím, že iniciovala pořádání summitů s cílem mj. reformovat EU a celkově ji především hospodářsky i politicky stabilizovat, zahraniční politika velké koalice byla obecně zdrženlivější, ale zaměřující se například i na menší partnerské státy. Obecně se v zahraniční politice snažila kurz, nastavený předchozí vládě zmírnit, v něčem ale pokračovala – např. v posilování partnerství se zeměmi G8. Kontinuitu také představoval Frank Walter Steinmeier, ministr zahraničí, který byl již členem Schröderovy vlády.²⁶⁷

Hlavními cíli polské zahraniční politiky po roce 1990 bylo členství v NATO a v EU, což se podařilo dosáhnout ještě před nástupem vlády PiS. Po tom, co bylo těchto cílů dosaženo, mělo se podle PiS Polsko etablovat jako aktivní a asertivní člen, který prosazuje své zájmy. I když PiS přišla s ideou nové, IV. republiky, ze začátku udržovala v otázkách zahraniční politiky kontinuální směr, jak měla i v předvolebním programu, který měl představovat i dlouhodobý diplomat a nový ministr zahraničí Stefan Meller. Přesto na sebe změny nenechaly dlouho čekat, nejdříve došlo k personálním změnám tak, že byli „vyměněni“ diplomaté, pracující pro ministerstvo zahraničí po roce 1989 a nakonec i sám ministr. Na jeho místo pak nastoupila poněkud radikálnější Anna Fotyga, reprezentující euroskeptickou náladu v PiS.²⁶⁸

Pro vládu PiS bylo velmi důležité hájení polských zájmů v institucích EU a silné role Polska i navzdory některým etablovaným „dominantním“ státům (což byl poněkud nečekaný požadavek u v podstatě „nového“ státu EU). Pro Varšavu byla důležitým tématem také energetická bezpečnost, a tak se chtěla zasadit o vytvoření společné energetické politiky. Pro PiS bylo velké téma zpracování polské historie, a to se promítalo i do zahraniční politiky. Předchozí polské vlády nevnášely do bilaterálních vztahů historická témata, za což je PiS kritizovala a sama tematizovala ve vztahu k Německu polské ztráty ve druhé světové válce, jako by zapomněla na rekonciliační proces, který byl zahájen už v 60. letech.²⁶⁹

Jak už bylo zmíněno a jak se nezávisle na sobě shoduje několik autorů, největšími výzvami a tématy, která způsobily největší krizi v polsko-německých vztazích po roce

²⁶⁷ Jan Prášil a kol., Zahraniční politika Německa na začátku 21. století“, 19-22, 26.-31.; „Wymagające sąsiedztwo. Relacje polsko-niemieckie po 1990 roku“. Hellmann, Wolf a Schmidt, „Deutsche Außenpolitik“, 37-39.

²⁶⁸ Krzysztof Bobiński, „Polish Foreign Policy 2005–2007“, Institut Spraw Publicznych, 1-12, <http://www.isp.org.pl/> (navštíveno 20.9.2018).

²⁶⁹ Krzysztof Bobiński, „Polish Foreign Policy 2005–2007“, 6, 8-9.

1989 a po „zlatých časech“ v 90. letech, byla evropská ústava a později Lisabonská smlouva, téma odsunu Němců, reparací a zřízení Centra proti vyhánění v Berlíně a také plánovaná stavba plynovodu Nord Stream.²⁷⁰

4.2 Historie a Instituce

Období mezi lety 2005-2007 nebylo v polsko-německých vztazích jednoduchým, což se projevilo v několika oblastech. Co se týče institucí zůstala ale situace stabilní, dále docházelo k zavedeným setkáním na úrovni prezidentů, premiérů obou zemí, ministrů zahraničí a ministrů obrany, na kterých bylo zmiňováno pevné partnerství vytvořené v rámci procesu rekonciliace. Pod záštitou polského a německého prezidenta byl rok 2005-2006 dokonce vyhlášen polsko-německým rokem, jehož cílem bylo zapojit obyvatele obou států v oblasti vědy, kultury, občanského vzdělávání nebo hospodářství.²⁷¹

I když tomu možná navenek situace nenasvědčovala a v polsko-německých vztazích se objevily sporné otázky, probíhala spolupráce na úrovni institucí i nadále a došlo i k založení některých nových institucí. Evropská platforma solidarity a vzpomínání („European Solidarity and Remembrance Network“) vznikla v roce 2005 v podstatě jako reakce na diskusi o tom, jak vzpomínat události spojené s odsunem Němců po druhé světové válce. Rozporuplné vzpomínání na odsun v Německu a ve střeoevropských zemích vztahy střeoevropských států s Německem zatěžovalo, neustále vyvstávaly vzájemné stereotypy a předsudky, a proto vznikla právě tato mezinárodní politická iniciativa, která měla vytvořit platformu pro společnou diskusi.²⁷²

Činnost platformy nejdříve spočívala v pořádání workshopů, které měly podpořit historické zkoumání odsunu a také vzpomínání na tyto události, které by bylo přijatelné pro všechny strany. Po dvouleté diskusi mezi ministry kultury a historiky z Německa, ČR, Rakouska, ze Slovenska, Maďarska a Polska tak vznikla organizace zabývající se nejen tématem odsunu, ale obecně tématem války, totalitarismu a ideologiemi 20.století, které zapříčinily odsun, represe a utrpení. V únoru 2005 pak ministři kultury Německa,

²⁷⁰ Tato tři témata můžeme najít u následujících autorů: Basil Kerski, „Polen“, 405. Ireneusz Bil, „Die deutsch-polnischen Beziehungen. Probleme und Perspektiven“ *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik*, č. 3 (2010): 149-158. Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft“ nebo Anna Wolff-Poweska, která je spolu s Bingenem spoluautorkou knihy *Nachbarn auf Distanz: Polen und Deutsche 1998-2004* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005).

²⁷¹ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 240-241.

²⁷² „A brief history of ENRS“, Oficiální stránky platformy, <https://www.enrs.eu/en/a-brief-history-of-the-enrs> (navštíveno 10.12.2018).

Maďarska, Slovenska a Polska podepsali deklaraci zakládající tuto evropskou platformu s centrem ve Varšavě, zástupci ostatních států zasedli v poradních orgánech. Od svého vzniku platforma realizovala již přes 150 projektů (výstav, seminářů pro studenty a konferencí).²⁷³

Další institucí, která vznikla v období mezi lety 2005-2007 Historický ústav polské Akademie věd se sídlem v Berlíně byl založen v roce 2006 jako jedno jejích sedmi zahraničních pracovišť a jako jiné zmíněné instituce se zabývá historií polsko-německých vztahů v evropském kontextu a k tomuto tématu pořádá přednášky, vydává publikace a podporuje akademickou spolupráci na různých tematických projektech. Už od roku 2006 vede institut historik Robert Traba, který je jedním z editorů výjimečně obsáhlé pětidílné edice s názvem "Polsko-německá místa paměti", do které svými články přispělo 130 autorů z Německa a Polska.²⁷⁴

4.2.1 Kontroverze ohledně Centra proti vyhánění v Berlíně

Téma odsunu Němců z území poválečného Polska budilo dlouhodobě kontroverze v německé i v polské společnosti, ve vzájemných vztazích a v pohledu na aspekty této historické události nebylo jednoduché najít společný pohled; debata historiků a veřejnosti na toto téma před rokem 1989 v podstatě neprobíhala. Těmito aspekty jsou myšleny spory o počet vyhnaných, počet těch, kteří byli internováni v bývalých nacistických táborech, počet zemřelých během odsunu a obecně diskuse ohledně „oprávněnosti“ a okolnostech odsunu po Postupimské konferenci. Situace je již méně vyostřená, než byla např. na začátku 90. let, nicméně toto téma stále budí kontroverze. V Německu reprezentuje vyhnané Němce, jejich potomky nebo v tomto tématu zainteresované osoby Svaz vyhnanců (BdV), jehož činnost vzbuzovala a stále vzbuzuje znepokojení u mnoha Poláků, ale i Němců.²⁷⁵

Svaz vyhnanců vznikl v roce 1957 v SRN spojením dvou vyhnaneckých svazů a poměrně rychle získal politický vliv a legitimitu. Do 90. let se BdV v SRN mj. zasazoval o možnost vycestovat do SRN pro polské obyvatele s německými kořeny a jejich rodiny nebo o oficiální uznání německé menšiny polskou vládou. V 90. letech se svazu dostalo velké mediální pozornosti v souvislosti s válečnými konflikty v Jugoslávii, kdy svaz

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ „Profil“, Zentrum für historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften, <http://www.cbh.pan.pl/de/profil-0> (navštíveno 29.10.2018). „Was Polen und Deutsche verbindet“, *Deutschlandfunk Kultur*, 19.6.2018, https://www.deutschlandfunkkultur.de/historiker-robert-traba-was-polen-und-deutsche-verbundet.970.de.html?dram:article_id=420721 (navštíveno 29.10.2018).

²⁷⁵ Karl Cordell, „The Federation of expelees“, 106.

tematizoval paralely mezi útekem Němců po válce a útekem obyvatel balkánských zemí. Mezi jejich iniciativy patřila dále například snaha o revizi polsko-německé hranice v souvislosti se znovusjednocením nebo o vyjednání speciálního statutu pro Slezsko, kde žije většina Němců v Polsku a poté cca deset let trvající snaha vybudovat Centrum proti vyhánění v Berlíně.²⁷⁶

BdV sdružuje 16 svazů na úrovni spolkových zemí a 20 tzv. landsmanschaftů (s vlastní právní subjektivitou) a čtyři členské organizace, v čele svazu stojí tzv. spolkové shromáždění, kde jsou zastoupeni členové zmíněných organizací. Počet členů se liší podle zdrojů, německá tisková agentura DDP uvedla v roce 2010 počet 550 tisíc členů, rozhlasová stanice Deutschlandfunk uvedla, že přispěvatelů je pouze 100 tisíc, na webových stránkách svazu je uvedeno, že členů je cca 1,3 milionu, přičemž do se do toho počítají i členové suborganizací. Činnost svazu je financována z části spolkovou vládou a z části prostřednictvím darů od velkého a strukturovaného množství přispěvatelů, a také ze zisků z aktivit svazu. Členem BdV se může stát každý, koho osudy vyhnaných zajímají a souhlasí s Chartou vyhnaných.²⁷⁷

Kromě odlišné interpretace historického vnímání odsunu je další kontroverzní otázkou téma reparací a náhrady za majetek vyhnaných, přesto, že oficiálně byla tato otázka v polsko-německých vztazích vyřešena (ve smyslu, že otázka reparací nemá zatěžovat budoucí polsko-německé vztahy) a smluvně zakotvena. Členové některých vyhnaneckých spolků ve snaze rozpoutat debatu o navrácení majetku založili v roce 2000 organizaci Preußische Treuhand, která mj. neúspěšně usilovala o to, aby se tímto tématem zabýval Evropský soud pro lidská práva. Tato organizace a její činnost vzbudila vlnu znepokojených reakcí v Polsku, i když z německého pohledu se jednalo o marginální organizaci.²⁷⁸

²⁷⁶ „Vetribenverbände“, Lebendiges Museum Online, <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/geteiltes-deutschland-gruenderjahre/erinnerung-und-wiedergutmachung/vertriebenenverbaende.html> (navštíveno 29.10.2018). Karl Cordell, „The Federation of expelees“, 108-109, 111. „Charta der deutschen Heimatvertriebenen“, Oficiální stránky BdV, <http://www.bund-der-vertriebenen.de/charta-der-deutschen-heimatvertriebenen.html> (navštíveno 27.10.2018). V roce 1990 byla tato organizace oficiálně zapsána také v Polsku, což vzbudilo znepokojené reakce. Eva Maria Hinterhuber a Rupert Graf Strachwitz, „Transparenz, Akzeptanz und Legitimität: der Bund der Vertriebenen in zivilgesellschaftlicher Perspektive“, in *Opusculum* 44, (2010): 8, (Berlin: Maecenata Institut für Philanthropie und Zivilgesellschaft an der Humboldt-Universität) [https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0243-092010op444\(2010\)](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0243-092010op444(2010)) (navštíveno 29.10.2018).

²⁷⁷ „Vetribenverbände“, Lebendiges Museum Online. Karl Cordell, „The Federation of expelees“, 108-109, 111. „Charta der deutschen Heimatvertriebenen“, Oficiální stránky BdV. Hinterhuber a Strachwitz, „Transparenz, Akzeptanz und Legitimität“, 14-15.

²⁷⁸ Basil Kerski, „Polen“, 409. Karl Cordell, „The Federation of expelees“, 112-113.

V Polsku vzbudila velké kontroverze zanedlouho potom iniciativa, která přišla přímo od Svazu vyhnanců. Pod záštitou svazu (v čele s jeho předsedkyní Erikou Steinbach) a Petra Glotze z SPD byla v roce 2000 založena Nadace pro vznik Centra proti vyhánění. Centrum mělo ve formě stálé expozice informovat a připomínat osud vyhnaných Němců (a také obdobné události u jiných skupin ve světě) a mělo sídlit v Berlíně. Spor o vybudování nakonec trval devět let a k realizaci Centra v Berlíně nedošlo, nadace ale pořádala mnoho přednášek nebo putovní výstavu. Projekt Centra způsobil napětí a odcizení v poměrně křehkých polsko-německých vztazích, ale také ve vztazích k Německu k ostatním východním sousedům. Mnoho Poláků včetně polské vlády namítalo, že muzeum neplánuje ukazovat tyto události v širším historickém kontextu s tím, co odsunu předcházelo. Německá vláda v čele s kancléřem Schröderem a Spolkový sněm návrhy projednávali v roce 2002. Spolková vláda se k návrhu stavila s odstupem, s tím, že ho nepodpoří (projekt nebyl ještě ani detailně rozpracován), CDU/CSU ho podporovala a obecně se snažila neztratit náklonost jeho členů. V polovině roku 2003 svaz pořádal několik diskuzí mj. na téma Centra, což vzbudilo mediální pozornost a následně vlnu kritiky ze strany Poláků, a objevovala se tvrzení, že vyhnání Němci budou požadovat kompenzaci za svůj majetek nebo kompenzaci a že tento projekt takové požadavky legitimizuje.²⁷⁹

V rámci diskuse o zbudování Centra proti vyhánění v Berlíně jako by obě strany zapoměly, jak daleko už v rámci procesu rekoniace došly a jak spolu dokázaly diskutovat i o bolestivých historických tématech. Místo toho převážily stereotypy, které se zdály být dávno překonány.²⁸⁰ Velké pobouření, jak u Poláků, tak u Němců vyvolal návrh umístit Centrum do Berlína, a to nedaleko od židovskému památníku poblíž Braniborské brány. Samuel Salzborn tvrdí, že umístěním muzea mělo dojít symbolicky k jakémusi srovnávání obětí holokaustu s německými vyhnanci, což v jedné ze svých výpovědí potvrdila i Erika Steinbach. Philip Ther a stejně tak tehdejší ministr zahraničí Joschka Fischer varoval, že projekt způsobí kontroverzi v zahraniční politice a podpoří paradigma Němců ne jako pachatelů, ale hlavně jako obětí.²⁸¹

V únoru 2002 se konala debata Německého kulturního fóra pro východní Evropu, kde poslanec za SPD Markus Meckel navrhl iniciativu společného evropského centra ve

²⁷⁹ Langenbacher a Shain, „Power and the Past“, 85-86. Karl Cordell, „The Federation of expelees“, 114. Samuel Salzborn, „Geschichtspolitik in den Medien“, 1122-1123. Wochnik, „Non-State Actors“, 213-214.

²⁸⁰ Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft“, 32.

²⁸¹ Samuel Salzborn, „Geschichtspolitik in den Medien“, 1123,1125.

Vratislavi, které by se věnovalo nucenému vysídlení nejen u Němců, ale celkově v Evropě a které by bylo vědeckým pracovištěm tak, aby byl představen širší historický kontext odsunu, a také místem setkávání. Tento návrh podpořilo na 65 evropských intelektuálů a politiků. Návrh byl také po živé diskusi odsouhlasen spolkovým sněmem a Markus Meckel společně s Ritou Süsmuth oslovili prezidenty ČR, Polska, Maďarska, Slovenska a Bosny, aby se k iniciativě připojili.²⁸²

S tímto návrhem ale Svaz vyhnanců nesouhlasil s tím, že evropský rozměr byl obsažen i v jeho projektu a že vybudovat mezinárodní projekt by trvalo příliš dlouho. I když projekt vybudování centra nebyl schválen, pořádal Svaz diskuse na téma různých aspektů odsunu Němců v mnoha německých spolkových zemích a dostával se tak do širšího povědomí.²⁸³ Nicméně zástupci jmenovaných zemí se nadále scházeli a plánovali a v roce 2005 ministři kultury publikovali deklaraci, ve které vyjadřovali úmysl vytvořit evropskou platformu solidarity a vzpomínání (European Solidarity and Remembrance Network)²⁸⁴, k jejímu oficiálnímu založení došlo v roce 2005. Od svého vzniku platforma realizovala již přes 150 projektů (výstav, seminářů pro studenty a konferencí).²⁸⁵

V koaliční dohodě mezi CDU/CSU a SPD po volbách v roce 2005 byl zmíněn cíl mít ve spolupráci se zmíněnou evropskou iniciativou v Berlíně viditelný symbol vzpomínání na oběti odsunu (německy „ein sichtbares Zeichen“), Svaz vyhnanců se neúspěšně snažil prosadit svůj návrh Centra a mezitím otevřel výstavu „*Cesty z donucení – útěky a vyhnání v Evropě 20. století*“, která vzbudila pobouřené reakce a kritiku za jednostrannou a emocionální interpretaci historických událostí a navíc byla v kontrastu s pozitivně hodnocenou výstavou Německého historického muzea na velmi podobné téma, která byla k vidění také v Berlíně.²⁸⁶ Pozdvižení v Polsku způsobil i prezident Horst Köhler, který se v roce 2006 rutinně zúčastnil připomínání tzv. Tag der Heimat, čímž vyvolal pobouřenou reakci premiéra Kaczyňského.²⁸⁷ Napětí mezi Polskem a Německem v době vlády PiS a bratrů Kaczyňských neumožnilo plynulé pokračování evropské iniciativy připomínání obětí odsunu, a tak velká koalice s iniciativou viditelného symbolu

²⁸² Ibid., 1126. Wochnik, „Non-State Actors“, 221.

²⁸³ Seznam všech akcí, pořádaných BdV viz „Chronik“, Oficiální stránky BdV, <http://www.z-g-v.de/zgv/unsere-stiftung/chronik/> (navštíveno 4.12.2018).

²⁸⁴ „About us“, Oficiální stránky platformy, <http://www.enrs.eu/about-us> (navštíveno 10.12.2018).

²⁸⁵ Wochnik, „Non-State Actors“, 222. „A brief history of ENRS“, oficiální stránky platformy, <https://www.enrs.eu/en/a-brief-history-of-the-enrs> (navštíveno 10.12.2018).

²⁸⁶ „Zur Debatte: Flucht, Vertreibung, Versöhnung“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/geschichte-und-erinnerung/39826/flucht-vertreibung-versoehnung?p=0> (navštíveno 12.11.2018).

²⁸⁷ Wochnik, „Non-State Actors“, 223.

čekala na „novou“ vládu po volbách v roce 2007. Vztahy se po nástupu vlády Donalda Tuska opravdu zlepšily, zmocněncem předsedy Rady ministrů pro mezinárodní dialog se stal v Německu uznávaný Wladyslaw Bartoszewski, což symbolizovalo i vůli pracovat dál na polsko-německém smíření. Nicméně k žádnému výraznějšímu pokroku v projektu společného připomínání odsunu nedošlo, polská vláda byla pod tlakem opozice a celkového negativního vnímání Eriky Steinbachové i Svazu vyhnanců a spolupráce s nimi byla nepravděpodobná, Donald Tusk navíc přišel s jakýmsi „protinávrhem“, a to vybudovat v Gdaňsku muzeum druhé světové války, kde by bylo téma odsunu také prezentováno.²⁸⁸

K praktickým krokům došlo posléze v roce 2008, kdy německý parlament schválil zřízení „Nadace útěk, vyhnání, smíření“ (pod Německým historickým muzeem), jejímž posláním mělo být „připomínat v duchu smíření útěk a vyhnání ve 20. století v kontextu druhé světové války a následků nacistické expanzionistické a anihilační politiky“.²⁸⁹ Dozorčí rada této nadace byla složena ze zástupců Spolkového sněmu, ministerstva zahraničí, ministerstva vnitra, komisaře pro kulturu a média, BdV, zástupců církví a centrální židovské rady. Ohledně obsazení v dozorčí radě vznikl spor o to, zda se její členkou může stát právě i Erika Steinbach, kterou navrhl svaz. Polská vláda intervenovala u té německé, aby tomu zamezila, a i přes podporu Steinbach ze strany CDU/CSU se nakonec členkou dozorčí rady nestala.²⁹⁰ Úkolem Nadace útěk, vyhnání, smíření je vytvoření a práce na rozšiřování stálé expozice k tématu odsunu a útěku ve 20. stol., jednotlivé menší dočasné výstavy, vědecká práce na tomto tématu, bádání, shromažďování pramenů, dokumentů, spolupráce s jinými muzei. V současné době je budováno dokumentační centrum nedaleko náměstí Potsdamer Platz v Berlíně, které má v budoucnu nabídnout stálou expozici.²⁹¹

Svaz vyhnanců se stal od svého vzniku v roce 1957 organizací, která má širokou strukturu podporovatelů. Projekt muzea představoval jako zprostředkující téma, které se obecně týká lidských práv, čímž chtěl vytvoření muzea legitimizovat v očích veřejnosti a během své existence a díky svým aktivitám získal v očích politiků i veřejnosti pozici

²⁸⁸ Ibid., 223-224.

²⁸⁹ „Zweck der Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung ist es, im Geiste der Versöhnung die Erinnerung und das Gedenken an Flucht und Vertreibung im 20. Jahrhundert im historischen Kontext des Zweiten Weltkrieges und der nationalsozialistischen Expansions- und Vernichtungspolitik und ihren Folgen wachzuhalten.“ „Stiftungszweck“, Oficiální stránky Nadace útěk, vyhnání, smíření, <https://www.sfvv.de/de/stiftung> (navštíveno 29.10.2018).

²⁹⁰ Wochnik, „Non-State Actors“, 225.

²⁹¹ „Stiftungszweck“, Oficiální stránky Nadace útěk, vyhnání, smíření, <https://www.sfvv.de/de/stiftung> (navštíveno 11.11.2018)

v podstatě jediného a nejvýraznějšího reprezentanta tohoto tématu. I když se Centrum proti vyhánění podařilo Svazu vyhnanců realizovat jen v podobě nadace, za dobu své existence Centrum pořádalo mnoho diskusí a vytvořilo několik výstav, z nichž nejznámější výstava „Cesty z donucení – útky a vyhnaní v Evropě 20. století“ objela mnoho německých měst. Výraznou osobností Svazu vyhnanců byla a je Erika Steinbach, která svými výroky pobouřila velkou část polské společnosti a Svaz pod jejím vedením byl jedním z nejproblematictějších organizací pro polsko-německé vztahy.²⁹²

4.3 Sporné téma Nord Stream

Dalším sporným tématem, které ovlivnilo polsko-německé vztahy a bylo diskutováno právě za vlády pod vedením Práva a spravedlnosti (ale i posléze dalšími vládami) byla stavba plynovodu Nord Stream, vedoucího z Ruska do Německa. Tento projekt dohodly a schválily v roce 2005 kancléř Schröder s prezidentem Putinem. Zatímco Polsko v projektu vidělo ohrožení svých ekonomických i bezpečnostně-politických zájmů a také krok proti formující se energetické strategii Evropské Unie, pro Německo se jednalo spíše o otázku ekonomickou s cílem zajistit spolehlivé dodávky plynu.

Začněme ale nastíněním celého kontextu polsko-německého sporu kvůli výstavbě plynovodu Nord Stream. Tato kapitola se nejdříve zaměří na představení energetické politiky v rámci EU, na to, zda existovala nebo se formovala celounijní energetická strategie, posléze na téma závislosti EU a konkrétně Německa a Polska na dodávkách plynu z Ruska, a nakonec na polské a německé zájmy a cíle v oblasti energetiky.

V EU byly dlouhodobě kompetence k utváření energetické politiky otázkou jednotlivých členských států. Samozřejmě se formovaly společné cíle a směřování (cíl zvýšit podíl obnovitelných zdrojů, snížit objem skleníkových plynů apod.), ale nejdůležitější kompetence byly v souladu se zachováním suverenity států v jejich režii. Tzv. Bílá kniha z roku 1995 definuje jako hlavní priority vytvoření fungujícího vnitřního trhu, konkurenceschopnost a ochranu životního prostředí. Tzv. Zelená kniha Evropské komise z roku 2000 tematizuje závislost na dodávkách energií ze zemí mimo EU, zabývá

²⁹² Wochnik, „Non-State Actors“, 227. Basil Kerski, „Polen“, 409. Erika Steinbach byla v anketě i v odborných člancích označena jako nejneoblíbenější Němka. „Putin und Steinbach lösen große Ängste aus“, *Süddeutsche Zeitung online*, 17.5.2010 <http://www.sueddeutsche.de/politik/umfrage-in-polen-putin-und-steinbach-loesen-grosse-aengste-aus-1.395332#redirectedFromLandingpage> (navštíveno 11.11.2018). „Chronik“, Oficiální stránky BdV, <http://www.z-g-v.de/zgv/unsere-stiftung/chronik/> (navštíveno 4.12.2018).

se příčinami stoupající spotřeby energie a otázkou stability dodávek energie a bezpečnosti. Zároveň se zabývá i geopolitickými riziky spojenými se závislostí na dodávkách energie, kterým chce ale předcházet hlavně vnitřními opatřeními v rámci unie.²⁹³

Fosilní paliva tvořila a tvoří největší část energetického mixu v EU, přičemž Rusko importovalo v rámci EU 26 % celkové spotřeby plynu a ropy (u některých nově přistoupivších zemí to byl ale podíl od 75 do 100 %). Rusko bylo vnímáno jako stabilní partner, který ropu dodává dlouhodobě, i přesto si ale EU byla vědoma rizik (zvyšování cen nebo obavy o naplnění poptávky) a zároveň stoupající spotřeby zemního plynu. Mimo jiné z uvedených důvodů zahájila EU s Ruskem v roce 2000 energetický dialog, který měl skrze jednání s Ruskem zajistit spolehlivé dodávky energie a vytvořit sdílený energetický trh.²⁹⁴

Problémem ale bylo monopolní postavení Gazpromu a státem regulovaný trh, odlišný od toho liberálního evropského. Zmíněný energetický dialog měl být jakousi náhradou za ratifikaci Evropské energetické charty, kterou Rusko sice podepsalo, ale nikdy neratifikovalo. Energetickou chartu, mezinárodní smlouvu týkající se energetiky, iniciovala EU, aby nastavila pravidla obchodu s energiemi po rozpadu východního bloku. Tato dohoda platí od roku 1998, přičemž ji ratifikovalo 51 států, Rusko mezi nimi není, zavázalo se však, že se podle ní bude řídit.²⁹⁵

EU se tak spoléhala hlavně na to, že stabilní dodávky zaručí především tržní mechanismy a dodržování nastavených pravidel. Zatímco Kirsten Westphal argumentuje, že EU je silně závislá na ruských dodávkách a nemá jiného importéra, Rusko dodává energii i do jiných zemí, a tak vzniká asymetrická závislost, Roland Götz se snaží tyto představy vyvracet. Tvrdí, že EU není skrze zastavení dodávek energie z Ruska tolik zranitelná – díky své kupní síle, svým vlastním zásobám zdrojů apod. Dále také uvádí že závislost není asymetrická a že export plynu a ropy z Ruska do EU je pro Rusko ekonomicky velmi důležitý a nedodržení smluv o dodávkách energie by mohlo mít za následek, že by EU hledala nové dodavatele.²⁹⁶ Dále také Götz argumentuje, že sice

²⁹³ Westphal, „Handlungsbedarf. Die Energiepolitik der Europäischen Union“, 40-41.

²⁹⁴ Westphal, „Handlungsbedarf. Die Energiepolitik der Europäischen Union“, 45-46

²⁹⁵ Ibid., 46.

²⁹⁶ Ruský Gazprom je největší ruský energetický koncern a podle údajů z roku 2009 exportuje 80 % zemního plynu do Evropy, což tvoří výrazný podíl na ruském HDP (údaje z roku 2009). Michail Logvinov, „Energie als Waffe? Europäischer Versorgungssicherheitsdiskurs als „Threat Industry“ und Interessenkonflikte im Dreieck Russland-Polen-Deutschland“ *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 38, č. 4, (2009): 412.

Gazprom je ovládán státem, zároveň ale sleduje své obchodní zájmy a snaží se o co nejvyšší zisky. Zpráva ze setkání evropsko-ruského energetického dialogu v roce 2008 zároveň potvrdila, že Rusko je i do budoucna spolehlivým partnerem.²⁹⁷

Jak bylo uvedeno, energetická politika byla u států EU vnímána jako záležitost každého státu, ale jak uvádí Frank Umbach postupně se stala předmětem jednání o společné strategii jak v EU, tak v NATO. Zároveň poukazuje na kontrast mezi dlouhodobými cíli obou nadnárodních organizací a krátkodobými strategiemi Polska i Německa, které sledovaly jejich národní zájmy. Jejich zájmy byly ovlivňovány už naznačeným faktorem, a to vztahem a spoluprací s Ruskem. Faktor Ruska ovlivnil utváření společné evropské energetické politiky také v tom, že se Rusko snažilo uzavírat s evropskými státy především bilaterální smlouvy a do jisté míry ztěžovalo vytvoření jednotné energetické politiky.²⁹⁸

Polské a německé zájmy týkající se energetické politiky, konkrétně dodávek zemního plynu a ropy z Ruska, se velmi lišily, což bylo příčinou neshod a prosazování odlišných politik v této oblasti. Pro Polsko byla otázka dodávek energie z Ruska otázkou bezpečnostní a zahraniční politiky. Vnímání Ruska jako hrozby a jako nevyzpytatelného partnera mělo historické odůvodnění a převládalo napříč politickým spektrem a celkově vztahy s Ruskem na poli energetiky ovlivňovaly i polsko-německé vztahy. Polsko vnímalo toto téma jako otázku bezpečnostní politiky a přiklánělo se k celounijní spolupráci v oblasti energetiky, proto také přišlo s myšlenkou vytvoření jakéhosi energetického NATO a snažilo se prosadit společnou evropskou politiku založenou na solidaritě a subsidiaritě. Tato idea byla součástí jedenáctibodového plánu „Evropský pakt energetické bezpečnosti“ a měla zaručit vzájemnou pomoc mezi státy v energetických otázkách. (Německo chtělo energetiku nechat v kompetenci svých národních firem.) Polsko je tranzitní zemí, skrze kterou vede plynovod Jamal z Ruska do Německa, zatímco Německo se stalo po výstavbě Nord Streamu pravděpodobně nejdůležitějším distributorem plynu do dalších zemí. A zatímco Polsko by se nejradyji obešlo bez ruských dodávek, Německo se snažilo etablovat Rusko jako partnera pro EU.²⁹⁹

²⁹⁷ Westphal, „Handlungsbedarf. Die Energiepolitik der Europäischen Union“, 45, Roland Götz, „Pipeline-Popanz Irrtümer der europäischen Energiedebatte“ in *Osteuropa* 59, č. 1, (2009): 6-8, 10.

²⁹⁸ Frank Umbach, „Deutschland, Polen und die gemeinsame Energiepolitik: Chancen der Kooperation in puncto Versorgungssicherheit“, in *Deutschland und Polen: die europäische und internationale Politik*, ed. Thomas Jäger a Daria W. Dylla (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008), 261-262.

²⁹⁹ I když Německo nebylo naivní a po sporech mezi Běloruskem a Ruskem v roce 2004 a Ukrajinou a Ruskem v roce 2006 kvůli dodávkách energie si začalo více uvědomovat i bezpečnostní rozměr energetické spolupráce. Logvinov, „Energie als Waffe?“, 408-409. Götz, „Pipeline-Popanz Irrtümer der

Zatímco Roland Götz ve svém článku z roku 2009 nevidí závislost Polska na dodávkách ropy a zemního plynu do Polska z Ruska nijak dramaticky, Krzysztof Malinowski ve své knize podle dat z roku 2011 tvrdí, že to, že je Polsko závislé na ruském plynu a ropě je nepopiratelný fakt. Götz zároveň ve své stati často mluví spíše obecně o závislosti celé Evropské unie (ale vyjadřuje se i k jednotlivým státům) a nehodnotí příliš podrobně, jak se tento stav změní po zprovoznění plynovodu Nord Stream.³⁰⁰

Malinowski uvádí, že polský energetický mix byl (v roce 2011) následující – 13 % spotřeby tvořil zemní plyn, 26 % ropa, 6 % obnovitelné zdroje a 55 % energie se v Polsku získávala ze spalování uhlí. 97 % této importované ropy přicházelo z Ruska, stejně jako 80 % zemního plynu a také 65 % uhlí (i když se v Polsku uhlí těží poměrně mnoho). Tato procenta jsou zde uvedena mj. proto, že jeden z argumentů proti výstavbě Nord Streamu a jedna z obav polské vlády byla hrozba přílišné závislosti na ruských dodávkách a s tím spojené „zranitelnosti“ Polska. Michail Logvinov ve své stati argumentuje, že uvedená procenta jsou sice pravdivá a vysoká (u některých zemí bývalého východního bloku jsou hodnoty až stoprocentní), ale také přeceňovaná a že jen málo autorů se zabývá skutečným objemem spotřebované ropy a plynu, což potvrzuje i Umbach, který ale upozorňuje, že spotřeba stále stoupá.³⁰¹ Závislost na ruských dodávkách plynu se měla také zvýšit v souvislosti s naplňováním evropské strategie, která měla za cíl čerpat více energie z obnovitelných a k přírodě šetrnějších zdrojů (omezit např. těžbu uhlí atd.). Polsko chtělo zvolit strategii diverzifikace dodávek, ale výstavba nových plynovodů za účelem odebírat plyn i z jiných zemí byla velmi nákladná. Obavy o stabilitu dodávek podpořilo i zastavení dodávek do Běloruska v roce 2004, způsobené neshodou mezi Gazpromem a běloruskou vládou o cenách za plyn. Zaručení energetické bezpečnosti a s tím spojené zajištění suverenity Polska v rámci EU si za jeden ze svých hlavních cílů předsevzala i PiS už ve svém volebním programu a i za své vlády propagovala společný evropský energetický trh, diverzifikaci zdrojů a uvažovala např. o

europäischen Energiedebatte“, 11. Kai-Olaf Lang, „Mit Sicherheit – Polens Energiepolitik zwischen europäischer Solidarität und russischer Abhängigkeit“ in *Polen-Analysen 02/06* (2006): 5-6, www.laender-analysen.de/polen/autorenindex.php (navštíveno 27.10.2018).

³⁰⁰ Malinowski, „Polska i Niemcy w Europie“, 235. Götz, „Pipeline-Popanz Irrtümer der europäischen Energiedebatte“, 6-7.

³⁰¹ Pro srovnání – Německo pokrývá u zemního plynu 36 % své spotřeby a u ropy 37 % právě z ruských dodávek, je největším odběratelem ruské ropy a zemního plynu. Malinowski, „Polska i Niemcy w Europie“, 235, Logvinov, „Energie als Waffe?“, 413-414. Götz, „Pipeline-Popanz Irrtümer der europäischen Energiedebatte“, 8. Umbach, „Deutschland, Polen und die gemeinsame Energiepolitik“, 272.

zvýšení podílu jaderné energie (v Německu se v té době diskutovalo o odstoupení od jádra). Polská vláda také podporovala stavbu plynovodu Nabucco (a prodloužení ropovodu Odessa-Brody).³⁰²

Německo navázalo s Ruskem energetickou spoluprací v rámci Ostpolitik už v roce 1970. V roce 2008 importovalo 34 % spotřebovaného plynu z Ruska, zbytek z Holandska, Norska a také čerpají z vlastních zásob. Celkově tvořil zemní plyn 22 % jejich celkové spotřeby energií.³⁰³ Mimo jiné v důsledku německého záměru odstoupit od atomové energie a také omezit těžbu uhlí se německé firmy a posléze vláda Gerharda Schrödera rozhodly zintenzivnit spoluprací s Ruskem a zvětšit objem odebíraného zemního plynu, až 60 % importu plynu mělo tedy pocházet z Ruska a Německo se mělo stát největším odběratelem ruského plynu. Německo sice investovalo i do většího využití obnovitelných zdrojů, ale podle evropské komise i mezinárodní energetické agentury pro pokrytí německé spotřeby nestačilo.³⁰⁴

Německo s Ruskem vyvinulo specifické stabilní partnerství v oblasti energetiky, jak svými slovy potvrzoval i ministr zahraničí Steinmeier, který dlouhodobě považoval Rusko za klíčového partnera v oblasti energetiky, zejm. co se týkalo zemního plynu. Pro Německo bylo právě partnerství s Ruskem strategicky zvolenou cestou, jak zajistit stabilní dodávky energií do Evropy. Německo bylo ve zkoumaném období největším ruským ekonomickým partnerem v zahraničním obchodu a také největším zahraničním investorem v Rusku; Rusko bylo největším exportérem ropy a plynu do Německa.³⁰⁵ Dodávka energií je v Německu dlouhodobě primárně záležitost velkých koncernů, německé a ruské firmy byly a jsou úzce provázané a jejich ekonomické zájmy jsou považovány za dostatečnou záruku stabilní spolupráce. Tuto spoluprací navíc nemůže, na rozdíl od jiných evropských zemí např. Polska, tak silně ovlivňovat státní politika. Logvinov uvádí, že zatímco se Polsko snažilo o upevnění své pozice tranzitního státu vůči Rusku, snažilo se Německo skrze stavbu nových plynovodů naopak o přímé spojení s Ruskem tak, aby předešlo ohrožení dodávek kvůli sporům mezi tranzitními státy a Ruskem.³⁰⁶

³⁰² Malinowski, „Polska i Niemcy w Europie“, 235. Logvinov, „Energie als Waffe?“, 274-275.

³⁰³ Piotr Buras, „Między Europeizacja a Gazpromem: Niemcy, Rosja i bezpieczeństwo energetyczne“ *Raporty i analizy 7*, (Centrum stosunków międzynarodowych, 2008): 33-34 <http://docplayer.pl/17699526-Między-europeizacja-a-gazpromem-niemcy-rosja-i-bezpieczenstwo-energetyczne-nr-7-piotr-buras.html> (navštíveno 1.11.2018).

³⁰⁴ Umbach, „Deutschland, Polen und die gemeinsame Energiepolitik“, 266-267.

³⁰⁵ *Ibid.*, 262.

³⁰⁶ K tématu spolupráce ruských a německých energetických firem více viz. Buras, „Między Europeizacja a Gazpromem“, 40-45. Logvinov, „Energie als Waffe?“, 417-418.

Po rozporech mezi Ukrajinou a Ruskem ohledně dodávek plynu v roce 2006 si ale německá vláda začala uvědomovat politický a bezpečnostní rozměr energetické závislosti. Potom, co Rusko odmítlo ratifikovat energetickou chartu navrhl ministr zahraničí Steinmeier podepsat dohodu, ve které by se Rusko zavázalo k principům, které obsahuje i energetická charta, což bylo zamítnuto a vláda Angely Merkel kritizovala tento „nadstandartní přístup“. Celkově vzbudil v rámci EU tento pragmaticky a ekonomicky motivovaný přístup Schröderovy vlády k té ruské vlnu nedůvěry.³⁰⁷ Německá vláda si zároveň začala uvědomovat relevantnost tématu energetické bezpečnosti a zařadila ho jako jedno z důležitých témat také na program svého předsednictví v roce 2007. Německo se ve vztahu k Rusku řídilo podle Umbacha idealistickým přístupem a spoléhá na bezpečnost skrze kooperaci, Rusko jednalo spíše realisticky. Polsko se k Rusku stavilo pragmaticky a opatrně.³⁰⁸

Rozdílné strategie v energetické politice se projevily právě v otázce výstavby plynovodu Nord Stream. Než se úřadu kancléře ujal Gerhard Schröder stávalo se spíše výjimečně, že by byla německá politika propojena s energetickým sektorem. Už v roce 2000 vznikla německo-ruská pracovní skupina, která se měla zabývat prohloubením spolupráce v energetice. Nejvýraznějším výsledkem těchto jednání byl právě plán na výstavbu nového baltského plynovodu, který Schröder intenzivně propagoval. Smlouvu o výstavbě uzavřel Schröder s Putinem ještě před předčasnými volbami v roce 2005. Ale už předtím, v roce 2004, vzbudil tento projekt v evropských zemích kontroverze, především v těch pobaltských a v Polsku, které se bály o svou roli tranzitních zemí a vnímaly projekt jako bezpečnostní riziko.³⁰⁹

Projekt navíc doprovázely kontroverze jako jmenování Schrödera šéfem dozorců rady v Nord Stream AG nebo příslib miliardové státní půjčky Gazpromu. V Polsku převládal názor, že takto drahý německo-ruský projekt není jen otázkou energetiky, ale také upevnění jejich vzájemných vztahů. Z pohledu německých firem a Gazpromu se jednalo o dlouhodobě výhodnou investici.³¹⁰

³⁰⁷ Malinowski, „Polska i Niemcy w Europie“, 235., Logvinov, „Energie als Waffe?“, 417, Umbach, „Deutschland, Polen und die gemeinsame Energiepolitik“, 265-270.

³⁰⁸ Ibid., 263.

³⁰⁹ Buras, „Między Europeizacją a Gazpromem“, 45-47.

³¹⁰ Ibid., 48,50. Gazprom zvažoval vystavit do Evropy plynovod Jamal II, rozhodl se posléze pro off-shore plynovod Nord Stream, který byl sice dražším projektem, ale nejlépe sloužil účelu posílit pozici Gazpromu na evropském trhu a také spolupracovat s co nejspolehlivějším a největším partnerem, německými firmami. Toto rozhodnutí znamenalo větší zisky pro Rusko, avšak také ztrátu zisku pro tranzitní země jako Polsko a Ukrajinu. Logvinov, „Energie als Waffe?“, 414-415.

Vláda velké koalice sestavená v roce 2005 projekt Nord Streamu obhajovala a považovala ho za strategický projekt nejen pro Německo, ale pro celou EU, i když kritizovala způsob, kterým ho bývalý kancléř vyjednal, tzn. bez konzultace s pobaltskými a středoevropskými státy. Aby německá vláda zabránila příliš velkému odporu evropských partnerů navrhla, aby se polské firmy staly členem konsorcia Nord Streamu a mohly profitovat z transportovaného plynu. Německé firmy přišly v roce 2005 s návrhem, aby se polské firmy připojily na plynovod OPAL, který vede plyn z Nord Streamu do Polska a do Čech (napojující se plynovod Gazela), ale proti tomuto návrhu se ohradilo jak Polsko, tak pobaltské a některé skandinávské státy z důvodu narušení principu solidarity v EU.³¹¹

Ostrým vyjádřením nesouhlasu ze strany Polska byly i výroky tehdejšího ministra obrany za PiS Radosława Sikorského, který v roce 2006 přirovnával projekt Nord Stream k paktu Molotow-Ribbentrop.³¹² Obavy Polska měly několik důvodů. Frank Umbach jmenuje následující tři: Polsko nechtělo přijít o své příjmy z tranzitu ruského plynu do Německa a ostatních států EU, polští experti se také obávali, že tím, že se zmenší objem transportovaného plynu přes Polsko do Německa se zhorší také vyjednávací pozice Polska ohledně cen za dodávky plynu a také měla polská vláda obavy, že Rusko může dodávky pozastavit a tím ohrožovat energetickou bezpečnost, a přitom stále dodržovat své smlouvy se západoevropskými státy. Polsko bylo také obhájcem ukrajinských zájmů, a proto protestovalo proti plynovodu, který by vedl pod Baltským mořem.³¹³ Plynovod se začal stavět v roce 2010 a uveden do provozu byl v listopadu 2011 a učinil z Německa největšího distributora energie dodávané z Ruska v EU a zároveň má být jakousi zárukou dodávek plynu v případě pozastavení dodávek z Ruska.³¹⁴

4.4 Polsko-německé rozdílné zájmy: debata o Ústavě pro Evropu

Následující kapitola se zaměří na vyjednávání o Ústavě pro Evropu, o jejímž znění a ústavním charakteru členské i kandidátské státy EU vyjednávali 7 let a z níž nakonec

³¹¹ Malinowski, „Polska i Niemcy w Europie“, 251-252. Umbach, „Deutschland, Polen und die gemeinsame Energiepolitik“, 278.

³¹² „Pipeline-Vertrag wie Hitler-Stalin-Pakt“, *Focus online*, 30.04.2006, https://www.focus.de/politik/ausland/polen_aid_108334.html (navštíveno 25.9.2018).

³¹³ Umbach, „Deutschland, Polen und die gemeinsame Energiepolitik“, 277-278.

³¹⁴ Malinowski, „Polska i Niemcy w Europie“, 253. „Bau der Ostsee-Pipeline beginnt“, *Spiegel online*, 9.4.2010, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/gasversorgung-bau-der-ostsee-pipeline-beginnt-a-688079.html> (navštíveno 1.12.2018).

vzešla Lisabonská smlouva, přičemž se text zaměří především na polskou a německou perspektivu a interakci obou zemí během vyjednávání.

Už ve smlouvě z Nice (podepsané v roce 2001 a platné od roku 2003) byla formulována potřeba vytvoření rozsáhlejší reformní smlouvy, která se má zabývat budoucností Evropy a vyřešit otázky, které zůstaly v Niceské smlouvě nedořešené. Z tohoto požadavku vznikl v prosinci 2001 na setkání představitelů Evropské rady na konventu v bruselském Laekenu návrh dokumentu, který se měl stát budoucí Ústavou pro Evropu. Výsledkem několikaletých jednání bylo v roce 2007 podepsání Lisabonské smlouvy.³¹⁵ V procesu vyjednávání hrálo velmi důležitou roli mj. Německo, které intenzivně vyjednávalo se státy, které hrozily vetováním smlouvy – jedním z nejnáročnějších vyjednávání bylo i vyjednávání s Polskem.³¹⁶

Vyjednávání o Ústavě pro Evropu mělo několik fází. Zanedlouho po podepsání Niceské smlouvy byla na setkání Evropské rady v prosinci 2001 podepsána Laekenská deklarace, která stanovila uspořádat Konvent o budoucnosti Evropy. Ten byl sestavený ze zástupců členských i kandidátských států a vedený zkušenými politiky a státníky, kteří spolu s ostatními členy během svých setkání v letech 2002 a 2003 vytvořili návrh Ústavy pro Evropu.³¹⁷

Důležitými body konceptu nové Ústavy pro Evropu bylo ustanovení právní subjektivity EU, začlenění Listiny základních práv EU do práva členských zemí, ustanovení, které kompetence náleží exklusivně členským státům a které jsou sdílené s unijními institucemi, zavedení funkce předsedy Evropské rady a zřízení pro zahraniční záležitosti Unie a také změna hlasovacího systému v Radě EU, kde návrh ústavy zaváděl tzv. systém kvalifikované většiny.³¹⁸

³¹⁵ Maurizio Carbone et al., *National Politics and European Integration From the Constitution to the Lisbon Treaty*, (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010) 1, 20., Laursen, „Process and Main Elements of the Treaty“, 1-3. Joschka Fischer pronesl na toto téma řeč na Humboldtově univerzitě. Mluvil o tom, že se EU bude výrazně zvětšovat a je potřeba pracovat na tom, aby zůstala akceschopná, je proto potřeba institucionální reforma. „Speech by Joschka Fischer on the ultimate objective of European integration (Berlin, 12 May 2000)“, Virtual Centre for Knowledge about Europe, https://www.cvce.eu/content/publication/2005/1/14/4cd02fa7-d9d0-4cd2-91c9-2746a3297773/publishable_en.pdf (navštíveno 21.09.2018).

³¹⁶ Paul G. Lewis, „Poland: domestic discord makes for a problematic partner“, in *National Politics and European Integration From the Constitution to the Lisbon Treaty*, ed. Maurizio Carbone et al. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010), 108. Almut Möller, „From Idealism to Pragmatism: Germany and the Constitutional Treaty“, in *The Rise and Fall of the EU's Constitutional Treaty*, ed. Finn Laursen (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 154.

³¹⁷ Finn Laursen, „Process and Main Elements of the Treaty“, in *The Rise and Fall of the EU's Constitutional Treaty*, ed. Finn Laursen (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 1-9. Maurizio Carbone et al., eds., „National Politics and European Integration“, 1.

³¹⁸ Laursen, „Process and Main Elements of the Treaty“, 1-9. Maurizio Carbone et al., „National Politics and European Integration“, 10-12.

Návrh Ústavy pro Evropu byl posléze projednáván během italského předsednictví na mezivládní konferenci, která začala v říjnu 2003, přičemž se rychle ukázalo, že je několik témat, o kterých se budou vést intenzivní diskuse. Polsko a Španělsko nesohlasily s novým navrhovaným hlasovacím systémem dvojí většiny v Radě, Británie zase s formulováním společné zahraniční a bezpečnostní politiky nebo se začleněním Listiny základních práv EU do návrhu smlouvy. Menší státy měly obavy, kolik komisařů je bude v budoucnu zastupovat. Naopak například Francie a Německo a další zakládající státy neměly vůči znění návrhu žádné výhrady a snažily se o jeho rychlé schválení. Pod italskou taktovkou byl v prosinci 2003 uspořádán summit, na kterém ale nedošlo ve vyjednáváních k žádnému posunu a mezivládní konference se protáhla do dalšího roku pod dohledem irského předsednictví a členské státy se dohodly, že budou vyjednávat o kompromisech a do června 2004 přijmou návrh ústavy, k čemuž také opravdu došlo.³¹⁹

Jako způsob ratifikace si některé státy místo „klasického“ parlamentního hlasování zvolily referenda. To se nakonec ukázalo pro návrh nové ústavy pro Evropu jako fatální. Ve Francii a v Nizozemsku totiž občané v referendu hlasovali proti ústavě, což pohřbilo šance na to, že by byla ústava v budoucnu schválena a místo toho bylo Evropskou radou odsouhlaseno, že zástupci členských států budou vyjednávat o nové reformní smlouvě (bez ústavního charakteru). Prozatím bylo vyhlášeno období reflexe, který bylo ukončeno až během německého předsednictví v roce 2007, kdy se nakonec podařilo schválit Lisabonskou smlouvu.³²⁰

Zmíněné období reflexe bylo některými státy, například Polskem vnímáno jako konec projektu nové Ústavy pro Evropu. A do jisté míry to odpovídalo realitě – Evropská rada ustanovila, že na další mezivládní konferenci v první polovině roku 2007 bude vytvořen upravený koncept nové smlouvy, která nebude mít ústavní charakter, ale bude reformní smlouvou.³²¹

³¹⁹ „Kvalifikovaná většina již nebude založena na systému vážených hlasů, ale je vymezena jako nejméně 55 % členů Rady zastupujících členské státy, kteří představují nejméně 65 % obyvatelstva těchto států. Blokační menšinu musí tvořit nejméně tolik členů Rady, kolik jich zastupuje nejméně 35 % obyvatelstva zúčastněných členských států, a ještě jeden člen, jinak se kvalifikovaná většina považuje za dosaženou.“ „Lisabonská smlouva konsolidovaný text smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování evropské unie ve znění Lisabonské smlouvy“, Ministerstvo kultury – Odbor informování o evropských záležitostech, https://www.mkr.cz/doc/cms_library/ls-konsolid-2196.pdf (navštíveno 21.9.2018).

³²⁰ Laursen, „Process and Main Elements of the Treaty“, 13-16.

³²¹ Ibid., 19. Maurizio Carbone et al., eds., „National Politics and European Integration“, 1-2.

4.4.1 Pozice Polska

Další část kapitoly se zaměří především na perspektivu a zájmy Polska a Německa, na vyjednávání obou států i na požadavky a očekávání obou států ohledně nové smlouvy. Polsko bylo asi nejskeptičtější zemí post-komunistické střední Evropy při jednáních o Ústavě pro Evropu, před rokem 2005 i v následujících letech, kdy vyhrála volby euroskeptická PiS, a zanedlouho potom se stal prezidentem Lech Kaczyński a spolu se svým bratrem Jaroslawem obhajovali polské požadavky. Tento euroskeptický postoj byl poněkud v kontrastu s pozitivním vnímáním EU u polských obyvatel a celkově neočekávaný u státu, který do unie vstoupil v roce 2004.³²²

V době vyjednávání o nové reformní smlouvě vrcholila v Polsku proevropská kampaň před referendem o vstupu do EU, která byla mj. postavena na tom, že Polsko bude mít díky „niceskému“ systému hlasování v EU silnou pozici. Jen pár dní po souhlasném verdiktu v referendu se na evropském konventu jednalo o změně systému hlasování, kterým Polsko společně se Španělskem a jinými státy striktně nesouhlasily.³²³ I přesto polští zástupci smlouvu o Ústavě pro Evropu podepsali, s tím, že bude následovat další vyjednávání o dílčích aspektech a proces ratifikace. To vyvolalo mezi polskými politiky vlnu nevole, z níž bylo nejvýraznější heslo Jana M. Rokity z opoziční Občanské platformy (OP) „Nice nebo smrt!“. Zástupci OP vyvíjeli tlak na levicovou vládu Leszka Millera o systému hlasování dál vyjednávat. Diskutovanou otázkou v souvislosti se smlouvou o Ústavě pro Evropu byla také zmínka o evropských křesťanských kořenech, kterou měla obsahovat preambule budoucí ústavy a také počet komisařů na jeden stát.³²⁴

V mnoha otázkách – jako budoucí podoba společné zahraniční a bezpečnostní politiky (a vztah k NATO), zmínka o křesťanském základu Evropy v preambuli – bylo Polsko ochotné dojít ke kompromisu, s výjimkou změny hlasovacího systému.³²⁵ Nakonec se Polsko uvolilo přijmout systém kvalifikované většiny, ale s výjimkou – že ve

³²² Lewis, „Poland: domestic discord makes for a problematic partner“, 108.

³²³ Za Polsko vyjednával za parlament Josef Oleksy, za polskou vládu Danuta Hübner a za senát Edmund Wittbrodt. Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty“, 227.

³²⁴ Helmut P. Gaisbauer, „Polens Vorstellung zur künftigen Gestalt der EU und dem Grad polnisch-deutscher Kooperation“, in *Deutschland und Polen: die europäische und internationale Politik*, ed. Thomas Jäger a Daria W. Dylla (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008), 57-58. Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty“, 227-229.

³²⁵ Polský premiér Miller, ke kterému se později přidala i španělská ministryně zahraničí Palacio oba zastávali názor, že niceský hlasovací systém schválený teprve v roce 2001 a účinný od roku 2004 by neměl být tak rychle změněn, protože například Polsko hlasovalo v referendu o vstupu do EU kladně mimo jiné i z důvodu, že bude mít v unii „silný hlas“. Ani tato aliance ale neměla reálné dopady na znění smlouvy. Španělského spojence Poláci ztratili po volbách ve Španělsku a zůstali tak v otázce hlasování sami. Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty“, 229-231.

smlouvě bude uvedena i možnost rozhodnutí kvalifikované většiny zablokovat, a tak mohl být návrh smlouvy schválen.³²⁶

Během období reflexe se v roce 2005 v Polsku konaly parlamentní volby a jen dva týdny poté také prezidentské volby. Téma nové ústavy pro Evropu nebylo v Polsku nijak intenzivně diskutované ani používané v předvolebních kampaních, velká část obyvatel s novou ústavou neměla problémy a euroskeptická PiS toto téma nijak nezdůrazňovala, její zástupci byli totiž přesvědčení, že po negativních referendech ve Francii a v Nizozemsku je celá nová ústava odsouzena k neúspěchu.³²⁷

Z parlamentních voleb vyšla vítězně PiS, která vytvořila koalici s národně-levicovou Samoobronou (SO) a s konzervativní pravicovou Ligou polských rodin (LPR). Tyto strany byly jasnými a nekompromisními zastánci niceského hlasovacího systému. Polským prezidentem se stal Lech Kačzynski a spolu se svým bratrem a později od roku 2006 polským premiérem Jaroslawem utvořili výrazné duo, určující budoucí směřování Polska. PiS začala být po volbách striktnější ve svých postojích a intenzivnější v hájení polských „národních zájmů“ v rámci EU a příliš si nevšíkala, že návrh ústavy pro Evropu má u polské veřejnosti podporu. Téma evropské ústavy bylo znovu otevřeno za rakouského předsednictví a také po francouzských prezidentských volbách, které vyhrál Nikolas Sarkozy. V té době už Německo plánovalo, že hlavním cílem jeho předsednictví v roce 2007 bude dotáhnout projekt ústavy do zdárného konce.³²⁸

K 50. výročí podepsání Římských smluv vytvořili němečtí zástupci tzv. Berlínskou deklaraci, která měla určit další směřování EU, tematizovat a vyřešit sporné body a připravit tak cestu ke schválení reformní smlouvy. Německo už v roce 2006 vyjednávalo s členskými státy, kdy se snažilo zjistit jaká stanoviska k různým tématům smlouvy mají, posléze vyzvalo prezidenty a premiéry členských států, aby jmenovali své zástupce, kteří za ně budou vyjednávat o Berlínské deklaraci a potom i o nové reformní smlouvě.³²⁹

³²⁶ Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty“, 229-231.

³²⁷ Gaisbauer, „Polens Vorstellung zur künftigen Gestalt der EU“, 58-59.

³²⁸ Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty“, 232. Gaisbauer, „Polens Vorstellung zur künftigen Gestalt der EU“, 59.

³²⁹ Polsko vybralo Marka Cichockého, odborníka na evropskou politiku a také zahraniční politiku vůči Německu, a také Ewu Ośnieckou-Tameckou, kteří nekompromisně zastávali stanoviska PiS. Oba zástupci označili vyjednávání o deklaraci za úspěšné, všechny jejich požadavky až na referenci na křesťanství (narážející na odpor Francie), byly do deklarace zahrnuty, oba zástupci zároveň souhlasili s budoucím přijetím reformní smlouvy, vycházející z návrhu ústavy pro Evropu. Prezident i jeho zástupci měli však několik výhrad k tématům prezidenta Rady EU, ministru zahraničí EU, precizování rozdělení kompetencí mezi unií a členské státy, společné energetické politice a také k označení smlouvy „ústava“ a samozřejmě

Když byla po podepsání Berlínské deklarace v květnu 2007 jednání o reformní smlouvě znovu obnovena, Polsko opět komplikovalo otázku budoucího hlasovacího systému. Ale potom, co Francie a Nizozemsko souhlasily s dalším pokračováním vyjednávání, vytvořili tlak na Polsko, ale také například na Británii a Českou republiku, aby se v jednání pokračovalo a státy se snažili dospět k úspěšnému konci. O budoucí smlouvě se dále jednalo na summitu Rady EU v Bruselu v květnu 2007, na který navazovala mezivládní konference, kde se měla budoucí smlouva finalizovat. Polsko ale stále bojovalo proti novému hlasování a opoziční Občanská platforma navrhla zavést hlasování tzv. Penroseovou metodou (neboli systémem druhé odmocniny).³³⁰ Tento polský návrh ale nezískal u ostatních členských států kromě České republiky žádnou podporu a zástupci některých členských států (Itálie, Švédsko, Rakousko, Estonsko a Francie) se snažili Polsko ještě před summitem přesvědčit ať od tohoto návrhu upustí, to se nakonec podařilo doslova na poslední chvíli kancléřce Merkelové. Celkově bylo zřejmé, že se Polsko nehodlá smířit s tím, že by Německo mělo při hlasování o výrazněji více hlasů než Polsko.³³¹

Nakonec navrhla kancléřka Merkel kompromis, který odpovídal mj. i na polské požadavky, na což všechny státy kromě Polska přistoupily. Po nočním jednání, kdy Polsko přemlouvali francouzský prezident a britský premiér nakonec Polsko souhlasilo s vyjednaným kompromisem.³³² Znění smlouvy bylo schválené portugalské předsednictví mělo na starost dokument sestavit a následně ho měly zástupci států podepsat, Polsko ale znovu tematizovalo hlasovací systém po roce 2017 a chtělo vyjednávat o začlenění tzv. janinského kompromisu i po roce 2017, jakoukoliv debatu na toto téma ale odmítl portugalský premiér.³³³

stále k otázce hlasování. Gaisbauer, „Polens Vorstellung zur künftigen Gestalt der EU“, 60-62, 68-69. Lewis, „Poland: domestic discord makes for a problematic partner“, 114-115. Alexander Klozar, „Hodnocení německého předsednictví v Radě Evropské unie“ *Mezinárodní vztahy*, č.2, (2010): 106.

³³⁰ Tzn. vypočítáním poměru hlasů skrze druhou odmocninu z počtu obyvatel jednotlivých států.

„Banzhafův index a dvoustupňové hlasovací systémy“, Matematicko-fyzikální fakulta UK, <http://www.karlin.mff.cuni.cz/~slavik/papers/banzhafuv-index.pdf>, 14, (staženo 24.09.2018).

³³¹ V otázce systému hlasování došlo posléze ještě k jednání, kdy byly navrženy různé kompromisy – Francie navrhla posunout datum účinnosti tohoto hlasování, ČR navrhovala změnit poměr procent, Lucembursko navrhlo mechanismus, jak vyrovnat síly velkých a menších států. Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty“, 239-241. Lewis, „Poland: domestic discord makes for a problematic partner“, 112-113. Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty“, 235-238.

³³² *Ibid.*, 239-241.

³³³ Tato situace byla i odrazem vnitropolitické situace v Polsku, kdy Liga polských rodin odsuzovala celý návrh smlouvy, Občanská platforma stála za polskou ministryní zahraničí, která se snažila prosadit janinský kompromis i po roce 2017. V létě 2007 vyšly v Polsku najevo korupční skandály, kvůli kterým odstoupili dva ministři tehdejší vlády a krize vlády vyústila v předčasné volby, které se konaly v říjnu 2007 a vítězně z nich vzešla Občanská platforma. Polsko společně s Británií byly ojedinělými příklady

System dvojí většiny byl nakonec schválen, s tím, že od roku 2014 do roku 2017 platil janinský kompromis, který umožňoval „skupině členských států vyjádřit svůj nesouhlas s některým textem i tehdy, když tato skupina není dost početná na to, aby vytvořila blokační menšinu.“³³⁴ System dvojího hlasování byl pak uzákoněn následovně: „Od nynějška je kvalifikované většiny dosaženo, jestliže shromáždí alespoň 55 % členských států, které představují nejméně 65 % obyvatelstva EU. Pokud Rada nerozhoduje o návrhu Komise, pak musí kvalifikovaná většina čítat nejméně 72 % členských států představujících alespoň 65 % obyvatelstva. Takový system tedy každému členskému státu přiznává jeden hlas, a přitom zohledňuje jeho demografickou váhu. Lisabonská smlouva také počítá s blokační menšinou složenou nejméně ze čtyř členských států, které zastupují více než 35 % obyvatelstva EU.“³³⁵

4.4.2 Pozice Německa

Německá zahraniční politika po druhé světové válce byla silně proevropská a své národní zájmy Německo definovalo tak, aby odpovídaly cílům evropských společenství a celkově prosazovalo své cíle skrze cíle Evropských společenství. Stejně tak byli němečtí politikové a společnost – v čele s Helmutem Kohlem, který sehrál důležitou roli při vyjednávání Maastrichtské smlouvy, stabilními podporovateli myšlenky evropské integrace, která měla podpořit začlenění sjednoceného Německa do EU. Změna v zahraničně-politickém směřování Německa nastala po rozpadu východního bloku a Německo se stalo velkým státem ve středu Evropy. Kurz německé zahraniční politiky bývá označován jako kontinuální³³⁶, i když se dá hovořit o změnách, začínajících po roce 1998, kdy nastoupila vláda SPD a Zelených v čele s Gerhardem Schröderem. Do té doby prosazovalo Německo své zájmy podle Simona Bulmera spíše skrze soft power a skrze zavádění mechanismů v multilaterálních evropských institucích, což se projevilo například společné měnové politice a centrálním bankovním systémem. Bulmer uvádí

toho, jak otázka nové reformní smlouvy zasáhla i do domácí politiky a stala se jedním z témat kampaní. Vítězství Občanské platformy s Donaldem Tuskiem znamenalo také zlepšení vztahu k Německu, proti němuž PiS ostře vystupovala. Lisabonská smlouva byla podepsána 13. prosince 2007. Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty“, 243-245. Lewis, „Poland: domestic discord makes for a problematic partner“, 117-120.

³³⁴ V tom případě musí tato skupina členských států oznámit Radě svůj nesouhlas s přijetím takové listiny. Rada je pak povinna učinit vše, co je v její moci, aby našla uspokojivé řešení, a odpověděla tak na obavy přednesené skupinou členských států. Navíc tato jednání v Radě probíhají v přiměřené lhůtě a nepřekročí časová omezení stanovená právem Unie“. „Rada Evropské unie“, Portál EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=LEGISSUM%3Aai0008> (navštíveno 24.09.2018).

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 68.

argumenty různých autorů, kteří tvrdí, že se německá evropská politika proměnila mj. i pod vlivem spolkových zemí, které mají podle článku 23 důležitý hlas při tvorbě evropské politiky, a ta je pak nekonzistentní a spíše se orientující na „německé národní zájmy“. Změna souvisela podle Alexandra Klozara mj. s výměnou generací a nástupem generace, která byla v zahraniční politice pragmatičtější s větším důrazem na německé národní zájmy. Almut Möller popisuje posun německé zahraniční politiky jako přechod od idealismu k realismu a k politice, následující německé národní zájmy, které se ale v například v otázkách týkající se EU lišily d těch polských.³³⁷

Po volbách v roce 2005 se velká koalice shodla na tom, že bude pokračovat v kurzu nastaveném Schröderovou vládou (s ministrem zahraničí Joschkou Fischerem). V koaliční smlouvě mezi CDU/CSU a SPD se postoj k EU odrážel i v tom, že se Německo považovalo za odpovědné za zachování a rozvoj evropské integrace.³³⁸ Zmíněné strany, včetně Zelených, také chtěly přijmout novou evropskou ústavu, jejíž ideu vlastně částečně inicioval Gerhard Schröder společně s italskou vládou, když prosazovali Deklaraci o budoucnosti Evropy, která byla připojena k Niceské smlouvě a která iniciovala tzv. post-niceský proces.³³⁹

Důležitým aspektem vyjednávání o budoucí ústavě pro Evropu z hlediska Německa bylo oživení pevnějších vztahů s Francií, které byly od podepsání Maastrichtské dohody vlažné, obě země ale v době konventu spojoval stejný postoj ke konfliktu v Iráku a „aliance“ kancléře Schrödera a prezidenta Chiraca v otázkách budoucí

³³⁷ Klozar, „Hodnocení německého předsednictví v Radě Evropské unie“, 103-105. Almut Möller, „From Idealism to Pragmatism“, 147. Simon Bulmer, „Germany: from launching the constitutional debate to salvaging a treaty“, in *National Politics and European Integration From the Constitution to the Lisbon Treaty*, ed. Maurizio Carbone et al. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010), 53-56.

³³⁸ CDU/CSU a SPD ve svých programových dokumentech tehdy uváděli, že cílem integračního procesu je vytvořit evropskou federaci se spolkovými státy, národní státy by byly zachovány, ale poněkud přeměněny, Zelení naopak chtěli národní státy zachovat v jejich podobě, ale chtěli více prohloubit myšlenku evropské občanské společnosti a evropských politických stran, jak ve své známé řeči na Humboldtově univerzitě v roce 2000 zmiňoval ministr zahraničí Joschka Fischer. „Speech by Joschka Fischer on the ultimate objective of European integration (Berlin, 12 May 2000)“, Virtual Centre for Knowledge about Europe, https://www.cvce.eu/content/publication/2005/1/14/4cd02fa7-d9d0-4cd2-91c9-2746a3297773/publishable_en.pdf (navštíveno 21.09.2018). Klozar, „Hodnocení německého předsednictví v Radě Evropské unie“, 103-105.

³³⁹ Na evropském konventu v roce 2002 prezentoval Gerhard Schröder priority Německa v zahájeném reformním procesu; rozdělení kompetencí mezi členské státy a unijní instituce, silnou a politicky odpovědnou evropskou komisi v čele s prezidentem, zvoleným evropským parlamentem, silnější parlament v otázkách legislativy a evropského rozpočtu a mj. také zavedení hlasovacího systému dvojí většiny v některých oblastech. Na vytváření německého stanoviska k návrhu ústavy se podílel jak Spolkový sněm, tak i spolková rada a celkově převládal ve valné většině otázek konsenzus. Klozar, „Hodnocení německého předsednictví v Radě Evropské unie“, 105. Almut Möller, „From Idealism to Pragmatism“, 146. „Speech by Joschka Fischer on the ultimate objective of European integration“.

ústavy (což vzbudilo negativní reakce u menších států). Nakonec návrh ústavy vyjednaný na konventu obsahoval víceméně všechny pro Německo důležité body, i když německá vláda chtěla prosadit hlasovací systém dvojí většiny i v otázkách zahraniční a bezpečnostní a také daňové politiky a např. Bavorsko prosazovalo referenci na křesťanství v preambuli smlouvy.³⁴⁰

Potom, co se ukázalo, že různé státy mají výhrady k jednotlivým otázkám návrhu, bylo Německo připravené hledat kompromisy, hlasování prostřednictvím dvojí většiny však neohodlalo opustit, nakonec ale udělalo ústupek v otázce procent. Po negativních referendech v Nizozemsku a ve Francii musel být návrh ústavy, ale poměrně zásadně změněn. „Naděje“ pro obnovení jednání o reformách přišla s novou vládou v Nizozemsku a v roce 2007 s novým francouzským prezidentem Sarkozym, kdy byla obnovena francouzsko-německá spolupráce na celém procesu. Na začátku roku 2007 převzala německá vláda předsednictví v Radě EU a jak již bylo zmíněno, kancléřka Merkelová vyslala do ostatních 26 států dva zástupce – Uweho Corsepiu, šéfa evropského odboru německého kancléřství a Reinharda Silberga z ministerstva zahraničí. Po již zmíněných náročných jednáních se nakonec německé předsednictví rozhodlo upustit od ústavního charakteru smlouvy, ale přitom zachovat co nejvíce z původního obsahu a k formulování společných hodnot a idejí využít podepsání zmíněné Berlínské deklarace. Na evropském summitu v Bruselu v létě 2007 se posléze podařilo schválit i novou reformní smlouvu, kterou Německo v roce 2009 ratifikovalo.³⁴¹

4.4.3 Rozdílné pozice Polska a Německa

Při vyjednáváních o Lisabonské smlouvě vyšlo najevo, že zájmy Polska a Německa a jejich očekávání od členství v EU se výrazně liší. Zatímco Německo, velký stát ve středu EU usilovalo o stabilní fungování, evropskou integraci a zefektivnění fungování unijních institucí, Polsko mělo obavy z příliš silnou roli velkých států při hlasování a o potlačení zájmů středních a menších států a snažilo se zabránit tomu, aby EU přijala novou ústavní smlouvu. Pro Angelu Merkelovou a její „vyjednavče“, ale i pro ostatní evropské státy bylo nejtěžší vyjednávání právě s polskými zástupci a premiérem a jeho bratrem prezidentem Kaczynskými. Kancléřka se dokonce vyjádřila, že

³⁴⁰ Almut Möller, „From Idealism to Pragmatism“, 148-149.

³⁴¹ Německo potřebovalo především přesvědčit Francii a Nizozemsko ke schválení smlouvy a také přesvědčit tři hlavní „odpůrce“ – Polsko, Velkou Británii a Českou republiku. Almut Möller, „From Idealism to Pragmatism“, 151-154. Simon Bulmer, „Germany: from launching the constitutional debate to salvaging a treaty“, 61-63.

pokud Polsko nebude souhlasit, bude návrh smlouvy odsouhlasen i bez něj. Premiér Kaczyński zase poslal do Berlína vzkaz, že do vypočítání počtu hlasů pro Polsko podle nového systému má být zahrnuto šest milionů polských obětí druhé světové války, což způsobilo diplomatické faux pas a krátkodobé zhoršení vzájemných vztahů.³⁴²

Podle Helmuta P. Gaisbauera došlo k vnímání Německa jako partnera pro polskou evropskou politiku a ke snaze o „zmenšení role“ Německa v rámci Evropské unie, což je i politika, kterou v době vyjednávání o ústavě pro Evropu praktikovala PiS (ale nejen ona, často tento pohled zastávala i část opoziční Občanské platformy a dalších stran). Gaisbauer dále uvádí tři možné příčiny chování polské vlády v době vyjednávání. Těmi jsou vymezení se vůči předchozí polské zahraniční politice vůči Německu po roce 1989, pocit, že německá strana nejedná s Polskem jako s rovnocenným partnerem a také historické otázky kolektivní paměti, které v Polsku do jisté míry neustále utváří vnímání Německa.³⁴³

V rámci vymezení se proti zahraniční politice tzv. polské třetí republiky, která usilovala skrze pevné partnerství s Německem o integraci mezi západoevropské země, se polská zahraniční politika po vstupu do Evropské unie ale přeorientovala na silnější a samostatnější prosazování vlastních zájmů. Druhá jmenovaná příčina souvisí s již popsaným tématem tzv. usmiřovacího kýče a se skutečností, že polští představitelé, politici a diplomaté vnímali partnerství s Německem jako plytké a bez hlubšího dialogu o společných tématech a nepřipadali si jako důležitý partner. Třetí příčina pak souvisí s politikou paměti PiS, která prezentovala polskou historii jen na základě hrdinství a pozitivního obrazu Poláků a nepřipouštěla v tomto tématu příliš diskusi, a podle Gaisbauera i toto vnímání ovlivnilo polskou snahu, aby Německo nemělo v rámci EU příliš silný hlas.³⁴⁴

³⁴² Almut Möller, „From Idealism to Pragmatism“, 154. Simon Bulmer, „Germany: from launching the constitutional debate to salvaging a treaty“, 62. „Präsident Kaczynski rechtfertigt Äußerungen seines Bruders“, *Der Standard*, 25.6.2007, <https://derstandard.at/2931745/Praesident-Kaczynski-rechtfertigt-Aeusserungen-seines-Bruders> (navštíveno 1.12.2018).

³⁴³ Gaisbauer, „Polens Vorstellung zur künftigen Gestalt der EU“, 74-75.

³⁴⁴ *Ibid.*, 74-77.

Závěr

Předmětem této práce bylo zanalyzovat rekonciliační procesy v polsko-německých vztazích od 50. let až do nástupu první vlády PiS mezi lety 2005-2007 v Polsku a zaměřit se právě na toto v mnohém zlomové období nebo také „zatěžkávací zkoušku“ pro vzájemné vztahy. K analýze rekonciliačních procesů je využit teoretický model, který vytvořila Lily Gardner Feldman. Ten se skládá ze čtyř pilířů, kterými jsou vyrovnání se s minulostí, vztahy politických lídrů, vytvoření stabilních bilaterálních i multilaterálních institucí a příznivý mezinárodní kontext. Teritoriálně se práce zaměřila zejména na vztahy mezi SRN a PLR, později sjednoceným Německem a Polskou republikou, vztahy NDR a PLR jsou nastíněny pouze poměrně stručně.

Prvním dílčím cílem práce bylo zodpovězení otázky, jak probíhaly rekonciliační procesy mezi Polskem a Německem po druhé světové válce, které daly vzniknout stabilním a strukturovaným vzájemným vztahům. V kapitole jsou nejprve stručně nastíněny vztahy PLR a NDR, práce se ale podrobněji zabývá vztahy PLR se SRN, charakteristikou jejíž zahraniční politiky byla právě snaha o rekonciliaci s bývalými nepřáteli. V éře kancléře Adenauera se v podstatě v rámci žádného ze čtyř pilířů nedá mluvit o jakémisi polsko-německém usmiřování. Německo i Polsko se postupně vzpamatovávaly z války a SRN se pod vedením Adenauera snažilo navázat vztahy především se svými západními sousedy a stát se členem mezinárodních organizací, zároveň v tomto období platila Hallsteinova doktrína a PLR vytvářela vzájemné vztahy s NDR. Polsko bylo pod vlivem SSSR, který určoval směřování zahraniční politiky svých satelitních republik.

První kontakty mezi SRN a PLR se týkaly obchodních dohod, k navázání oficiálních diplomatických vztahů došlo v podstatě až v po podepsání Varšavské smlouvy v roce 1970. Zásadní byla ovšem v období 60. let role institucí, respektive církví. Představitelé německé protestantské církve vyzývali německou vládu k iniciování rekonciliace s Polskem, polští a němečtí katoličtí biskupové si vyměňovali dopisy, prominentní západoněmečtí katolíci vydali memorandum, ve kterém vyzývali k definitivnímu uznání polsko-německé poválečné hranice. Od poloviny 60. let také Willy Brandt jako ministr zahraničí postupně formuloval cíle své Východní politiky, které posléze nahrávala z hlediska mezinárodního kontextu politika détente a v rámci SRN příchod generace tzv. osmašedesátníků a debata o nutnosti vyrovnání se vlastní minulostí.

Willy Brandt si byl také vědom toho, že ústředním tématem ve vztazích mezi SRN a PLR je uznání hraniční linie na Odře a Nise.

Kancléř Brandt přinesl se svou Východní politikou do polsko-německých vztahů výraznou kvalitativní změnu. Hranice na Odře a Nise byla potvrzena už v Moskevské smlouvě. Ve stejném roce podepsaná Varšavská smlouva pak stvrzovala snahu obou států o normalizaci vzájemných vztahů a o navázání spolupráce mj. v oblasti kultury, hospodářství nebo vědy. V 70. letech po odstoupení Brandta se další spolupráce odehrávala spíše na hospodářské úrovni (ve formě tzv. Jumbo-půjček, které SRN poskytla PLR). Je nutné však zmínit jednu z důležitých institucí vzájemné spolupráce – v roce 1972 byla založena tzv. učebnicová komise, která umožňovala historikům a pedagogům z obou zemí setkávat se a diskutovat o vyrovnání se s minulostí.

Helmut Kohl v 80. letech v kurzu, nastaveném Ostpolitik pokračoval a v polsko-německých vztazích chtěl zavést stejné struktury, jaké bylo možné pozorovat například u německo-francouzských vztahů. Mezinárodní kontext tomu ale nasvědčoval až od druhé poloviny 80. let, na začátku této dekády byl v PLR totiž vyhlášen výjimečný stav, který SRN společně s ostatními státy odsoudila a mezi oběma státy nedocházelo ke kontaktům, i když mezi obyvateli obou zemí ano, a to, když Němci v hojné míře posílali do Polska balíky s hmotnou pomocí. Důležitým aktérem byl ministr zahraničí Genscher, který ve druhé polovině 80. let PLR dvakrát navštívil a ujistil vedení PSDS, že SRN respektuje a nadále bude respektovat hranici na Odře a Nise. Symbolem rekoniace se také stala mše v Krzyzowé při příležitosti návštěvy kancléře Kohla a jeho objetí s novým polským premiérem Tadeuszem Mazowieckým. Na tomto setkání podepsali oba předsedové vlád tzv. 78bodovou deklaraci, která formulovala cíle další spolupráce a iniciovala například vznik památníku právě v Krzyzowé.

90. léta mohou být označena za jakési „zlaté období“ polsko-německých vztahů. Po definitivním uznání polsko-německé hranice ve smlouvě 2+4 následovalo podepsání polsko-německé Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, která dala vzniknout mnoha polsko-německým institucím, iniciovala spolupráci regionů a měst a zavedla také pravidelná setkání mezi prezidenty obou zemí a také premiéry, ministry zahraničí a ministry obrany. Mezi představiteli obou států došlo také k několika symbolickým gestům, která potvrzovala vůli sjednoceného Německa i Polské republiky vzájemné vztahy prohlubovat. Na politické scéně v Polsku i v Německu převládal konsenzus ohledně snahy o vstřícnou spolupráci mezi oběma sousedy, Německo podporovalo vstup Polska do NATO a EU.

To, že se polsko-německé vztahy po prolomení železné opony vyvíjely pozitivně a dynamicky nebylo ale možné považovat za permanentní stav. Po vstupu Polska do NATO a EU v polsko-německých vztazích chyběla propracovaná vize do budoucna a koncept, stejně tak, jako částečně i politická vůle a struktura pro efektivní spolupráci a spolupráce obou zemí se zdála být relativně křehká. V partnerství mezi Polskem a Německem byla patrná určitá asymetrie ať už např. v politických, ekonomických nebo bezpečnostních otázkách, po přelomu tisíciletí vztahům zkrátka scházela kvalita strategického partnerství, kterou mělo v 90. letech.³⁴⁵ Tyto změny, které nastaly už po roce 1998 je možné přičíst několika faktorům – nástupu červeno-zelené koalice v čele s Gerhardem Schröderem a strategií „vlastního osvíceného zájmu“ v zahraniční politice, ale například i v oblasti energetiky (ve formě užší spolupráce s Ruskem) a celkově také změně role sjednoceného Německa v rámci evropských společenství. Německo se mj. díky své velikosti a hospodářské síle stalo jedním z evropských lídrů, který chce do jisté míry sledovat i své vlastní zájmy (což pro něj do té doby nebylo charakteristické, spíše se obecně přizpůsobovalo vývoji v rámci EU). Se vstupem do NATO a posléze do EU byly naplněny jedny z cílů polsko-německé spolupráce a SRN se částečně přeorientovala spíše na multilaterální formu spolupráce se svými partnery.

Pozice Polska se také změnila. Bratři Kaczyńští přišli už před vítězstvím voleb PiS v roce 2005 v předvolební kampani s konceptem IV. republiky, která se vyhrazovala oproti politice a postojům III. polské republiky, vzniklé po roce 1989. Jejich ambicí bylo striktnější prosazování vlastních zahraničně-politických zájmů v rámci EU a posílení role Polska jako středně velkého evropského státu. V Polsku propagovali také vlastenectví a specifický pohled na vlastní minulost a vyrovnání se s ní. Je nutné ale podotknout, že některá ze zkoumaných témat, jako například debata o Ústavě pro Evropu, či projekt Centra proti vyhánění v Berlíně byly iniciovány už před nástupem bratrů Kaczyńských do nejvyšších státních funkcí, v období první koalice PiS došlo ovšem k vyhrocení těchto sporů, z nichž některé byly ukončeny nebo zmírněny až s nástupem vlády Donalda Tuska v roce 2007.

Několik autorů nezávisle na sobě označilo za nejspornější témata prvního období mezi lety 2005-2007 spor o Centrum proti vyhánění v Berlíně, o stavbu plynovodu Nord Stream a o Ústavě pro Evropu (Lisabonské smlouvě).

³⁴⁵ Jerzy Kranz, „Shadows of the Past in Polish-German Relations“, *The Polish Quarterly of International Affairs* 14, č. 1, (2005): 5-6, https://www.academia.edu/2083941/Shadows_of_the_past_in_Polish-German_relations (navštíveno 24.9.2018).

Téma odsunu Němců bylo a dodnes částečně je v polsko-německých vztazích jedním z těch nejcitlivějších a je patrné, že v oblasti pohlížení na vyrovnání se s touto kapitolou společné minulosti neexistuje celospolečenský, a zároveň polsko-německý konsenzus. BdV je v Polsku vnímán jako zástupce odsunutých Němců, kteří vznášejí mj. majetkové nároky a jednostranně tematizují tuto polsko-německou ponuru minulost a jeho aktivity vzbuzují mezi Poláky pobouřené reakce. To platí i pro iniciativu BdV usilující o vybudování Centra proti vyhánění v Berlíně, o kterém se političtí lídři Polska a Německa diskutovali dohromady devět let a které doposud funguje pouze ve formě nadace. Jako alternativu pro zbudování Centra vznikla v roce 2005 nadace European Network Remembrance and Solidarity, která měla toto odsunu představovat v širším historickém i geografickém kontextu a ve spolupráci s několika evropskými státy. V koaliční dohodě po volbách v Německu na podzim 2005 byl zmíněn cíl mít ve spolupráci se zmíněnou evropskou iniciativou v Berlíně viditelný symbol vzpomínání na oběti odsunu, s tím však koalice raději vyčkala až do dalších voleb v Polsku v roce 2007, protože toto téma způsobilo v polsko-německých vztazích v období vlády PiS už příliš mnoho napětí. BdV se v polsko-německých vztazích ukázal být institucí, která procesy rekonciliace spíše zpomaluje a zatěžuje otázkami, které byly alespoň z politického hlediska, pokládány za vyřešené.

Na příkladu sporu o plynovod Nord Stream se ukázal faktor mezinárodního kontextu v polsko-německých vztazích, respektive spor způsobený odlišnými energetickými a bezpečnostně-politickými zájmy obou států. Z polské perspektivy převládalo vnímání Ruska jako hrozby a jako nevyzpytatelného partnera, což mělo historické odůvodnění a toto přesvědčení převládalo napříč politickým spektrem. Polsko pod vedením koalice PiS preferovalo a doufalo ve zformování společné evropské energetické politiky a evropského energetického trhu, což mělo zajistit větší stabilitu dodávek ropy a plynu v rámci EU. Německo na druhé straně, navázalo s Ruskem strategické partnerství už před znovusjednocením a tuto spolupráci hodlalo pod vedením červeno-zelené koalice v čele s Gerhardem Schröderem dále prohlubovat. SRN vnímala spolupráci s Ruskem ne jako otázku bezpečnostní politiky, ale zejména ekonomicky – zajištění dodávek je totiž spíše úkolem jednotlivých koncernů, Zatímco Německo se snažilo etablovat Rusko jako partnera pro EU, Polsko proti této strategii bojovalo. I přes polské protesty a označení projektu za obdobu paktu Molotow-Ribbentrop byla ale stavba plynovodu v roce 2005 schválena a později mezi lety 2010-2011 realizována.

Co se týče posledního tématu, ukázalo se, že zájmy Polska a Německa se liší také ohledně názoru na roli a vývoj EU. Zatímco Německo, které se etablovalo jako jeden z nejvýraznějších evropských lídrů, mělo za cíl reformovat unii a zefektivnit některé procesy a fungování institucí EU, Polsko vidělo v této snaze hrozbu pro svoji pozici středně velkého státu v rámci EU a bálo se, že v rámci Unie budou mít větší státy až příliš silnou roli. Německo i Polsko se nakonec musely smířit s kompromisy, které byly ale potvrzeny podepsáním Lisabonské smlouvy až po volbách v Polsku v roce 2007 a nástupu vlády Donalda Tuska.

Období první vlády PiS mezi lety 2005-2007 přineslo do vzájemných vztahů několik změn. IV. republika, která přišla s bratry Kaczyńskými velmi asertivně prosazovala své zájmy v bilaterálních vztazích i v rámci EU. Už samotné označení IV. republika mělo evokovat vyhrazení se oproti polské zahraniční politice vůči SRN od 90. let. Polští političtí lídři z řad PiS přinesli také nový způsob komunikace – ke sporným tématům se často vyjadřovali velmi expresivně a svými často urážlivými vyjádřeními své německé partnery mnohdy šokovali. Je ale nutné podotknout, že ani německá politika vůči Polsku nebyly beze změn. Po vstupu Polska do NATO a EU byly naplněny jedny z hlavních cílů polsko-německého partnerství. SRN pod vedením Gerharda Schrödera začala výrazněji prosazovat své vlastní zájmy a v tomto kurzu pokračovala do jisté míry i kancléřka Merkel, za jejíhož působení se navíc SRN etablovala jako jeden z nejvýraznějších lídrů v rámci EU, z čehož mělo vedení PiS obavy a podle toho také reagovalo.

I když období mezi lety 2005-2007 bývá v polsko-německých vztazích označováno jako krize nebo prudké ochlazení³⁴⁶ a v rámci zmíněných témat se polsko-německé vztahy opravdu dostaly do „bodu mrazu“, nezasáhl tento vývoj do všech oblastí vzájemných vztahů ani do všech čtyřech kategorií, ve kterých se odehrával proces rekondilace. Například v rámci polsko-německých institucí probíhala spolupráce stále ve srovnatelné míře³⁴⁷, političtí představitelé se stále pravidelně scházeli, obě země nadále spolupracovali a komunikovali v rámci institucí EU a nadále probíhaly i projekty na téma společné minulosti a vyrovnání se s ní (například aktivity učebnicové komise, která na tomto tématu dále intenzivně pracovala). Po nástupu Donalda Tuska do funkce premiéra

³⁴⁶ Feldman, „Germany's foreign policy of reconciliation“, 239.

³⁴⁷ Namátkou byla vybrána Nadace Polsko-Německé spolupráce, podle jejíž výroční zprávy se kazuje, že výše finančních prostředků pro nadaci byla podobná před i po nástupu PiS do vlády. „Jahresberichte: Jahresbericht 2009“, Oficiální stránky nadace, 8, http://sdpz.org/assets/Publikacje/Sprawozdania/2009_DE/Jahresbericht_2009.pdf (navštíveno 1.1.2019).

po volbách v roce 2007 bylo možné pozorovat stabilizaci ve vzájemných vztazích a v některých zmíněných otázkách bylo dosaženo kompromisu (podepsání Lisabonské smlouvy nebo zřízení Nadace útěk, vyhnání, smíření apod.). ve zvoleném případě lze tedy na základě analýzy období vlády PiS mezi lety 2005-2007 považovat koncept Lily Gradner Feldman za úspěšný a nosný a rekongiliaci mezi oběma zeměmi jakožto stav za stabilní a jako proces za kontinuální.

Zajímavé by ovšem bylo zanalyzovat podle stejného konceptu výrazně delší období nynější a názorově radikálnější vlády PiS, sestavené po volbách v roce 2015 a jejího dopadu na polsko-německé vztahy, kdy se ukázalo, že mnohé otázky (například zmiňovaný odsun a reparace Polsku) jsou stále citlivými tématy, která budí ve vzájemných vztazích nedorozumění. I ve vztazích mezi lidry obou zemí je patrná již částečná eroze a poměrně nepříznivý je i mezinárodní kontext, ve smyslu euroskepticismu, rychle se rozšiřujícího mezi středoevropskými státy. U institucí by zajisté bylo přínosné zjistit, jak se například v posledních letech vyvíjí jejich financování.

Summary

This thesis deals with the reconciliation processes in Polish-German relations from the 1950s up to the first PiS reign between 2005-2007, which has been in contrary with the development after 1990. The used theoretical model, developed by Lily Gardner Feldman, consists of four pillars, such as alignment with the past, the relations of political leaders, the creation of stable bilateral and multilateral institutions and a favorable international context.

The first part of the thesis was to answer the question of how reconciliation processes took place between Poland and Germany after the Second World War. In the era of Chancellor Adenauer, there is practically no reason to speak of any kind of Polish-German reconciliation in any of the four pillars. The first contacts between the Federal republic and Poland concerned trade agreements, the establishment of official diplomatic relations took place only after the Warsaw Treaty was signed in 1970. In the 1960s was crucial the role of the churches and their Polish-German interaction. In the 1970s, Willy Brandt brought with his Eastern policy and the confirmation of the Polish-German border on the rivers Oder and Neiße significant qualitative change to the mutual relations. After his resignation, further cooperation took place at the economic level (e.g. in the form of Jumbo-loans). However, one of the important institutions of mutual co-operation has to be mentioned - in 1972 a joined so-called Textbook committee was set up which allowed historians to discuss the issues of the Polish-German past. In the 1980s Helmut Kohl continued the course set up by Ostpolitik. After the fall of the Iron Curtain, events were rapidly dropped, and the 1990s are rightly referred to as the "golden age" of Polish-German relations. The Polish-German Treaty on Good Neighborhood and friendly co-operation was signed in 1991, which gave rise to many Polish-German institutions and initiated intensive cooperation. Political scene in Poland and Germany was generally dominated by a consensus on friendly cooperation between the two neighbors, Germany supporting Poland's entry into NATO and the EU.

But after Poland's accession to NATO and the EU, Polish-German relations somehow lacked a sophisticated vision and a concept for the future, as well as partly the political will and the structure for effective cooperation. These changes can be attributed to several factors - the arrival of the Red-Green coalition headed by Gerhard Schröder and the strategy of "own enlightened interest" in German foreign policy, but overall a change of the role of unified Germany within the European Communities. Germany,

thanks to its size and economic strength, has become one of Europe's leaders who, to some extent, wants to follow their own interests. With the accession to NATO and later to the EU, one of the objectives of Polish-German cooperation was fulfilled, and Germany was partly re-orientated towards a multilateral form of cooperation with its partners.

Poland's position has also changed. The Kaczyński brothers came to the PiS victory in 2005 with the concept of the 4th Republic, which reserved itself to policies and attitudes of the 3rd Republic of Poland, created after 1989. Their ambition was to strengthen the enforcement of their own foreign-policy interests within the EU and to strengthen the role of Poland as a medium-sized European state. The most controversial themes for the first period between 2005-2007 as a dispute over the Centre against Expulsion in Berlin, the construction of the Nord Stream gas pipeline and the negotiations regarding Constitution for Europe (the Treaty of Lisbon). The German expulsion topic has been one of the most sensitive in Polish-German relations. The BdV is perceived in Poland as a representative of the displaced Germans, who pose, among other things, property claims and address this Polish-German grim past. Generally, BdV has emerged in Polish-German relations as an institution that slows the processes of reconciliation rather than addressing issues which, at least politically, have been resolved.

The example of the dispute over the Nord Stream gas pipeline has proved to be a factor in the international context in Polish-German relations, or controversy caused by the different energy and security-political interests of both states. Poland perceived Russia as a threat and as an unpredictable partner and under the leadership of the PiS coalition it preferred and hoped to shape a common European energy policy. Germany, on the other hand, has established a strategic partnership with Russia prior to reunification, and this collaboration was intended to deepen under the leadership of the Red-Green Coalition headed by Gerhard Schröder.

As far as the last topic is concerned, it has been shown that the interests of Poland and Germany also differ in terms of the role and development of the EU. While Germany, which has established itself as one of Europe's most prominent leaders, was aiming at reforming the Union and streamlining certain processes and functioning of the EU institutions, Poland saw this threat a threat to its position as a medium-sized state within the EU and was worried that within the Union the larger states will have a too strong role.

Even though the period between 2005-2007 is often referred to as a crisis or a severe cooling in Polish-German relations, and within the above-mentioned topics, the Polish-German relations have indeed reached a "freezing point", it did not intervene in all

areas of mutual relations or in all four the categories in which the reconciliation process took place. After Donald Tusk became prime minister after the 2007 elections, stabilization in mutual relations could be observed and a compromise was reached on some of the issues mentioned. Interestingly, however, it would have been to analyze, according to the same concept, a significantly longer and more radical period of today's PiS government, formed after the elections in 2015 and its impact on Polish-German relations.

Seznam zkratek

BdV	Bund der Vertriebenen (Svaz vyhnaných)
CDU	Christlich Demokratische Union Deutschland (Křesťansko demokratická unie Německa)
CSU	Christlich-soziale Union in Bayern (Křesťansko-sociální unie Bavorska)
DAAD	Deutscher Akademischer Austauschdienst (Německá akademická výměnná služba)
EU	Evropská unie
LPR	Liga polských rodin
NATO	Severoatlantická aliance
NDR	Německá demokratická republika
OSN	Organizace spojených národů
OP	Občanská platforma
PiS	Právo i Spravedlnost
PLR	Polská lidová republika
PSDS	Polská sjednocená dělnická strana
SO	Samoobrona
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálnědemokratická strana Německa)
SRN	Spolková republika Německo
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik

Použitá literatura

Primární zdroje

„Ansprache von Bundespräsident Roman Herzog anlässlich des Gedenkens an den 50. Jahrestag des Warschauer Aufstandes in Warschau“, Oficiální stránky úřadu Spolkového prezidenta,

http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Roman-Herzog/Reden/1994/08/19940801_Red.html (navštíveno 30.10.2018).

„Declaration on Events in Poland“ (aktualizováno 31.10.2018), NATO online library, <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c820111a.htm> (navštíveno 25.6.2018).

„Rada Evropské unie“, Portál EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=LEGISSUM%3Aai0008> (navštíveno 24.09.2018).

„Charta der deutschen Heimatvertriebenen“, Oficiální stránky BdV, <http://www.bunder-vertriebenen.de/charta-der-deutschen-heimatvertriebenen.html> (navštíveno 27.10.2018).

„Gesetz vom 8. Januar 1951 über die polnische Staatsangehörigkeit“, Ratgeber für die polnische Staatsangehörigkeit, <https://de.yourpoland.pl/userfiles/pdfs/ustawa-1951-de.pdf> (navštíveno 2.1.2018).

„Lisabonská smlouva. Konsolidovaný text smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie ve znění Lisabonské smlouvy.“, Ministerstvo kultury – Odbor informování o evropských záležitostech, https://www.mkcr.cz/doc/cms_library/lis-konsolid-2196.pdf (navštíveno 21.9.2018).

„Regierungserklärung von Bundeskanzler Kurt Georg Kiesinger am 13. Dezember 1966“, Konrad Adenauer Stiftung,

https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=9d53505a-4e53-d998-0fe9-2d8f836b0571&groupId=252038 (navštíveno 1.12.2018).

„Speech by Joschka Fischer on the ultimate objective of European integration (Berlin, 12 May 2000)“, Virtual Centre for Knowledge about Europe,

https://www.cvce.eu/content/publication/2005/1/14/4cd02fa7-d9d0-4cd2-91c9-2746a3297773/publishable_en.pdf (navštíveno 21.09.2018).

„Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über die Bestätigung der zwischen ihnen bestehenden Grenzen vom 14. November 1990“,

Oficiální stránky německého velvyslanectví v Polsku,

<https://polen.diplo.de/blob/478920/e168a1461147fd390b8a3ce739486a2c/vertrag-grenze-1990-data.pdf> (navštíveno 25.6.2018).

„Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit vom 17. Juni 1991“, dostupné z oficiálních stránek německé spolkové vlády <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/vertrag-zwischen-der-bundesrepublik-deutschland-und-der-republik-polen-ueber-gute-nachbarschaft-und-freundschaftliche-zusammenarbeit-786742>

(navštíveno 20.6.2018).

Knihy

Anne-Marie le Gloanec, *Non-state actors in international relations: The case of Germany* (Manchester: Manchester University Press, 2007).

Bernd Rother, *Willy Brandts Aussenpolitik* (Wiesbaden: Springer VS, 2014).

Dieter Bingen, *Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949-1991* (Baden-Baden: Nomos, 1998).

Eric Langenbacher a Yossi Shain, *Power and the Past: Collective Memory and International Relations* (Washington D.C.: Georgetown University Press, 2010).

Gunther Hellmann, Wolfgang Wagner a Rainer Baumann, *Deutsche Außenpolitik: Eine Einführung* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2014).

Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen. Die DDR im internationalen System 1949-1989* (München: Oldenbourg Verlag, 2007).

Petr Drulák a Vít Beneš, eds., *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích* (Praha: Portál, 2008).

Jaroslava Plšková, *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*, (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999).

Katarzyna Stokłosa, *Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011).

Krzysztof Malinowski, *Polska i Niemcy w Europie (2004-2014). Różnice interesów – uwarunkowania i konsekwencje* (Poznań: Institut Zachodni, 2015).

Lily Gardner Feldman, *Germany's foreign policy of reconciliation: from enmity to amity* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2012).

Maurizio Carbone et al., eds., *National Politics and European Integration From the Constitution to the Lisbon Treaty* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010).

Mieczysław Tomala, *Polen und die deutsche Wiedervereinigung* (Varšava: Elipsa, 2004).

Ulrich Eckern, Leonie Herwartz-Emden a Rainer-Olaf Schultze, *Friedens- und Konfliktforschung in Deutschland: eine Bestandsaufnahme*. (Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften, 2004).

Werner Weidenfeld a Karl-Rudolf Korte, *Hanbuch zur deutschen Einheit 1949-1989-1999* (Frankfurt: Campus Verlag, 1999).

Yinan He, *The search for reconciliation: Sino-Japanese and German-Polish relations since World War II* (New York: Cambridge University Press, 2009).

Kapitoly v knize

Almut Möller, „From Idealism to Pragmatism: Germany and the Constitutional Treaty“, in *The Rise and Fall of the EU's Constitutional Treaty*, ed. Finn Laursen (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 145-160.

Andreas Fraude, *Die Außenpolitik der DDR* (Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2006).

Basil Kerski, „Polen“, in *Handbuch zur deutschen Aussenpolitik*, eds. Siegmund Schmidt, Gunther Hellmann a Reinhard Wolf (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007), 405-421.

Edgar Wolfrum, „Die beiden Deutschland“, in *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*, ed. Volkhard Knigge a Norbert Frei (München: C.H.Beck, 2002), 133-149.

Frank Umbach, „Deutschland, Polen und die gemeinsame Energiepolitik: Chancen der Kooperation in puncto Versorgungssicherheit“, in *Deutschland und Polen: die europäische und internationale Politik*, ed. Thomas Jäger a Daria W. Dylla (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008), 261-288.

Finn Laursen, „Process and Main Elements of the Treaty“, in *The Rise and Fall of the EU's Constitutional Treaty*, ed. Finn Laursen (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 1-24.

Gunther Hellmann, Reinhard Wolf a Siegmund Schmidt, „Deutsche Außenpolitik in historischer und systematischer Perspektive“, in *Handbuch zur deutschen Aussenpolitik*, eds. Siegmund Schmidt, Gunther Hellmann a Reinhard Wolf (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007), 15-48.

Hanns W. Maull, „Deutschland als Zivilmacht“, in *Handbuch zur deutschen Aussenpolitik*, eds. Siegmund Schmidt, Gunther Hellmann a Reinhard Wolf (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007), 73-84.

Helmut P. Gaisbauer, „Polens Vorstellung zur künftigen Gestalt der EU und dem Grad polnisch-deutscher Kooperation“, in *Deutschland und Polen: die europäische und internationale Politik*, ed. Thomas Jäger a Daria W. Dylla (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008), 57-80.

Kai-Olaf Lang, „Německo a Polsko“, in *Vztahy Spolkové republiky Německo ke státům střední Evropy od roku 1990*, ed. Vladimír Handl, Jan Hon a Otto Pick (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998), 145-161.

Klaus Bachmann, „Versöhnungskitsch nach 10 Jahren – was davon übrig blieb“, in *Erinnerungskultur und Versöhnungskitsch*, ed. Hans-Henning Hahn, Heidi Hein-Kirchner a Anna Kochanowska-Nieborak (Marburg: Herder-Institut Verlag, 2008), 21–32.

Lily Gardner Feldman, „German-Polish Ties: Special Relationship, Friendship, or Reconciliation?“, in *Friendship and International Relations*, eds. Simon Koschut, Andrea Oelsner (London: Palgrave Macmillan), 129-130.

Ludwig Mehlhorn, „Zwangsverordnete Freundschaft? Die Entwicklung der Beziehungen zwischen der DDR und Polen 1949–1990“, in *Die deutsch-polnischen Beziehungen 1949-2000: Eine Werte- und Interessengemeinschaft?*, eds. W.-D. Eberwein a Basil Kerski (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2001), 61-73.

Maciej Wilga, „Poland and the Constitutional Treaty: a short story about a ‘square root’?“, in *The Rise and Fall of the EU’s Constitutional Treaty*, ed. Finn Laursen (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 225-249.

Norbert Frei, „Deutsche Lernprozesse NS-Vergangenheit und Generationenfolge seit 1945“, in *1945 und wir. Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*. (München: C.H.Beck, 2005), 23-39.

Paul G. Lewis, „Poland: domestic discord makes for a problematic partner“, in *National Politics and European Integration From the Constitution to the Lisbon Treaty*, ed. Maurizio Carbone et al. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010), 108-125.

Simon Bulmer, „Germany: from launching the constitutional debate to salvaging a treaty“, in *National Politics and European Integration From the Constitution to the Lisbon Treaty*, ed. Maurizio Carbone et al. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010), 51-70.

Elektronicky publikované knihy

David Bloomfield, Teresa Barnes a Luc Huyse, *Reconciliation after violent conflict, A Handbook*. (Stockholm: IDEA, 2003),
<https://www.idea.int/publications/.../reconciliation-after-violent-conflict-handbook>
 (navštíveno 20.6.2018).

Franz Osterroth a Dieter Schuster, *Chronik der deutschen Sozialdemokratie: nach dem zweiten Weltkrieg*, FES Library (Bonn: Dietz 1978)
<http://library.fes.de/fulltext/bibliothek/chronik/band3/e235g1468.html> (navštíveno 1.12.2018).

Jan Prášil a kol., *Zahraniční politika Německa na začátku 21. století* (Praha: Asociace pro mezinárodní otázky, 2011), 19-22, 26-31, https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2015/11/amo_zahranicni_politika_nemecka_web.pdf (navštíveno 2.11.2018).

Karl Cordell a Stefan Wolff, *Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic: Ostpolitik Revisited*, (Oxford: Taylor & Francis Group, 2004). ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=182747> (staženo 2.5.2018).

Piotr Buras, „Między Europeizacja a Gazpromem: Niemcy, Rosja i bezpieczeństwo energetyczne“ *Raporty i analizy* 7, (Centrum stosunków międzynarodowych, 2008): 33-34 <http://docplayer.pl/17699526-Miedzy-europeizacja-a-gazpromem-niemcy-rosja-i-bezpieczenstwo-energetyczne-nr-7-piotr-buras.html> (navštíveno 1.11.2018).

Odborné časopisy

Alexander Klozar, „Hodnocení německého předsednictví v Radě Evropské unie“ *Mezinárodní vztahy*, č.2, (2010): 99-122.

Dieter Bingen, „Nachbarschaft als Partnerschaft Deutschland und Polen 1991–2011“, *Osteuropa* 5-6, (2011): 23-40.

Ireneusz Bil, „Die deutsch-polnischen Beziehungen. Probleme und Perspektiven“ *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik*, č. 3 (2010): 149-158.

Karl Cordell, „The Federation of expellees and the impact on memory on German-Polish relations“, *German Politics and Society* 109/31, č. 4 (zima 2013): 102–120.

Kirsten Westphal, „Handlungsbedarf. Die Energiepolitik der Europäischen Union“, *Osteuropa* 54, č. 9–10 (2004): 39–54.

Michail Logvinov, „Energie als Waffe? Europäischer Versorgungssicherheitsdiskurs als „Threat Industry“ und Interessenkonflikte im Dreieck Russland-Polen-Deutschland“ *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 38, č. 4, (2009): 407–421.

Miroslav Kunštát, „Role křesťanských církví v rekonciliačních procesech ve střední Evropě – polsko-německý a česko-německý případ“, *Mezinárodní vztahy* 44, (březen 2009): 5-32.

Roland Götz, „Pipeline-Popanz Irrtümer der europäischen Energiedebatte“ in *Osteuropa* 59, č.1, (2009): 3-18.

Články v elektronických časopisech

Alexander Wochnik, „Non-State Actors, Political Opportunity Structures and Foreign Relations: The Case of Germany's Federation of Expellees and the ‘Foundation Flight, Expulsion and Reconciliation’“ *German Politics* 23, č. 3 (2014): 213-230, <http://dx.doi.org/10.1080/09644008.2014.967222> (staženo 20.6.2018).

Ann L. Phillips, “The politics of reconciliation: Germany in central-east Europe” *German Politics* 7, č.2 (1998): 64-85, <https://doi.org/10.1080/09644009808404512> (staženo 3.5.2018).

Eva Maria Hinterhuber a Rupert Graf Strachwitz, „Transparenz, Akzeptanz und Legitimität: der Bund der Vertriebenen in zivilgesellschaftlicher Perspektive“, in

Opusculum 44, (2010) (Berlin: Maecenata Institut für Philanthropie und Zivilgesellschaft an der Humboldt-Universität) [https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0243-092010op444\(2010\)](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0243-092010op444(2010)) (navštíveno 29.10.2018).

Charles Lerche, "Peace building through reconciliation" *International Journal for Peace Studies* 5, č. 2 (2000), http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol5_2/lerche.htm (navštíveno 12.11.2018).

Jacek Lubecki, "Poland in Iraq. The politics of the decision." *The Polish Review* 50, č. 1 (2005): 69-92, <http://www.jstor.org/stable/25779521> (navštíveno 28.10.2018).

Jerzy Kranz, „Shadows of the Past in Polish-German Relations“, *The Polish Quarterly of International Affairs* 14, č. 1, (2005): 5-49, https://www.academia.edu/2083941/Shadows_of_the_past_in_Polish-German_relations (navštíveno 24.9.2018).

Kai-Olaf Lang, „Polens Demokratie in Gefahr? Die Kaczynski-Brüder an der Macht.“ in *Totalitarismus und Demokratie* 4, č. 1, (2007): 45-62, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-310942> (navštíveno 1.12.2018).

Klaus Ziemer, „Poland and Germany: What Past, What Future?“ *The Polish Quarterly of International Affairs* 1, (2005): 50-69, <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=245895> (navštíveno 1.12.2018).

Krzysztof Ruchniewicz, „Die polnische Geschichtspolitik nach 1989“, in *Polen-Analysen 20/07* (2007): 2-8, <http://www.laender-analysen.de/polen/pdf/PolenAnalysen20.pdf> (navštíveno 27.10.2018).

Lucjan Meissner, „Willy Brandts Versöhnungspolitik gegenüber Polen 1970–1972. Ein Erinnerungsbeitrag“, *Zeitschrift des Verbandes Polnischer Germanisten*, č. 4, (2015): 309-318, www.ejournals.eu/pliki/art/5004/ (navštíveno 20.6.2018).

Piotr Buras, „Die IV. Republik und Deutschland: Eine Anatomie des Misstrauens“, in *Polen-Analysen 03/06* (2006): 2-6, www.laender-analysen.de/polen/autorenindex.php (navštíveno 27.10.2018).

Robert Żurek, „Avantgarde der Versöhnung“ *Dialog Magazin* 72-73, <https://www.dialogmagazin.eu/leseprobe-ausgabe-72-73-briefwechsel-bischoefe.html> (staženo 3.6.2018).

Samuel Salzborn, „Geschichtspolitik in den Medien: Die Kontroverse über ein „Zentrum gegen Vertreibungen““ *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 12, 51. Jahrgang (2003): 1120-1130, dostupné z <http://salzborn.de/txt/zfg1203.pdf> (staženo 20.10.2018).

Stefan Guth, „Erzwungene Verständigung?, Die Kommission der Historiker der DDR und der Volksrepublik Polen 1956-1990“ *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 57, č. 4 (2009): 497-542, https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2009_4_3_guth.pdf (navštíveno 20.10.2018).

Steffen Kailitz, „Der „Historikerstreit“ und die politische Deutungskultur der Bundesrepublik Deutschland“ *German Studies Review* 32, č. 2 (květen 2009): 279-280, <http://www.jstor.org/stable/40574801> (navštíveno 1.12.2018).

Zdenka Vajdová, „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum“ *Sociologický časopis* 32, (březen 1996): 340-341, http://sreview.soc.cas.cz/uploads/052b84f7ba4a8cd57e316b1b50f2359a0ef396db_299_339VAJDO.pdf (navštíveno 27.12.2018).

Recenze

Lorena De Vita, recenze knihy *Germany's Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity*, Lily Gardner Feldman, *German History* 32, č. 3 (2014): 505–507.

Simon Koschut, recenze knihy *Germany's Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity*, Lily Gardner Feldman, *The Journal of Friendship Studies* 2, č.1 (2014): 83-84.

Články v médiích

„Präsident Kaczynski rechtfertigt Äußerungen seines Bruders“, *Der Standard*, 25.6.2007, <https://derstandard.at/2931745/Praesident-Kaczynski-rechtfertigt-Aeusserungen-seines-Bruders> (navštíveno 1.12.2018).

„Bau der Ostsee-Pipeline beginnt“, *Spiegel online*, 9.4.2010, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/gasversorgung-bau-der-ostsee-pipeline-beginnt-a-688079.html> (navštíveno 1.12.2018).

„Pipeline-Vertrag wie Hitler-Stalin-Pakt“, *Focus online*, 30.04.2006, https://www.focus.de/politik/ausland/polen_aid_108334.html (navštíveno 25.9.2018).

Gerhard Gnauck, „Der Kniefall, der in Polen fast nicht stattfand“, *Die Welt*, 7.12.2010, <https://www.welt.de/politik/ausland/article11431245/Der-Kniefall-der-in-Polen-fast-nicht-stattfand.html> (navštíveno 20.6.2019).

„Europe: A Symbolic Act of Atonement“, *The Time*, Vol. 96-113, č. 25, 12-3/1970 dostupné z <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.100993/page/n23> (navštíveno 20.6.2018).

Henryk Jarczyk, „Deutsche Hilfspakete für Polen“, Deutschlandfunk, 16.12.2011, http://www.deutschlandfunk.de/deutsche-hilfspakete-fuer-polen.795.de.html?dram:article_id=119746 (navštíveno 25.6.2018).

Barbara Cöllen, „Helmut Schmidt. Niedoceniony przyjaciel Polski“, *Deutsche Welle*, 23.11.2015, <http://www.dw.com/pl/helmut-schmidt-niedoceniony-przyjaciel-polski/a-18868306> (navštíveno 25.6.2018).

„Roky Charty 77“, *Český rozhlas* 6, 12.5.2011, http://www.rozhlas.cz/cro6/vsouvislostech/_zprava/roky-charty-77-cyklus--696955 (navštíveno 25.6.2018).

Jörg Welkow, „Der Nußkracker des Regimes“, *Die Zeit*, 30.11.1984, <https://www.zeit.de/1984/49/der-nussknacker-des-regimes> (navštíveno 8.12.2018).

Helga Hirsch, „Durchbruch zu neuem Verständnis?“, *Die Zeit online*, <https://www.zeit.de/1990/20/durchbruch-zu-neuem-verstaendnis> (navštíveno 30.10.2018).

Michael Jochum, „Ich bitte um Vergebung“, *Die Zeit online*, https://www.zeit.de/2000/07/Ich_bitte_um_Vergebung/komplettansicht?print (navštíveno 30.10.2018).

Tony Braber, „Herzog begs Poles' forgiveness over 1944 Warsaw atrocities: Lech Walesa has stirred bitter memories by inviting Russians and Germans to help commemorate the uprising in Poland's capital“, *The Independent*, 2.8.1994, <https://www.independent.co.uk/news/world/herzog-begs-poles-forgiveness-over-1944-warsaw-atrocities-lech-walesa-has-stirred-bitter-memories-by-1380880.html> (navštíveno 1.12.2018).

„Was Polen und Deutsche verbindet“, *Deutschlandfunk Kultur*, 19.6.2018, https://www.deutschlandfunkkultur.de/historiker-robert-traba-was-polen-und-deutsche-verbundet.970.de.html?dram:article_id=420721 (navštíveno 29.10.2018).

„Putin und Steinbach lösen große Ängste aus“, *Süddeutsche Zeitung online*, 17.5.2010 <http://www.sueddeutsche.de/politik/umfrage-in-polen-putin-und-steinbach-loesen-grosse-aengste-aus-1.395332#redirectedFromLandingpage> (navštíveno 11.11.2018).

Internetové stránky

„Stiftungszweck“, Oficiální stránky Nadace útěk, vyhnání, smíření, <https://www.sfvv.de/de/stiftung> (navštíveno 29.10.2018).

„Zur Debatte: Flucht, Vertreibung, Versöhnung“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/geschichte-und-erinnerung/39826/flucht-vertreibung-versoehnung?p=0> (navštíveno 12.11.2018).

„Profil“, Zentrum für historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften, <http://www.cbh.pan.pl/de/profil-0> (navštíveno 29.10.2018).

Krzysztof Bobiński, „Polish Foreign Policy 2005–2007“, Institut Spraw Publicznych, 1-12, <http://www.isp.org.pl/> (navštíveno 20.9.2018).

„Wymagające sąsiedztwo. Relacje polsko-niemieckie po 1990 roku“, Portal spraw zagranicznych, <http://www.psz.pl/117-polityka/wymagajace-sasiedztwo-relacje-polsko-niemieckie-po-1990-roku> (navštíveno 5.11.2018).

„Program PiS 2005“, Oficiální stránka strany, <http://old.pis.org.pl/dokumenty.php?s=partia&idoc=3> (navštíveno 2.10.2018), 43.

Jochen Weichold a Horst Dietzel, „Bundestagswahl 2005 – Wahlprogramme der Parteien im Vergleich“, Rosa Luxemburg Stiftung,
https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Themen/RLS-Autoren/Weichold/Wahlprogramme_der_Parteien.pdf (navštíveno 20.10.2018),

„Analyse: Die polnische Amerikapolitik zwischen Irak- und Libyenkrieg“, Bundeszentrale für politische Bildung,
<http://www.bpb.de/internationales/europa/polen/40926/analyse?p=all> (navštíveno 20.9.2018).

„Wybory do Sejmu: wyniki głosowania na listy komitetów wyborczych w skali kraju“, Oficiální stránky Państwowa komisja Wyborcza,
<http://wybory2001.pkw.gov.pl/glowna.html> (navštíveno 26.06.2018)

„Deutsch-Polnischer Preis“, Oficiální stránky polského velvyslanectví v Německu,
https://berlin.msz.gov.pl/de/bilaterale_zusammenarbeit/deplbeziehungen/institutionen/deutsch_polnischer_preis;jsessionid=DFA5771D807BF469675EEBD7C2941141.cmsap1p (navštíveno 9.12.2018).

„Die Stiftung“, Oficiální stránky nadace Gedenken und Frieden,
<https://www.gedenkenundfrieden.de/organisation/die-stiftung.html> (navštíveno 9.12.2018).

„Deutsch-Polnisches Jugendwerk“, Oficiální stránky organizace, <https://www.dpjw.org/>
 a „DAAD Polen“, Oficiální stránky DAAD v Polsku, <https://www.daad.pl/de/> (obojí navštíveno 9.12.2018).

"Geschichte der Stiftung", oficiální stránky nadace <http://www.krzyzowa.org.pl/de/ofundacji-2/historia-fundacji-2#die-berliner-erklaerung> (navštíveno 9.12.2018).

"Über die Stiftung", Oficiální stránky nadace, <http://www.mdsml.pl/de/stiftung/ueber-die-stiftung> (navštíveno 9.12.2018).

„O Instytucie“, Oficiální stránky Institutu Zachodního v Poznani,
<https://www.iz.poznan.pl/o-instytucie/historia> (navštíveno 1.12.2018).

"Leitziel" Oficiální stránka Německého historického institutu ve Varšavě,
<http://www.dhi.waw.pl/institut/leitziel.html> (navštíveno 9.12.2018).

„Satzung“, Oficiální stránky Nadace polsko-německé spolupráce, <http://sdpz.org/die-stiftung/satzung> (navštíveno 6.12.2018).

"Polnisch-Deutsche Aussöhnung", Auszahlungen der humanitären Hilfe an besonders schwer verfolgte Opfer des nationalsozialistischen Regimes“, Oficiální stránka nadace Stiftung, http://www.fnpn.pl/wyplaty/robotnicy_de.php (navštíveno 9.12.2018).

„Deutsch-Polnische Regierungskommission für regionale und grenznahe Zusammenarbeit“, Oficiální stránky Velvyslanectví Polské republiky v SRN,
https://berlin.msz.gov.pl/de/c/MOBILE/bilaterale_zusammenarbeit/deplbeziehungen/ins

titionen/deutsch_polnische_regierungskommission_fur_regionale_und_grenznahe_zusammenarbeit (navštíveno 30.10.2018).

Christoph Cornließen, „Erinnerungskulturen“, Docupedia Zeitgeschichte http://docupedia.de/zg/Erinnerungskulturen_Version_2.0_Christoph_Corneli%C3%9Fen (navštíveno 31.3.2018).

„Mission“, Oficiální internetová stránka časopisu The international Journal of Peace Studies, <http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/mission.htm> (navštíveno 27.12.2018).

„RIPAR (Research in Peace and Reconciliation)“, Oficiální stránka Jena Center for Reconciliation Studies, https://www.jcrs.uni-jena.de/www_jcrs_uni_jena_de_publication.html (navštíveno 27.12.2018).

„Wladyslaw Bartoszewski (28.04.1995)“, Oficiální stránky německého Spolkového sněmu, <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/gastredner/bartoszewski/bartoszewski/197062> (navštíveno 2.1.2019).

IDEA je zkratka pro „The International Institute for Democracy and Electoral Assistance“ spadající pod OSN, „About us“, oficiální stránka organizace, <https://www.idea.int/about-us> (navštíveno 20.9.2018).

Oficiální stránky polského velvyslanectví v Německu, <https://berlin.msz.gov.pl/de/> (navštíveno 2.1.2019).

Oficiální stránky německého velvyslanectví v Polsku, <https://polen.diplo.de/pl-de> (navštíveno 2.1.2019).

Oficiální stránky německého Spolkového sněmu, www.bundestag.de (navštíveno 2.1.2019).

„Polityka zagraniczna“, Ministerstwo spraw zagranicznych, https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/ (navštíveno 5.6.2018).

„Polen-Analysen“, Analýzy na polsko-německá témata, zpracované odborníky z Deutsches Polen-Institut, <http://www.laender-analysen.de/polen/> (navštíveno 2.1.2019).

„Wiedergutmachung in Deutschland“, Bundeszentrale für politische Bildung, <https://www.bpb.de/apuz/162883/wiedergutmachung-in-deutschland-19451990-ein-ueberblick?p=all> (navštíveno 20.6.2018).

„Deutsche Demokratie“, Stránky Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/deutsche-demokratie/39360/bundespraesident?p=all> (navštíveno 5.6.2018).

„Politische Stiftungen“, Oficiální stránka Bundeszentrale für politische Bildung, <https://www.bpb.de/gesellschaft/kultur/politische-bildung/193401/politische-stiftungen?p=all> (navštíveno 5.6.2018).

„Geschichte der Gemeinsamen Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission“, Officiální stránky polsko-německé učebnicové komise, <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/ausstellung.html> (navštíveno 8.12.2018).

„Kreisau-Krzyzowa“, Webová stránka, věnovaná polsko-německé historii, spadající pod Rundfunk Berlin Brandenburg, https://www.deutscheundpolen.de/orte/ort_jsp/key=kreisau_krzyzowa.html (navštíveno 25.6.2018).

„Helmut Kohl und die Deutsch-Polnischen Beziehungen“, Officiální stránka polsko-německé nadace v Krzyzowé, <https://www.kreisau.de/aktuell/helmut-kohl-und-die-deutsch-polnischen-beziehungen/> (navštíveno 27.10.2018).

„Aufgaben“, Officiální stránky Deutsches Polen-Institut, <https://www.deutsches-polen-institut.de/institut/aufgaben/> (navštíveno 27.10.2018).

„Vor 25 Jahren: Abschluss des Zwei-plus-Vier-Vertrags“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/211841/zwei-plus-vier-vertrag> (navštíveno 27.10.2018).

„Ausländerzentralregister“, Stránky Spolkového statistického úřadu, <https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Methoden/Auslaenderzentralregister.html> (navštíveno 27.10.2018).

„Kriterien für die Anerkennung nationaler Minderheiten“, Officiální stránky německého Spolkového sněmu, <https://www.bundestag.de/blob/418438/81e43b425de854eda21f13759f9c3f5b/wd-3-067-09-pdf-data.pdf> (navštíveno 30.10.2018).

„Unsichtbar? Polinnen und Polen in Deutschland – die zweitgrößte Zuwanderergruppe“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/kurzdossiers/256398/polnische-diaspora> (navštíveno 30.10.2018).